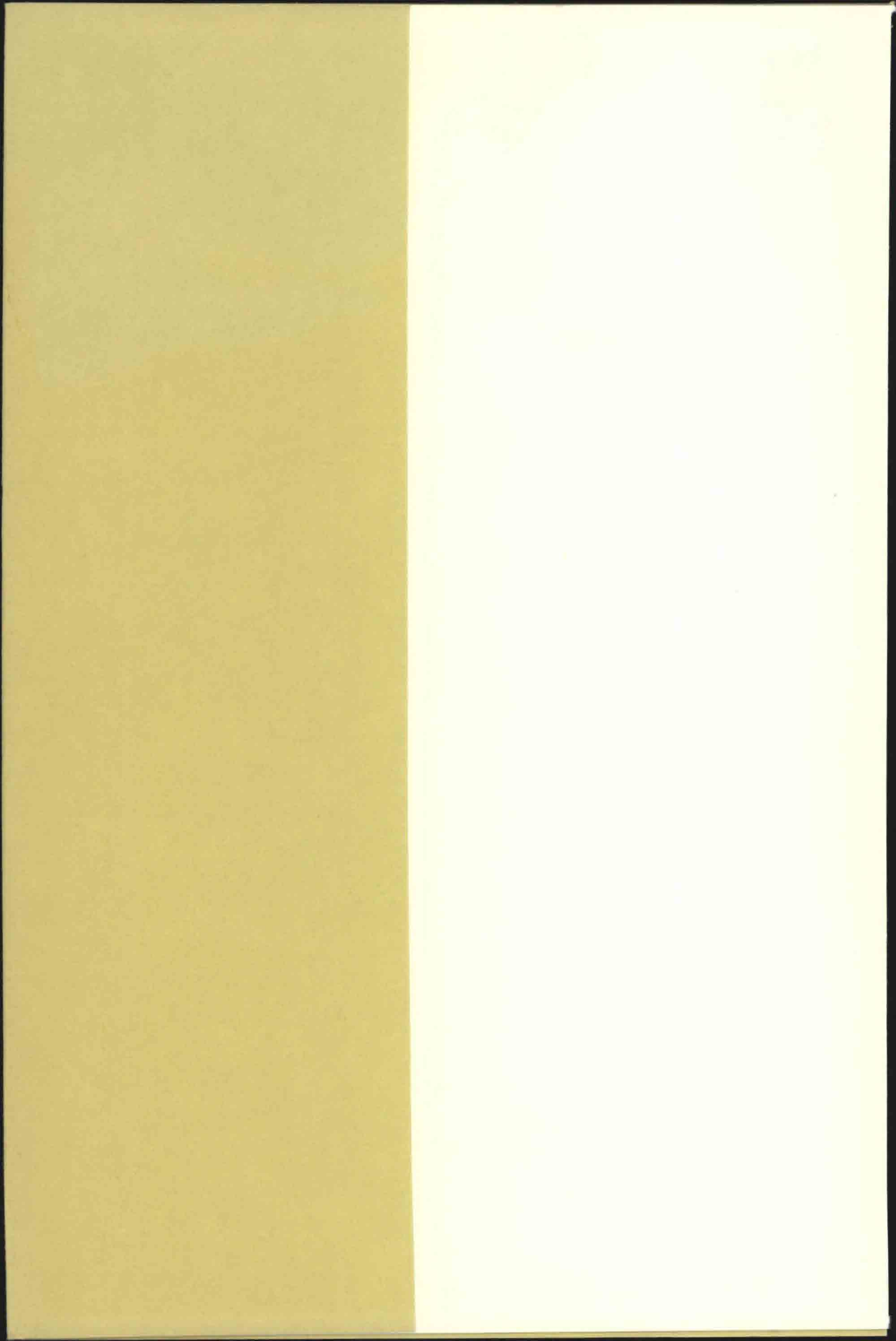

Martius, Aprilis, Maius, sunt tempora ueris. VER
Puerisq; compar Vere Venus gaudet florentibus aurea fertis.

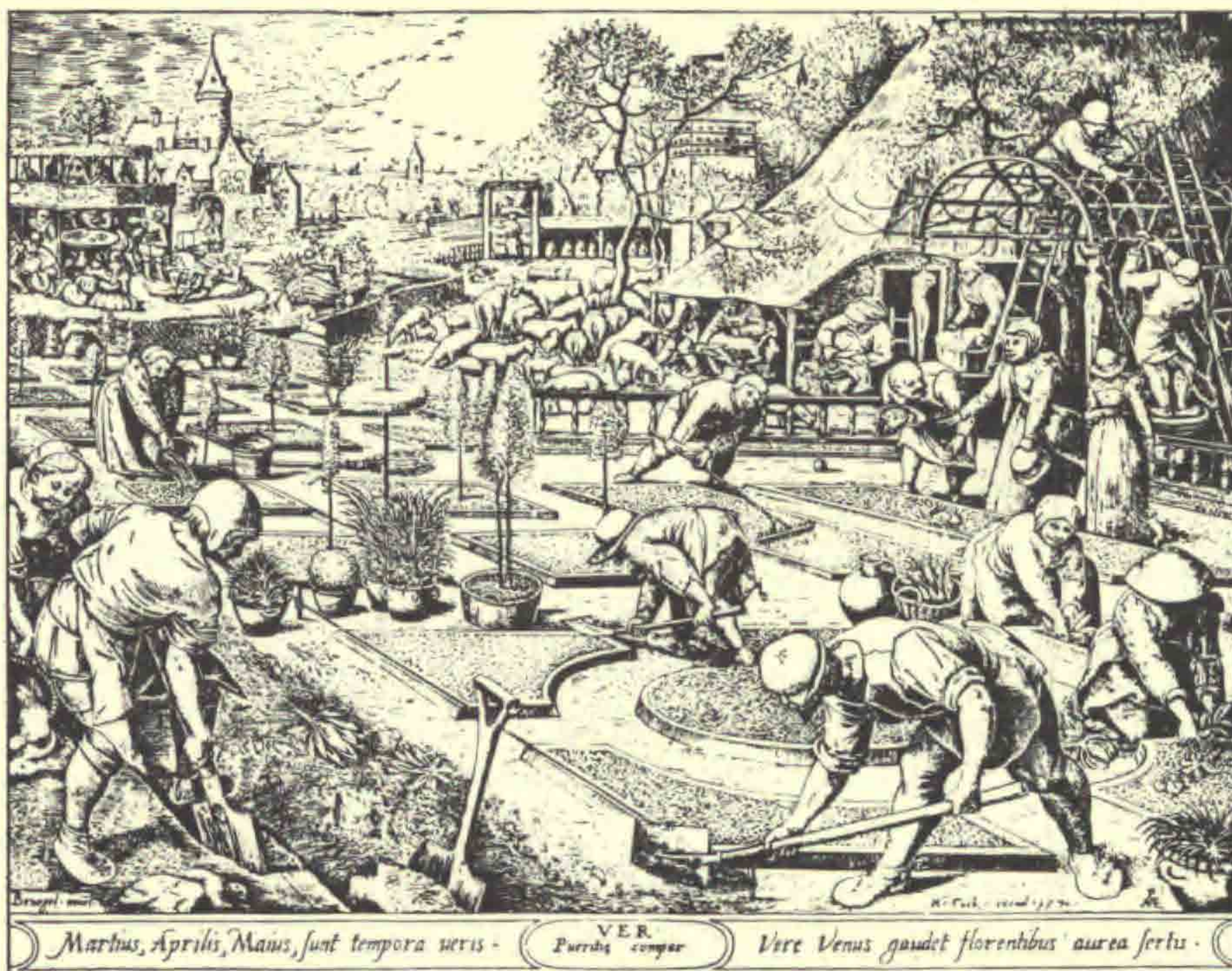
FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB
NR.9 1979

FRA
KVANGÅRD
TIL
HUMLEKULE

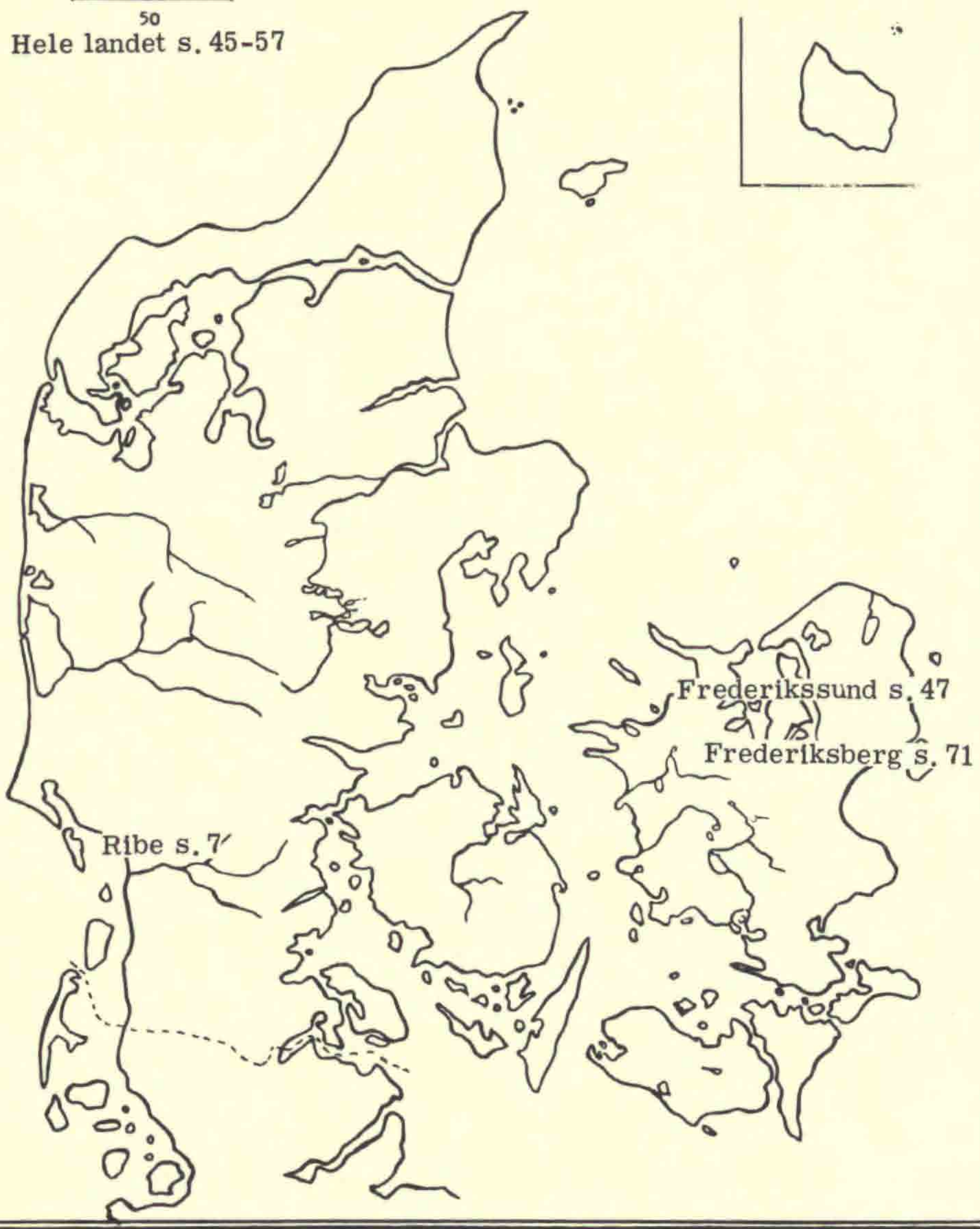
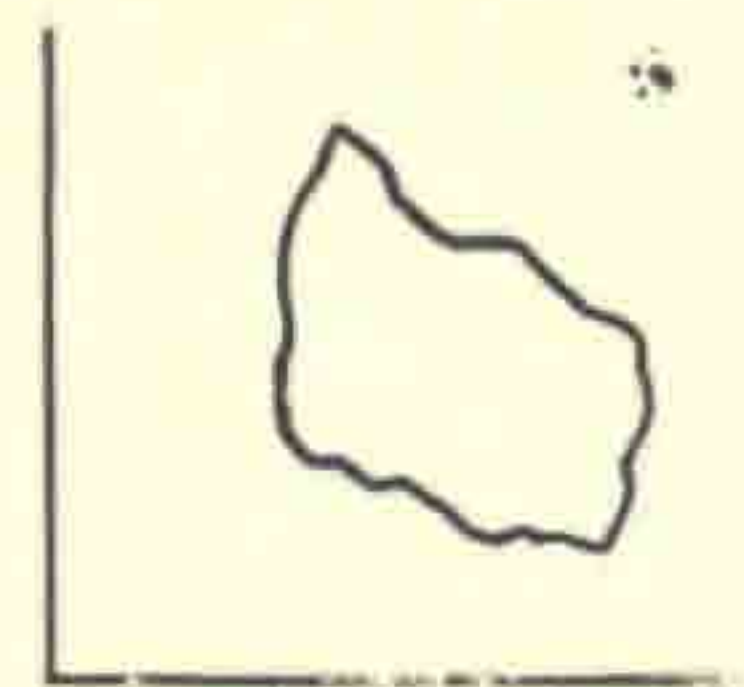

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB NR.9 1979

50
Hele landet s. 45-57

INDHOLDSOVERSIGT

Johan Lange: Havebrug i Ribe indtil ca. 1800	7
Ernst Floto: Humlekule	45
Anna Weber: Kvindeligt gartner 1914-17	47
Knud Nordgaard: Forsøg med jordbærsorter i 100 år	57
Grethe Clausen: Jens K. Jørgensen som læremester	71
Små meddelelser	75
The garden history society	75
Boganmeldelser	79
Folk og flora 1-4	79
Medlemsfortegnelse pr. 1/10 1979	83

HAVEBRUG I RIBE INDTIL CA. 1800

Af Johan Lange

I årene 1970-78 er det lykkedes for Ribe-arkæologerne at finde stedet hvor det ældste Ribe må have ligget – et andet sted end man ventede at finde det. Fra historiske beretninger bl.a. om Ansgars virksomhed ved vi at Ribe eksisterede som by allerede i 800-tallet. Men alle eftersøgninger i det middelalderlige Ribes undergrund omkring domkirken og i den øvrige indre by var forgæves; sporene gik ikke længere tilbage end til 1100-tallet. Først da man ret tilfældigt kom ned i ældre lag i området nord for Nibs Å, afsløredes det at vikingetidens Ribe, der lå i Saltgade/Tvedgade/Nikolaigade-området, har været en driftig by med alsidig håndværksmæssig og handelsmæssig virksomhed, i hvert fald fra 700-tallet, og at den lå ca. 4-500 m NØ for det middelalderlige centrum, der stadig er byens midte. De talrige fund er under bearbejdelse, og artikler og bøger er allerede i 1973 begyndt at myldre frem, blandt dem må særlig fremhæves en lækker lille i 1978 udkommet ting, en bibliofil godte, der på populær og meget klar måde i tekst og billeder, deriblandt en række helt fremragende flyvebilleder, gør rede for Ribes historie gennem de godt 1250 år den har strakt sig over. Bogen er forfattet af undersøgelseens leder, indtil 1/7-80 antikvar i Ribe Mogens Bencard og hedder Ribe i tusind år^{x)}.

Vikingetiden

Med den store interesse der samler sig om fundene og den store opmærksomhed, opdagelsen af en vikingetidsby naturligt har skabt, falder det nærliggende i vor kreds at spørge om fundene har bragt nyt frem om et muligt havebrug i vikingetidens Danmark. Har man foruden tydelige spor af livsnødvendige og mere luksusprægede håndværk som f.eks. perlemagerens og kammagerens også fundet beviser på at man drev havebrug, at man ikke blot spiste brød, grød og kød, men også dyrkede og ernærede sig af ærter, hestebønner m.m., som vi ved fandtes i landet allerede i bronzealderen.

Nej, beviser er det endnu meget småt med; det vrimler ikke ligefrem med gamle haveplantefrø i jorden. Det som slæmmeanalyserne har bragt for en dag er fortrinsvis ukrudtsfrø, ligesom der er fundet

^{x)} Mogens Bencard har i høj grad inspireret mig til følgende arbejde.

skaller af hasselnød og et par knopskæl af elm; men ganske enkelte kulturplanter er der dog fundet; det skal vi straks vende tilbage til. Men spørgsmålet er foreløbig om vi ad anden vej kan finde frem til et resultat, f.eks. om vi kan slutte os til forekomsten af nogle af de planter der må have udgjort en del af de ældste beboeres hverdag i datidens Danmark og følgelig også Ribe, foruden det der må være selvfølgeligt og/eller som kommer ind under begrebet landbrugsplanter.

Ja, med lidt god vilje kan vi, og her kommer plantenavnene, også til helt andre planter os til hjælp. Vi vil prøve at ræsonnere ud fra et udvalg af virkelig gamle navne på dels de vilde, naturligt forekommende dels de vilde, men indplantede planter, som inden for historisk tid er blevet påvist i Ribe og nærmeste omegn, og som derfor sandsynligvis også fandtes der i oldtiden, og hvis navne ikke kan være indlånt. Vi stiller navnene op i 1) en række af enleddede navne og 2) en række af toleddede navne: 1. Birk, røn, fyr, ask, el, elm, løn, æble, bøg, eg, nælde, hassel, løg, tjørn, arve, bregne, lyng, siv, klinte, navr, munke, svamp, snerre. 2. Hanekam, hestehov, gøgeurt, avnbøg, vrietorn, fuglegræs, kabbeleje, solbær, skarntyde. I gruppe 1 er navnene stort set ordnet efter alder; de tre første har hver for sig fælles rod med (lignende) navne på en række indoeuropæiske sprog og er altså dannet inden disse begyndte at spalte sig ud for ca. 5000 år siden. De sidste (klinte, navr, munke, svamp, snerre) har vi fælles med svensk, men ikke med fjernere sprog, de er derfor dannet (kort) før svensk og dansk begyndte at blive to forskellige sprog for ca. 1000 år siden. I gruppe 2 er samlet en række yngre navne hvoraf de ældste dog er lidt ældre end de yngste enleddede. De er yngre af samme grund som lige ovenfor antydet. Om de to førstnævnte navne i gruppe 2 kan vi således formode at de er opstået midt i eller i begyndelsen af sagntiden, idet de forekommer i Hamlet-sagnet (fra ca. 4-600 e.Kr.) der er nedskrevet af Saxo på latin, mens de øvrige muligvis er lige så gamle, snarere dog yngre, nemlig formentlig fra et eller andet tidspunkt mellem 600 og 1200. De to første navnes autentiske form kan vi ikke vide noget om, da de i kilden kun forekommer i oversat (latinsk) form; og hvilke planter det drejer sig om er til dels forbundet med usikkerhed, dog temmelig sikkert troidurt (*Pedicularis*) og kabbeleje (*Caltha*). Hos Saxo hedder de henholdsvis *crista galli* og *ungula jumentis*^x).

^x) Det er i hvert fald ikke som anført hos Blatt sp. 202 *Celosia argentea* 'Cristata', som er en moderne kulturplante med monstrøse blomsterstande; stamformen er fra Ostindien; og hestehov kan heller ikke være (rød) hestehov (tordenskræppe) så lidt som de andre *Petasites*-arter; rød hestehov er sandsynligvis indført af munkene, og de andre er for sjældne og ukendte til at kunne komme på tale. Se i øvrigt Ordb. over Danm. Plantenavne II 432 og I 249. Den tredje Hamlet-plante er helt sikkert tagrør, *Phragmites communis*; men navnets form i Saxos latinske oversættelse giver os ingen klar fornemmelse af hvordan navnet har lydt på dansk, muligvis "tag", men *laquear tecti* betyder ordret 'tagflade', 'loftflade', 'loftfelt' eller lignende; og det tyder på at navnet har været toleddet ligesom de to andre, og så går tag ikke an; på den anden side lyder 'tagflade' ikke som et ægte plantenavn, og 'tagrør' er vist for fri en oversættelse.

Men nu kommer vi, efter at have konstateret at vore ældste plantenavne (som er nogle af vore gamle arveord) er enleddede navne, til det punkt hvor vi ud fra navnetyperne, henholdsvis ældre enleddede og yngre toleddede kan slutte os til visse planter forekomst i Danmark (Norden) i oldtiden, idet vi med temmelig stor ret kan slutte at alle enleddede navne, bortset fra indlånte ord, er gamle og knyttet til gamle "danske" planter, d.v.s. dels vildtvoksende dels i hedensk tid indførte udenlandske planter der for længst har fået et dansk navn, som f.eks. vore kornartnavne hvede, byg, havre, rug. Både i vore ældste skriftlige kilder og senere træffer vi plantenavnene *dodder*, *karse*, *roe*, *hør*, *lin*, *ært*, *bønne* og *bulme*; fra senere kilder har vi *vajd*, der i den ægte danske form lyder *vede*; og da der næppe er tale om låneord, så må vi regne med at vi har haft både planterne og deres navne i det dansk- eller rettere østnordisk-talende område et godt stykke tid før kristendommens indførelse i Danmark. Til *bulme* skal knyttes den bemærkning at dette er den oprindelige form for navnet til *Hyoscyamus*, idet *bulmeurt* først dukker op senere i kilderne, formentlig opstået under påvirkning af navne til en række lægemidler, specielt droger, der alle ender på *urt*.

Gennem ovenstående teoretiske ræsonnement er vi således kommet til det resultat at en række haveplanter dyrkedes i Danmark længe før munketiden; hvorledes forholder det sig rent faktisk?

Fra det berømte vikingetidsfund ved Oseberg i Norge ikke langt fra Oslo ved vi at man i det mindste i Norge kendte *havekarse* (*Lepidium sativum*) og *hør* (*Linum usitatissimum*, *lin*), den første en kendt grønsag, også fra den tidlige middelalder herhjemme, den anden en oljeplante også kendt fra dansk jernalder, ligesom *dodder* (*Camelina sativa*), der kendes fra dansk bronzealder samt fra 1200-tallet på Bornholm (Helbæk s. 9 f.) foruden en række svenske lokaliteter bl.a. Gotland fra 2-300-tallet (Hjelmqvist s. 147). Oljeholdige frø har sikkert spillet en rolle i datidens ernæring, jvf. jernalder-moseligenes maveindhold af diverse oljeholdige ukrudtsfrø. Netop et par oljeleverende (kultur)planter er fundet i Ribes vikingetid, nemlig *agerkål* (*Brassica campestris*) og *gul sennep* (*Sinapis alba*) (Hans Arne Jensen, upubliceret). Begge navnene *kål* og *sennep* er imidlertid låneord. Fra Oseberg kendes også *vajd* (*Isatis tinctoria*) (Holmboe s. 35 ff.) ligesom fra endnu ældre tid (ca. 400 f.Kr.) i Ginderup i Thy (Jessen s. 269); planten har fra meget gammel tid været dyrket til farvning og blev dyrket i Jylland i romersk jernalder (Hatt s. 11).

Yderligere må vi gå ud fra at man har kendt både *ærter*, *hestebønner*, *havekål* og *løg*; de to første har man som antydning ovenfor spor af i bronzealder-lertøj, *ært* er desuden fundet i Skåne i tiden lige før vikingetidens afslutning (Hjelmqvist s. 151) og har i det hele taget spillet en meget stor rolle; og dem alle fire har man bestemmelse om i en række (senere) nordiske middelalderlove, især

norske; det drejer sig om straffebestemmelser for indbrud i køkkenhaver, rummende de fire nævnte køkkenurter eller blot nogle af dem.

Meget overraskende, man fristes til at bruge endnu stærkere udtryk, er det at der på det allersidste er fundet to frø af bulmeurt i Ribe i 7-800-tals-lagene (upubliceret). Nok kendtes planten i forvejen fra senere dansk vikingetid (Fyrkat ca. år 950), men under omstændigheder der ikke helt udelukkede import (Roesdahl og Nordquist s. 30). Nu tyder meget på at man har dyrket den i Ribe; og samtidig har vi beviset på at ovenanførte metode til påvisning af planters tilstedeværelse baseret på navnestudier er brugbar.

Havekål (*Brassica oleracea*) vokser vildt bl.a. i kystegne ved Den engelske Kanal og den må næsten naturnødvendigt have været dyrket i form af en primitiv bladkål (med ret jævne, ikke krusede blade) i vikingetid og meget tidlig middelalder; beviset foreligger dog ikke før i 1100-tallet (Abbed Vilhelm på Sjælland). Men når en plante som gul sennep kan efterlade spor i jorden i Ribe fra ca. 800, så kunne man vel også håbe på at finde et frø af havekål og andre køkkenurter. Vi må dog nok se i øjnene at chancerne for at finde spor af egentlige haveplanter er meget små, idet så godt som alle haveplante-frø er uholdbare under forhold hvor talrige arter af ukrudtsplanters frø kan bevares gennem århundreder, nemlig i muldjord der hverken er for våd eller for tør.

I Ribe har der næppe været muld omkring nybyggerhusene på den tid og op igennem de første århundreder. Omegnen udgjordes i vid udstrækning og på alle sider af byen af marsk og lave, periodevis oversvømmede enge; selve Ribe både det ældste og det middelalderlige var derimod anlagt på sandbanker, sikkert helt mage til dem der stadig kan ses i Tange lidt øst for byen og for 90-100 år siden ved Bjerrum-gårdene lige vest for byen, og til at begynde med har bankerne været lyngklædte. I selve engstrøgene var der naturligvis for vådt til at bygge huse; men bankerne ^{x)}, som udgøres af indsander, en slags klitter, var

^{x)} En nærliggende nytolkning af ordet Ribe går ud på at det er den (de) i begyndelsen og på lang afstand iøjnefaldende banke(r) der har fremkaldt navnet; lokalt udtales navnet som bekendt rive eller riif, og et ord som i norsk dialekt lyder rive betyder 'bjergryg' eller 'høj vold'; et i engelsk fra nordisk dialekt indlånt ord reef betyder 'klipperev', og et formodentlig nær beslægtet dansk ord rev er velkendt i betydningen 'smal lang hævning i havbunden', 'sandrev', 'stenrev' o.s.v.; en teoretisk betydning af Ribe er derfor 'sandryg mellem sumpe', en betydning der er noteret for et mnty. ord tange, jvf. flg. Den langstrakte lave banke der strækker sig fra Tange Gård helt ind til åen har udgjort en sandryg og har lignet et rev, dukket op af alt det (til tider) omgivende vand, og præcis det samme kan siges om området ved Tange. Af tidligere tydninger af navnet Ribe kan nævnes: af latin ripa '(strand)bred', her vel 'åbred', eller (mere kuriøst end seriøst) efter et hyppigt brugt redskab i ribemarsken, en rive, f.eks. til høhøst. Bedst er formentlig tydningen i Nudansk Ordbog: beslægtet med (eller samme ord som) norsk og svensk dialekt ripa, 'stribes', 'strimmel'. Hvis der hermed kan forstås 'strimmel hævet jord', hvilket ikke bemærkes i ordbogen, er forklaringen hjemme. Se iøvrigt Lange 1979 s. 27-28.

ideelle til at anlægge en (lille) by på. Betingelserne for at frø, særlig uholdbare haveplantefrø, bevares gennem tusind år eller mere er imidlertid små i en sådan jord; i de enorme kulturlag, der blev ophobet op igennem hele middelalderen og senere, er betingelserne for bevaring af frø af en bestemt type derimod bedre.

Middelalderen

Begejstringen over at have fundet det ældste Ribe er nok forklaringen på at særlig mange prøver fra 700-800-tals jordlagene er blevet undersøgt. Dog er der også gjort lidt ud af middelalderbyens efterladenskaber i de meget tykke affaldslag. Vi må imidlertid gøre os klart at der skal dels et stort arbejde dels noget held til at finde en klump jord der har bevaret noget af det frø der ellers selv i muldjord let går til grunde. Det er foreløbig kun små rumfang jord der er blevet slæmmet og undersøgt for frø; der er dog fra ca. 1200 fundet et frø af æble, sikkert en kulturæble. Man har altså sikkert dyrket æbletræer i Ribe dengang, hvad man da også kan slutte sig til ud fra andre facts.

Det er dog foreløbig ikke ad den vej man kan påvise havebrug i Ribe i den første del af middelalderen, i hvert fald ikke i større stil. Men er der ikke andre metoder ved hjælp af hvilke man kan slutte at der må have været haver i Ribe allerede da domkirken blev bygget omkring år 1100? Når det vides at der på Karl den Stores tid, altså i 800-tallet i Tyskland og det øvrige Mellem-Europa var haver ved både slotte og klostre og vi oven i købet ved ret nøje hvad de dyrkede dér, er det så ikke rimeligt at gå ud fra at man i Ribes klostertid ca. 3-400 år efter Karl den Store havde fået haver i Danmark f.eks. i Ribe?

Jo, der er for det første i begrænset udstrækning mulighed for ved hjælp af reliktpantestudier at konstatere at der tidligere har været dyrket køkkenurter, lægeplanter og/eller krydderurter på et område hvor de pågældende planter ikke mere dyrkes og ikke kan have været dyrket i århundreder; men en nogenlunde sikker datering får man i reglen kun hvor udgravningsprofiler med sikkert daterbare lag kan blive stående så længe at evt. tilstedeværende reliktpantefrø i væggen kan spire frem. Oftest må man ved fundet af reliktpanter nøjes med at slå fast at der tidligere, antagelig i middelalderen har været dyrket det og det. Af sådanne "gamle" planter er der i Ribe fundet tvebo galdebær (*Bryonia dioeca*), slangerod (*Aristolochia clematitis*), kalmus (*Acorus calamus*), bulmeurt (*Hyoscyamus niger*), fingerbøl (*Digitalis purpurea*), svaleurt (*Chelidonium*), martsviol (*Viola odorata*), aftenstjerne (*Hesperis matronalis*); og muligvis skal hundepersille (*Aethusa cynapium*), filthåret kongelys (*Verbascum thapsus*) og hyld (*Sambucus nigra*) henregnes hertil. De er alle tre set år efter år og er også fremspiret af et par jordprøver fra arkæologiske udgravninger (Ødum s. 164). Bortset

fra sumpplanten kalmus er reliktpanterne fortrinsvis fundet i Skt. Laurentiigade hvor først korsbrødrene senere Korsbrødregårds skiftende ejere havde have. Tvebo galdebær er fundet og står konstant i kolonihaverne syd og nord for slotsbanken, ligesom bulmeurt er dukket op i perioder ved udgravning på slotsbanken.

Man kan også (for det andet) rent logisk slutte sig til meget. Vi ved således temmelig nøje hvornår Riberhus blev bygget, og vi ved også nogenlunde hvornår klostrene dukkede op; og det er givet at der er blevet anlagt haver både omkring slottets voldgrave og omkring klostrene; måske var der oven i købet havebede inde imellem slottets bygninger. Dette synes at fremgå af udenlandske billeder af lignende forsvarsmæssigt byggede borge. Det er dog først i 1400-tallet og særlig i 1500-tallet vi i breve og dokumenter kan se at der til slottet hørte både frugthave og køkkenhave; de kaldtes henholdsvis abildgård, humlegård og kålgård. Og de har ligget både syd og øst for slottets voldgrave, mod nord først efter 1488. Abildgården lå dog et stykke fra voldgraven, nærmest mellem Skovgade og den nuværende stiftprovstegård i Albert Skeels Gade. Fjenden skulle ikke have lejlighed til at skjule sig imellem træer lige i nærheden af voldgraven. Og da kong Hans i 1488 mageskifter et areal nær voldgravens sydøstside bort til Helligåndsgården, er det på den betingelse at der ikke bygges noget hus, der kan skjule en eventuel fjende, på arealet. Det er derfor usandsynligt at Helligåndsgårdens bygninger har ligget i Vestergade-kvarteret nord for den nuværende bispegård, som det anføres hos Terpager s. 512 og hos Galthen s. 59, og som man mente i Ribe indtil 1976; det areal var alt for tæt på slottet til at der kunne tillades noget som helst byggeri her. Yderligere må anføres at Helligåndsgårdens bygninger incl. kirken må have ligget i vestsiden af det tilhørende jordareal. Kancelliskriver Christen Lange købte nemlig i 1560 dette ophævede hospital tilligemed et stykke af dets kirkegård, der i skødet siges at ligge øst for gården selv, strækkende sig ud til Adelgade (Korsbrødregade), et stykke jord som Mourids Podesbusk ca. 10 år senere får fingre i og lægger til Korsbrødregård. Helligåndsgården i Ribe må derfor have ligget et sted lige vest for Laurentiigade (i dens oprindelige længde), i hvert fald ikke nordligere end Clemensgade. I kontrakten med Helligåndsgården står der angående det nyerhvervede jordtilliggende at denne skal "haffue nydhe brwghe ock beholdhe til ewigh tidh en wor ock Kronens iord hoss Rip Hws som kalles Hwsæ Kalgord liggende Nordhen wiidh then Helig Ands Kirki ock saa nedh til watenth Østhen fra gadhen eller Adelfarweyen (d.v.s. Korsbrødregade) ock saa Vesther till watnn trinth omkringh, inthet vndtagghed". (Terpager s. 517-18). Med udtrykket "watnn trinth omkringh" menes formodentlig voldgraven; den nyerhvervede jord har altså ligget i Vestergade-kvarteret. Kontrakten, der som nævnt i virkeligheden omhandler

et mageskifte, fastslår at kronen til gengæld får dels et hus dels en bred strimmel jord nord for slottet og dets stalde, den senere slotsblegplads, omtrent fra stedet hvor sejklubben ligger og øst på til Korsbrødregade: en "stor Kalgord ligende nordhen wiidh Rip Hws stoldhe som tilfornæ fornte (d.v.s. førnævnte) Riper Capittel tilhordhe" (Terpager s. 518). Denne "store Kalgordh" + et hus længere sydpå skulle altså gå lige op mod det areal som Helligåndsgården får i bytte. Havde denne ansete institutions oprindelige område incl. bygninger ligget i Vestergade/Slotsgade-området kunne det nok knibe med at få byttehandelen i 1488 til at blive retfærdig, for så havde der simpelthen ikke været jord nok^{x)}.

Også borgerskabet i Ribe var i det mindste i 1400-tallet kommet efter at dyrke haveplanter. Særlig godt belyst er forholdene i Puggårdsgade-området, idet der ud fra jordebogen i Ribe og diverse dokumenter kan sluttes følgende: I vestsiden af gaden mellem Puggård i den sydlige del og Hans Lanckens gård i nord lige over for Tårnborg har der ligget et par ikke helt små abildgårde, vist med en mellemliggende ejendom og formodentlig fra før 1411 og langt frem i tiden (Nielsen s. 23-24). Spredte frugttræer i mange af de små haver bag husene i Puggårdsgade har der ganske sikkert været helt op til nutiden. Fra 1920'erne husker jeg et område med mange pæretræer.

På østsiden af Puggårdsgade har der ifølge andre dokumenter været både kålgårde og abildgårde. Abildgården ved Tårnborg hører vi først om efter reformationen. Men på et område længere mod syd, der hvor amtmandshaven nu har ligget i mange år, ejede byen ifølge dokumenter fra 1458 nogle grunde som dels var lejet ud til have dyrkere dels blev passet for byens regning ("blev varet") som abildgård eller kålgård. Lejen for abildgården var 18 skilling og for kålgården 14 skilling (Nielsen s. 21).

Også betegnelsen humlegård træffer vi nu, nemlig i et dokument fra 1467 "hummelgord" (Thorup, bilag s. 8-9). Det er dominikanermunkene ("predikebrødrene" eller "svartebrødrene") i Ribe, der efterhånden får rådighed over hele Skt. Hansholm (den nuværende gamle kirkegård), stadfæstet ved breve af 1467, 1473, 1474 og 1480 (Christian den Første o.a.). Umiddelbart nordøst for Skt. Hansholm ligger (lå) Kobberrue (Hundegade/Gravsgade-krydset). Her kom de samme munke ved mageskifte 1467 i besiddelse af et jordareal (der indrettedes til humlehave og abildgård) mod at afstå en kålgård nordvest for Nicolai kirke helt ned til åen hvor nu Dagmarbroen ligger (Thorup s. 12 og bilag s. 13; se også Kinch I s. 531). Allerede ca. 1170 var Nicolaiklostret blevet bygget netop her for enden af den nuværende Nikolaigade altså omtrent hvor banegården nu ligger. Dette benediktinerkloster, der kun rummede nonner, lå "extra muros" som

^{x)} Efter at dette er skrevet konstateres det at de to i henholdsvis 1978 og 79 udkomne bøger (se litteraturlisten nr. 3 og 21) går ind for samme anskuelse.

der skrives, d.v.s. uden for byens mure^{x)}); de andre klostre lå nærmest i byens udkant; selv Sortebrødreklostret for enden af den nuværende Sortebrødregade og syd for Kathrinekirke lå dengang i byens udkant lige op ad den vandførende rende (Kannikegrøften) der afgrænsede kurveholmen. Denne lavtliggende, pilebevoksede, senere græs-dækkede holm blev først bebygget først i 1900-tallet. Uden tilknytning til nogen klosterhave men lige øst for Skt. Hans Kirkegård træffer vi betegnelsen kålgård ("kalgardsjordt") i 1305 i et dokument fra Ribe (Arkivregistratur V, I 449). Fra ca. 1450 får vi mange vidnesbyrd om kålgårde rundt omkring i Ribe, i det mindste på nogle af de små jordstykker der af byen lejes ud til liebhavere; i Ribe bys jordebog omtales kålgårde 10 steder nord for åen og 6 steder syd for åen. Nogle af de nordlige haver er anlagt på nedlagte gadearealer. Efter ca. 1400 sker der nemlig en langsom affolkning af nordbyen, visse gader mister dermed deres betydning, og jorden udlejes.

Korsbrødreklostret og Gråbrødreklostret lå vestligt i byen. Deres jord stødte op til slottets haver og til Helligåndsgårdens jord; d.v.s. at der her ude, hvor der nu er villaer, villahaver og fra 1890 indtil 1920 også særdeles mange kolonihaver, lå et stort grønt og sandsynligvis fuldt opdyrket jordareal igennem hele middelalderen, ganske særlig lige op imod reformationen. I det mindste Gråbrødreklostret har haft en abildgård; vi hører om den i 1450'erne (Ribe bys jordebog s. 31 og 60).

Reformationen

Selv om reformationen betød en ophævelse af munkevæsenet og en inddragelse af klostrenes ejendom, bevirkede det ikke en pludselig nedlæggelse af de mange vel dyrkede haver i udkanten af Ribe. Ribe havde jo oplevet en vældig fremgang under middelalderen og flere borgere havde tilkøbt sig jord af klostrene. En hel række små haver bag de nyopførte huse i Klostergade blev anlagt på tidligere klosterjord mod at de ny ejere opførte et plankeværk ind mod klostrets frugthave (Kinch II s. 801). I den østlige ende af Sortebrødreklostrets jord tværs over det nuværende Munketorv havde Peter Jepsen Borger erhvervet sig en god luns af klostrets sikkert velplejede og velgødede jord. Vi hører om salat som en brevskriver ønsker sået i så rigelige mængder at hun kan få nogle af de unge planter til at plante over i sin egen have når hun kommer hjem til Ribe (Kinch II s. 15).

Nonnerne i Nicolaiklostret fik lov til at blive boende helt til 1560'erne, og de har nok holdt haven ned mod åen (bl.a. det nuværende Krügers anlæg) ved lige indtil slottet overtog hele området. Men det er rigtigt at havevæsenet efterhånden kom ind i en rivende tilbagegang. Dog må

^{x)} Den adskillige gange op igennem tiderne nævnte Løghøj, hvorpå Forsorgscentrets vandtårn ligger nu, har sikkert været en del af klostrets have. Efter at have henligget i græs og vild løg (*Allium oleraceum*) bliver den igen formodentlig midt i 1700-tallet inddraget i et haveanlæg.

der i sidste trediedel af 1500-tallet have været et stort velopdyrket område mellem Præstegade og Korsbrødregade. Adelsmanden Mourids Pødebusk krævede nemlig i 1569 jordskyld af haverne her; og året efter kom han selv i besiddelse af både Helligåndsgårdens jord og Korsbrødregård og den hertil hørende jord; og det er sandsynligt at han her anlagde en stor have i renæssance-stil. Det fremgår både af Johannes Mejers kort (dog med nogen tvivl) og af Resens projekt over Ribe, begge fra midten af 1600-tallet, at der her har været en usædvanlig have. Godt hundrede år senere ses samme have stadig aftegnet som et stort og velholdt renæssanceanlæg; se nedenfor.

Men tilbage til 1500-tallet. 1543 bestemmer Christian III at Sortebrødreklostret skal være hospital; og bygninger, have og abildgård nærmest klostret indgår i omdannelsen; og atter i 1558 betænker Christian III byens nyoprettede hospital med et stykke jord mellem Bispegade og Hundegade, nemlig den tidligere (katolske) bispegårdshave, tæt ved det der langt senere blev Borgerskolens arealer. I 1560 hører vi første gang om haven på Liljebjerget, hvor rådmand Lave Steffensen dyrker ca. 70 forskellige plantearter (Tholle s. 548). Senere rykker Anders Sørensen Vedel som bekendt ind her. Fra ham har vi vidnesbyrd om at der stadig er højst yndige haver på Skt. Hansholm (Kinch II s. 585); vi ved også at dette til dels skyldes Kaspar Mule der køber noget af holmen af Sortebrødreklostret og indretter løvsal og bygger havehus hvor klostret, senere sognepræsten ved Kathrinekirke før havde foretrukket at dyrke humle. Af små kålgårde hører vi i 1574 om en nord for åen ved Skt. Peders Kirke, hvor ejeren og hans arvinger skal holde et plankeværk ind imod kirkegården ved lige "til evig tid" (Terpager s. 549). Kannik Knudsens enke ejer en kålgård i Puggårdsgade, og en tredje kålgård ejet af Jens Koch skriver dokumenterne også om, men hvor den ligger meddeles ikke. I slottets regnskab for 1581-82 omtales slottets "abild- og humlehave" og en mand der "vogtede og varede den" (Kinch II s. 480); i 1641 var imidlertid en del af den bortlejet til to mænd. På det nuværende Munketorv må i sin tid have været kirkegård hørende til Kathrinekirke, for det meddeles at op til kirken udvides en kirkegård i henholdsvis 1588, 89 og 93. Her har i hvert fald været grønt men næppe dyrket blomster; for skikken at dyrke blomster på gravsteder kom først langt senere.

Om de andre kirkegårde i Ribe hører vi intet i de gamle kilder, undtagen om lindetræerne lige syd for domkirken. Stedet omtales som Lindegården, men der har givet været kirkegård, åbenbart en særlig eftertragtet og dyr afdeling (Terpager s. 327). Vi får også at vide at Hans Tausen irriteredes over de larmende alliker der holdt til i et af træerne og derfor beordrede linden fældet, så fuglene ikke fra lindetræets grene kunne forstyrre hans morgensøvn (Degn s. 146-47). Der er nok ret kort tid efter blevet plantet erstatnings-træer på kirkegården, sådan som der er gamle traditioner for; i 1842

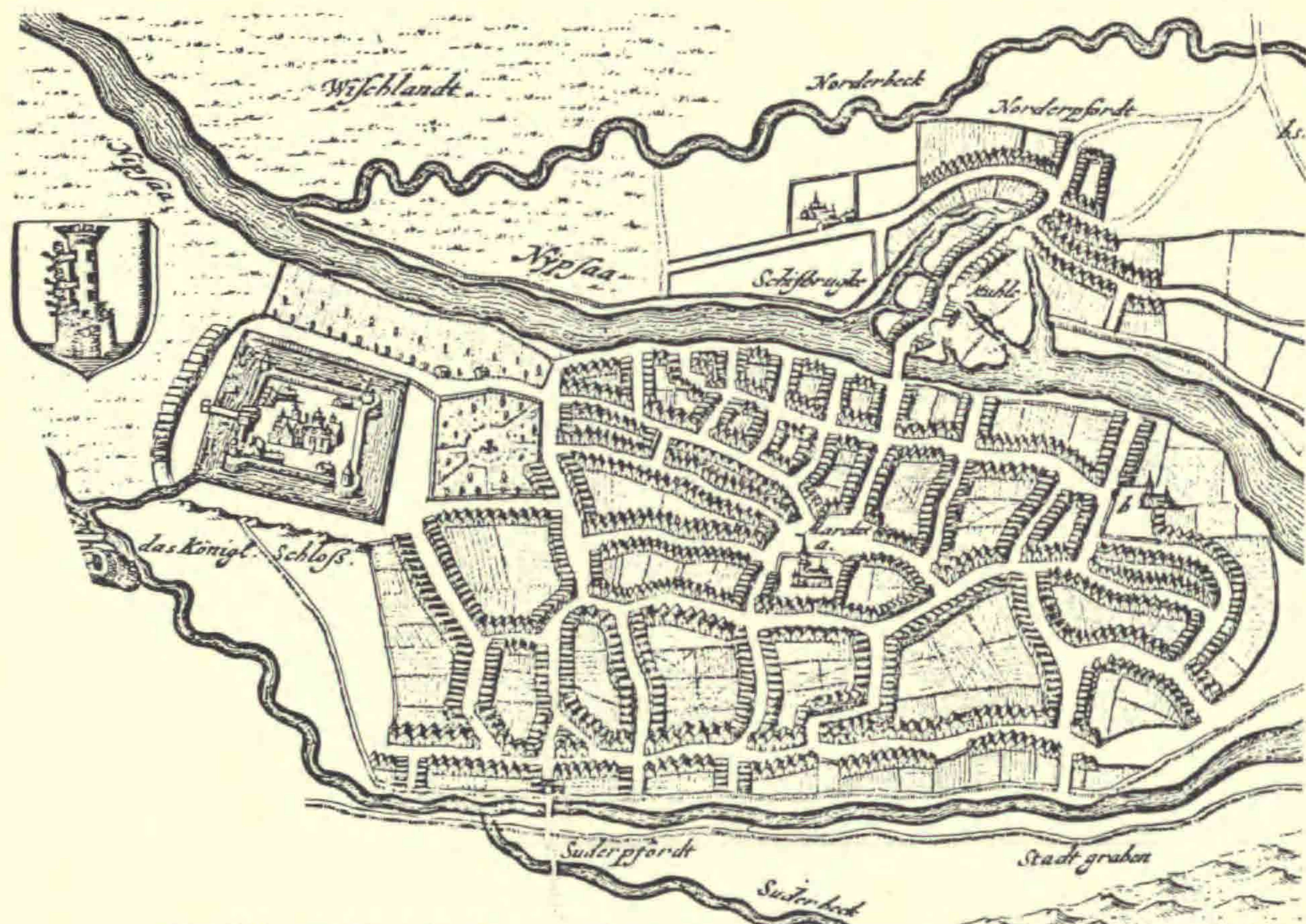
nævnes det således at der står lindetræer på området syd for domkirken. Endnu engang hører vi om haver på Skt. Hansholm, idet den velhavende biskop Jens Dinesen Jersin i 1633 køber en abildhave her (Kinch II s. 437).

Den nyere tid

I 1600-tallet var Ribe udsat for en lang række meget ulykkelige hændelser. Store dele af byen brændte, stormflod satte Ribe under vand flere gange, selv i Domkirken stod vandet til over mandshøjde nogle timer en af gangene; fjenderne hærgede gentagne gange, og i krigens spor fulgte pest og anden sygdom. Mange huse stod tomme, og haverne forfaldt, træer blev fældet for at skaffe brændsel, så der har ikke set godt ud i Ribe i det meste af århundredet.

Også slottet hærgedes; og det må forekomme utænkeligt at slotsadministrationen havde sans for at dyrke prydblommer under de gentagne besættelser. Når man på Johannes Mejers kort fra 1651 ser et nydeligt og velholdt Riberhus og en tilsyneladende velpasset prydhave i nærheden, så må man ud fra et nøgternt ræsonnement tro at der er tale om enten ønsketænkning eller en afbildning af området som det virkelig kan have set ud – engang. De gamle middelalderlige dokumenter nævner kun køkkenhave og frugthave samt humlegård; og på gamle kort angives sådanne nyttehaver som en række parallelle langt rektangulære bede. Mejers afbildning viser en typisk prydhave: en central plads med en stor plante i midten og 8 herfra udstrålende havegange. Men der kan naturligvis i middelalderen og i begyndelsen af 1600-tallet have været prydhave i Vestergade-området. Der berettes som anført intet direkte om det, og i betragtning af de urolige forhold omkring 1650'erne og de kongeliges fravær så godt som altid er det usandsynligt at den afbildede have på Mejers kort er slottets. Dertil kommer at det som prydhave afbildede areal var blevet afhændet til Helligåndsgården i 1488. Som antydning ovenfor er det snarere Korsbrødregårds have der er blevet placeret lige lovlig tæt ved slottets sydøstre voldgrav og i en forkert huskarré. At det forholder sig således fremgår af Resens prospekt kun ca. 20 år efter Mejers kort, nemlig fra ca. 1670, hvor en lignende af flere kvadrater sammenstykket have er placeret meget klart op ad Korsbrødregårds bygninger, mens der overhovedet ingen have er afbildet ved slottet.

I betragtning af de enorme unøjagtigheder der præger Johannes Mejers kortplan (sejlrendens placering, dæmningen (dammene) gennemskåret af en vandstrøm for meget, de utallige "typehuse" o.s.v.) må det sluttes at man har nøjedes med at tegne en have "ud af hovedet" uden forudgående målinger. Bencards af Peter Dragsbo i 1978 tegnede skitse af Ribe omkring 1600 (s. 41), der viser et forfaldent slot, har en indhegnet have lige op ad den sydøstlige voldgrav (Vestergades nordvestside), som nok også må tages med forbehold; anbringelsen af en slotshave her synes inspireret af Mejers kort. Hverken Mejer eller

Johannes Mejers plan over Ribe fra 1651, det ældste eksisterende kort, men fuldt af unøjagtigheder. Den alt for nær slottet placerede prydhave må være Korsbrødregårds

Resen bringer noget helt klart og konkret om hvordan den store ansete have har set ud. Vi kan konstatere at der i mange år har været renæssance-anlæg ved Korsbrødregård, selv om den formodentlig i perioder har været forsømt. Og vi kan med en vis usikkerhed anstille følgende betragtninger ud fra den meget senere plan hos Erich Pontoppidan:

Umiddelbart synes haven lige så stor som hele domkirkepladsen, torvet og Bøddelgade medregnet; og efter den indtegnede målestok at dømme har den været 130 x 65 m. Ved at sammenligne havens længde fra øst til vest med afstanden fra Korsbrødregård til "Lavningen" d.v.s. den nu delvis tilgroede grav fra Stampemøllestrømmen til voldgraven, har haverektanglets længste side kun været lidt over 100 m, de korteste sider henholdsvis ca. 60 og 50 m.

Denne store have har, stadig efter Pontoppidans kort at dømme, været en typisk renæssance-have. Kvadraturen er helt dominerende; fordelingen ser ganske vist ikke helt præcis ud, og de ellers helt gennemførte symmetrier savnes også i nogen grad. Men de otte kvarterer, som kendes fra mange andre renæssance-anlæg, findes også her, og hver af disse synes at være strengt symmetriske, de fire af dem med det typiske, korsformet forløbende gangsystem, et femte har tilsyneladende et centralt rektangulært bassin, et sjette er bygget op over radier udgående fra et lille centralt parti, og de to resterende har store ovale pladser med kreneleret afgrænsning og to korte tilledende gange i ovalens længderetning. Man må gå ud fra at der i perioder har været malede lægter som bedafgrænsning eller snarere opklappede jordkanter langs gangene i flere af kvartererne; det centrale parti af det sydøstligste kan derfor have set ud omtrent som titelbladsfiguren i vort årsskrift (HHS' bomærke), forgrunden. Om plantesortimentet meddeles intet i noget dokument, så vidt vides. Der må i analogi med Clausholm-haveplanen fra 1687 (se Danske Herregårdshaver) formodes at have været buegange og lave hække, så det må forudsætte anvendelse af espalier-planter som vinranke, klematis, hvid jasmin, kaprifolie-arter og klatreroser, samt vedbend op ad husmurene; og i hækkene kan have været anvendt de samme som er almindelige i dag. På de ret store centrale pladser har der været baljeplanter fra overvintringshuset, agaver, myrter, laurbærtræer, rosmarin og oranger af forskellig slags.

Alt dette kan kun blive meget løse formodninger. Men at Korsbrødregård havde en blomstring som residens for stiftamtmandene for Ribe Stift fra 1662 og en årrække frem især under greverne Schack er sikkert nok; og når haven så sent som i 1768 afbildes som noget der præger hele byen, så har plantesortimentet næppe været ringe.

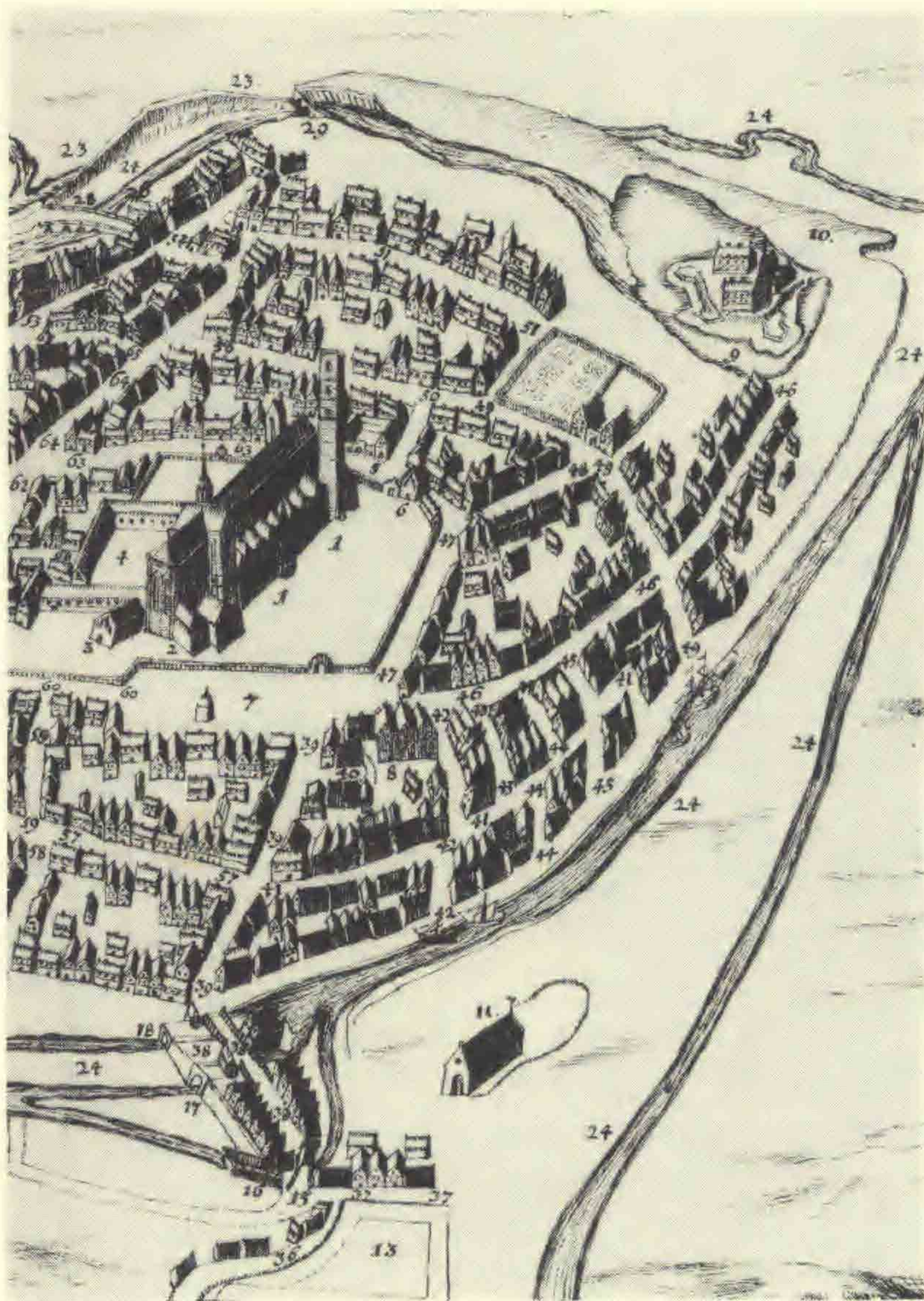
Og arealet må helt op til i dag have været have uden afbrydelse. P. C. Rønners kort fra 1797, som ser tilforladeligt ud, viser syd for Korsbrødregård en ca. 100 m lang have mellem Korsbrødregade og den senere Skt. Laurentigade; derimod er der ikke antydning af have i Vestergade-området.

Vel havde forholdene specielt i Ribe i 1650'erne været helt uacceptable, men henimod slutningen af 1600-tallet bedredes levemulighederne væsentligt og derfor også vilkårene for have dyrkning. Takket være den lærde Ribe-borger Peder Terpagers beskrivelse (på latin) af Ribe ved vi temmelig meget om plantesortimentet i de bedste af den tids haver i provinsen, specielt Ribe i første trediedel af 1700-tallet.

Det er især domkirkepræsten Søren Seerups have bag Liljebjerget i Skolegade der berømmes for sin rigdom på planter, både frilandsplanter og husplanter i pletter og baljer. Han må have haft et forbløffende godt tag på at overvintre planter under primitive forhold. For noget egentligt drivhus har han næppe haft; men alligevel hører vi om ikke færre end ca. 70 sarte (ikke vinterhårdføre) planter af de i alt i listen ca. 260 anførte incl. auktionsprotokollens navne, deriblandt myrte, citron, appelsintræ, laurbær, granatæble, agave, figenkaktus, rosmarin, vinter-snebolle og cypres. Af hårdføre arter nævnes fra Søren Seerups have især urter, men af træer og buske f.eks. robinie (uægte akacie, *Robinia pseudoacacia*), hestekastanie (*Aesculus hippocastanum*), judastræ (*Cercis siliquastrum*), guldragn (*Laburnum anagyroides*), livstræ (almindelig thuja, *Thuja occidentalis*), almindelig berberis (*Berberis vulgaris*), buksbom (*Buxus sempervirens*), ægte kaprifolie (*Lonicera caprifolium*), ceder (*Cedrus* sp.) sandsynligvis *C. libani*, blærebælg (*Colutea arborescens*), kirsebærkornel (*Cornus mas*), spansk visse (*Genista hispanica*), laurbærkirsebær (*Prunus laurocerasus*), valnød (*Juglans regia*), almindelig liguster (*Ligustrum vulgare*), en række af de gamle roser, musetorn (*Ruscus aculeatus*), hyld (*Sambucus nigra*), surbær (*Aronia arbutifolia*), syren (*Syringa vulgaris*), taks (*Taxus baccata*), vinranke (*Vitis vinifera*) samt den yderst sjældne *Vitis repanda*. Mere om Seerups plantearter nedenfor.

At Søren Seerup har været stolt af sin have fremgår af de inskriptioner (på latin) som han opsatte i haven og hvis ordlyd man kender i tre tilfælde, nemlig dem der gengives hos Terpager: Seerup kalder sin have *hortus cultissimus varis herbis et mille rosis*: En særdeles (vel)dyrket have med sjældne urter og tusind roser. Inskriptionerne er ofte udfærdiget i latinske heksametre og nævner jævnlige klassiske guddomme.

Den seerupske have og dens planter var noget der blev talt om, særlig Seerups baljeplanter var beundrede og har nok været smukke og veludviklede, for efter hans død i 1736 kommer rub og stub af planterne på auktion og særlig pottedplanterne bliver solgt til pæne priser. Auktionsprotokollen, der opbevares på landsarkivet i Viborg, nævner både køber og pris for hver enkelt plante. Men det er af og til svært at blive klar over hvad der menes. Mens navnene i Peder Terpagers bog kan være svære at tyde, fordi nomenklaturen dengang var betydelig mere løs og tilfældig end nu, så er auktionsprotokollernes navne dobbelt vanskelige, fordi de ofte er fejlskrevne eller helt misforståede:

Udsnit af prospektet af Ribe i Peder H. Resen; Atlas Danicus 1670'erne. Originalen eksisterer ikke mere som kobberstik, men er i to af Det kgl. Biblioteks fire eksemplarer af værket blevet erstattet af indbyrdes lidt forskellige håndtegninger. Bemærk haven ved Korsbrødregård i Korsbrødregade, der er mærket med tallet 49 i hver ende. Haven er her vist som 6 kvadrater inden for en indhegning. På den anden håndtegning er haven vist som én stor kvadrat med mønster i, omtrent som haven på Johannes Mejers kort. De to håndtegninger i Resen-eksemplarerne er tegnet omtrent samtidig, men åbenbart efter forskellige forlæg hvad haven angår. Ligesom på Mejers kort er Korsbrødregårds have kommet til at ligge alt for tæt på slottet; og dette er vist i al sin pragt og vælde, mens det i virkeligheden lå i ruiner allerede i 1650'erne

Hvad skal man tro om *Lupanaria fl. pl.*? Jeg gætter på at der skulle have stået *Saponaria (officinalis) fl. pl.* fyldt sæbeurt. Og *Cedum Cænerin* er formodentlig et misopfattet *Sedum canarium*, der må være en sukkulent fra Kanarerne, muligvis en *Aeonium* eller snarere *Sempervivum canariense*. *Thlaspi peren. fl. alb.* kan sikkert kun være *Armoracia rusticana*, peberrod og dobbelte gule violer er fyldt gyldenlak, *Cheiranthus cheiri fl. pl.* Se i øvrigt nedenfor s. 36.

Søren Seerup interesserede sig tydeligvis mest for prydblplanter, både blandt buskene og urterne. Når man studerer Terpagers liste over seerupske planter, er det bestemt ikke nytteplanterne der dominerer, hvis man ellers tør stole på fuldstændigheden: Der mangler således en række af de fra gammel tid kendte køkken- og krydderurter som f.eks. gulerod, pastinak, kørvel, dild, kommen, fennikel, løvstikke, mesterurt, radise, ræddike, alle slags kål (undtagen en broget prydkål), alle slags spiseløg, ært, salat, havrerod, endivie. Særlig dekorative eller vellugtende køkkenurter har han dog ikke kunnet stå for: Vi træffer i listen f.eks. artiskok, kvan, anis, rabarber, som dog slet ikke dengang har været betragtet som køkkenurt, ambra, esdragon, melisse, merian, majoran, basilikum, rosmarin. Og moderne og spændende urter som melon, kartoffel og tomat har han også stolt kunnet vise frem, den sidste dog kun som prydblplante (kærlighedsæble). I det hele taget har han sikkert lagt stor vægt på at dyrke nye ting som ingen havde set før; der er adskillige overraskende ting i hans liste, der i artstal langt overgår Hans Rasmussøn Blocks liste i dennes Horticultura Danica (fra 1647), og i nogen grad også Simon Paullis i Flora Danica, derimod næppe Otto Sperlings Hortus Christianæus 1642. Disse tre indeholder de eneste nogenlunde fyldige haveplantelister for Danmark før Seerups tid. Det nøjagtige artstal hos Terpager er det ikke muligt at fastsætte, da han (d.v.s. formodentlig Seerup) gang på gang slår en lille række eller et par arter sammen under angivelser som *variæ species* (flere arter eller forskellige sorter, "slags") eller *etcetera*. Under *Acetosa* skrives således *Variæ species*, og det kan ifølge Linné 1756 være mindst 8 *Rumex*-arter, men naturligvis først og fremmest have-syre, *Rumex acetosa 'Hispanica'*. Under *Amaranthus* opføres tre veldefinerede arter med hver sit vedføjede navn; men derefter tilføjes &c (*etcetera*), så man ikke kan vide hvor mange arter Seerup egentlig har haft. Modsat har han ikke sjældent to til flere artsnavne under en slægt, hvor det må dreje sig om sorter eller tilfældige varianter af én art, f.eks. opfører han 8 *Myrtus*-arter, hvor der formodentlig er tale om bladvarianter af *Myrtus communis*. Man går imidlertid næppe meget forkert i byen ved at anslå antallet af navngivne haveplante-arter til knap 250. Dertil må yderligere føjes, at han efter listens udformning må have anskaffet sig endnu flere planter; for da efter Søren Seerups død hans planter som nævnt kommer på auktion, opføres i auktionsprotokollen adskillige

arter som ikke nævnes i Terpagers trykte liste, således et par ubestemmelige palmer; men mange af navnene i auktionsprotokollen er som anført helt fejlskrevne og forvanskede. Se dog nedenfor.

Hvor nøjagtigt lader listen hos Terpager sig da tyde? Måske med 80%'s nøjagtighed, 87% hvis man kun bestemmer til slægt. En væsentlig hjælp er det at sammenholde navnene med Simon Paullis og Hans Rassmussøn Blocks navne. Når Terpager anfører kun én *Aconitum* (uden artsnavn og uden tilføjelse af anden art) og Block har dels *Aconitum hyemale* dels andetsteds i bogen en *Napellus* uden artsnavn, så må Terpagers plante være *Aconitum hyemale*, som vi kalder *Eranthis hiemalis* (erantis), og Terpager har ikke kendt venusvogn, *Aconitum napellus*. Når Terpager anfører *Cistus var. spec.* (diverse arter) og Block skriver *Cistus Ledum*, så er det mest sandsynligt at i hvert fald en af Terpagers arter er *Ledum palustre*, mosepost, der har været kaldt som hos Block, mens "*var. spec.*" kan være et par af de ikke-hårdføre *Cistus*-arter, soløjetræ, der også før Linné havde *Cistus* som slægtsnavn. I alt ca. 40 af Terpagers dunkle navne har det været muligt at dechifrere ved hjælp af Hans Rassmussøn Block. I andre tilfælde har dels Simon Paulli dels Linnés *Species Plantarum* kunnet hjælpe helt eller halvt til en opklaring.

Nedenfor bringes resultatet af studierne, idet hvert afsnit af Terpagers liste er nummereret særskilt; (afsnit A er alle de navne der hos ham begynder med bogstav A, i afsnit B begynder navnene med B o.s.v.). Hver linje (evt. ombrudt) gives ét nummer; er der to-flere arter i en linje får de(n) overskydende et bogstav. Under H3 opføres således tre navne, *Helleborus flore albo, roseo, viridi*; den første er klart vor julerose, *H. niger*; den næste, *H. flore roseo* (H3a) er ligeledes almindelig julerose, den type der "falmer" ved at rødme; endelig er der H3b *H. flore viridi* grøn nyserod, *H. viridis*. Har Terpagers navn kun kunnet oversættes med tvivl eller slet ikke, er hans originale navn anført bagefter i parentes.

Søren Seerups have har nok myldret med tulipaner. Terpager ofrer dem i det mindste et helt kapitel og udtaler sig i begejstrede vendinger om deres mangfoldighed og rige variation. Det fremgår da også af fremstillingen at man i Ribe havde gode handelsforbindelser med Holland og at man specielt fra Haarlem fik mange nyheder, især inden for tulipan-sortimentet. Takket være denne tilknytning til et blomstercentrum har både Seerup og hans svoger, Carsten Worm kunnet skaffe sig adskillige rariteter. Nogle af disse sjældenheder/nyheder synes ikke at have fået en varig plads i danske haver og drivhuse, medens andre hører til det mere eller mindre faste inventar. Af første kategori må nævnes den spiselige *Hibiscus abelmoschus*, okro, hvis importerede frø (bisamkorn, desmerkorn) har været kendt meget længe, ligesom taverne (abelmoskusfibre) har været udnyttet. Endnu dårligere kendt er den sydeuropæiske, stedsegrønne lille busk *Rhamnus alaternus*, en korsved-art; videre den klatrende

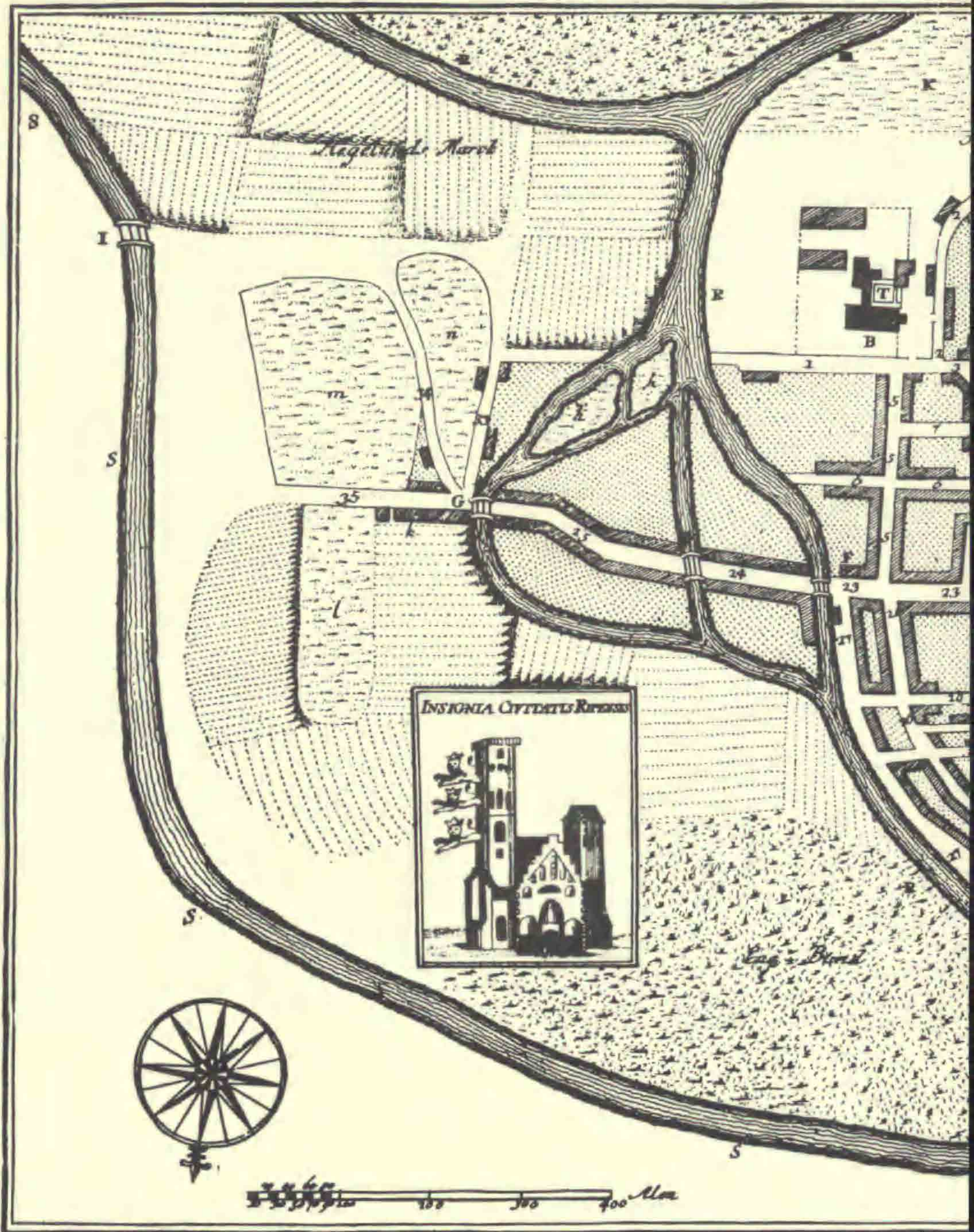
vildvin *Vitis repanda*, den sydeuropæiske rundbælg-art Jupiters skæg, *Anthyllis barba-jovis*, et par *Clematis*-arter, den sukulente kurvblomst *Othonna abrotanifolia*, det berømte, men yderst sjældent dyrkede mastikstræ, *Pistacia lentiscus* (hvis ikke det førinnæiske navn *Lentiscus* her betegner peruviansk pebertræ, *Schinus molle*, et særdeles almindeligt vej- og parktræ i Sydeuropa. Honningblomsten *Melianthus major* ses nu sjældent i samlinger. Ingen af de ovenfor nævnte kan kaldes hårdføre og er tilmæd helt gledet ud af stueplante-sortimentet.

De af Seerup nyindførte (så vidt dette nu tør formodes) og hårdføre planter der har fået en varig plads i danske haver er især følgende: Bløjfeblomst-arten *Iberis umbellata*, populær sommerblomst fra Sydeuropa, den hvidblomstrede form af langbladet ærenpris, *Veronica longifolia* fra Nordskandinavien, den smukke guldløg, *Allium moly* fra Sydeuropa, Spansk Iris, *Iris xiphium* med de karakteristiske, rendede blade og knold i jorden, den stikkende, meterhøje, tætforgrenede visse-art, *Genista hispanica*, stueplanten blå passionsblomst, *Passiflora coerulea*, der kun i milde vintre klarer et udendørs liv, sommervæksten med de intenst røde blomster, *Adonis annua*; en anden enårig prydblant, den morgenfruelignende regnviser, *Dimorphotheca pluvialis*, knoldvæksten *Canna indica* med de prangende blomster og ikke-hårdføre jordstængler, judastræet, med de kauliflore, rødlilla blomster, *Cercis siliquastrum*, og sidst men ikke mindst det meget vidt udbredte have- og parktræ robinie, uægte akacie, *Robinia pseudoacacia*.

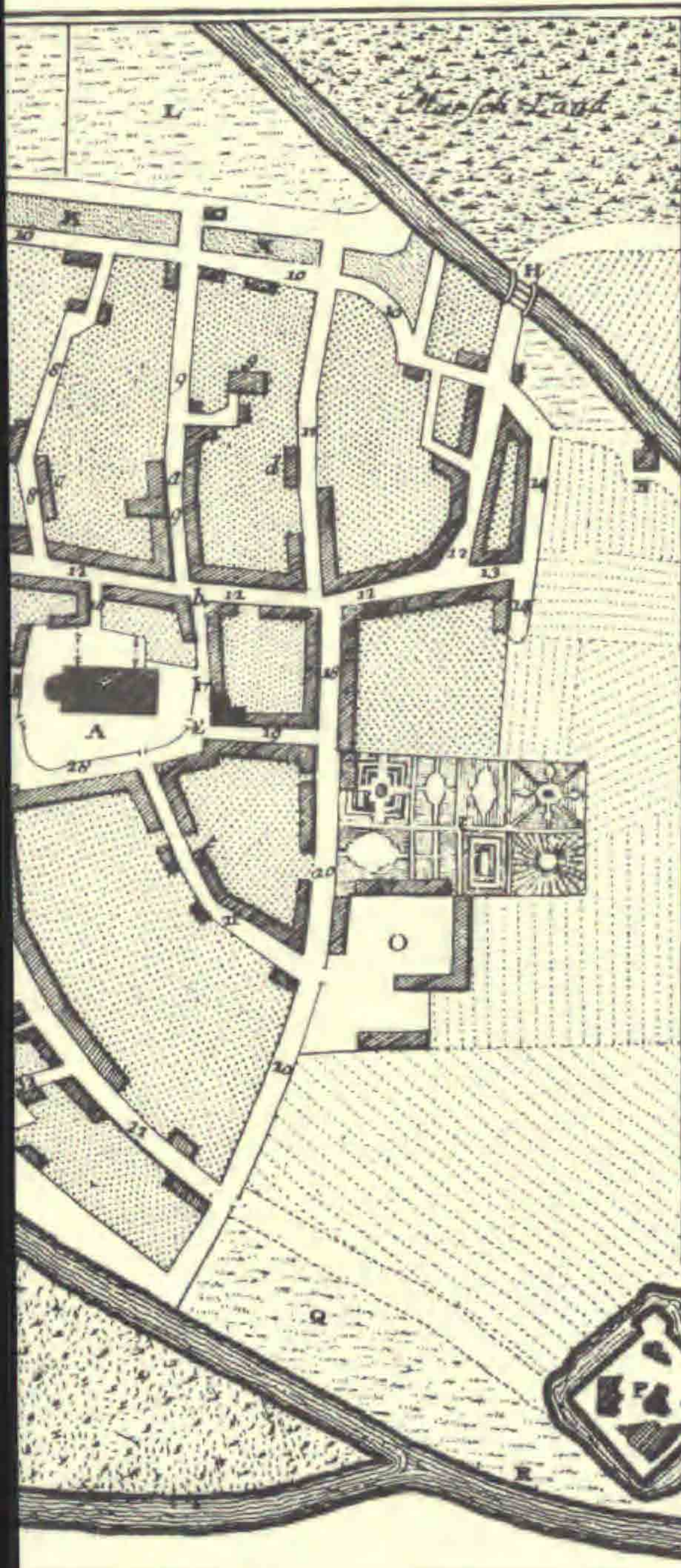
Vel kan det ikke endeligt bevises at Søren Seerup har æren af at have indført de her nævnte planter. Men det er hidtil ikke lykkedes at finde ældre kilder der nævner disse planter; så indtil videre må vi gå ud fra at disse populære planter har vokset i Ribe før end på noget andet sted i Danmark.

Søren Seerup havde en konkurrent. Hans ovenfor nævnte svoger Carsten Worm der var præsident for magistraten i Ribe, en kendt og lærd jurist og skønånd, i øvrigt barnebarn af den kendte Ole Worm havde også en fin have; den lå bag det nuværende Hotel Dagmar og helt hen til Peder Douns Slippe. De har naturligvis udvekslet sjældenheder og nyheder og formodentlig kappedes i at skaffe sig flest mulig plantearter.

Også mellem Biske- og Hundegade på det af hospitalet tidligere ejede jordareal, endnu tidligere den katolske bispegårds have kom der til at ligge en have; den kom på skiftende hænder, da bispen flyttede først til Skolegade, så til Tårnborgh i Puggårdsgade; her ved den berømte såkaldte yngre bispegård vides ikke noget om nogen (seværdig) prydhave. Brorson havde vist nok ikke interesser i den retning. Derimod var der en læge, stadsfysikus dr. Christoffer de Hemmer der langs med åen mellem Badstuegade og Kølholts Slippe i 1714 anlagde en efterhånden meget smuk have. Han havde gode forbindelser

vinnland. delia

RIBE 1768.

A. Dom Kirken. B. Cathrine Kirke. C. Torvet. D. Raadstuen. E. Latinsk Skole. F. Toldboden. G. Nørre Port. H. Sønder Ports Broe. I. Nye Broe. K. Blegdamen. L. S. Hans' Hølm. M. Høngerforlum Mure. N. Stampen Kølle. O. Korsbrøder Gaard. P. Ruderne af Støttet. Q. Høngdamen ved Støttet. R. Næsse. S. Tvedsæe. T. Højstulets Bygninger. a. Bøje Gaarden. b. Stjerts Præstens Bodis. c. Svine Engten til Cathr. K. d. Capellanens til Cathr. K. e. Capellanens til Dom K. f. Kvæberrue Broe forlum nu opfyldt. g. Puggaard. h. To Hølm. i. Korsbrøder Gaard Næge. k. Stalde. l. St. Peders Kirke Gaard nu Loft. m. St. Tade Gaard nu Loft. n. Frands Kløner Loft.	4. Hunde Gaden. 5. Sortebrøder Gaden. 6. Peder Davens Stippe. 7. Vester Gaden. 8. Bispe Gaden. 9. Puggaard Gaden. 10. Gravens. 11. Svis Gaden. 12. Sønder Ports Gade. 13. Smøle Gaden. 14. Skov Gaden. 15. Steenboe Gaden. 16. Ryk. ind. 17. Skole Gaden. 18. Graabrøder Gaden. 19. Gryder Gaden. 20. Korsbrøder Gade. 21. Præste Gaden. 22. Grønne Gaden. 23. Store eller Kjøbmands Gade. 24. Mellem Dammen. 25. Nøder Dammen. 26. Fisker Gaden. 27. Skibbroen. 28. Bøddel Gade. 29. Smal Stippe. 30. Skiden Stippe. 31. Svin Krog. 32. Bred Stippe. 33. Nicolai Gaden. 34. Pappot Gade. 35. Brænde Gaden.

Gadernes Navne.

- 1. Badstue Gaden.
- 2. Kloster Gaden.
- 3. Cathrine Gaden.

Stregerne betyder Hæuse.

Og Frikornes Haver og Gaards Rum.

I. G. Schmid. sc. 1768

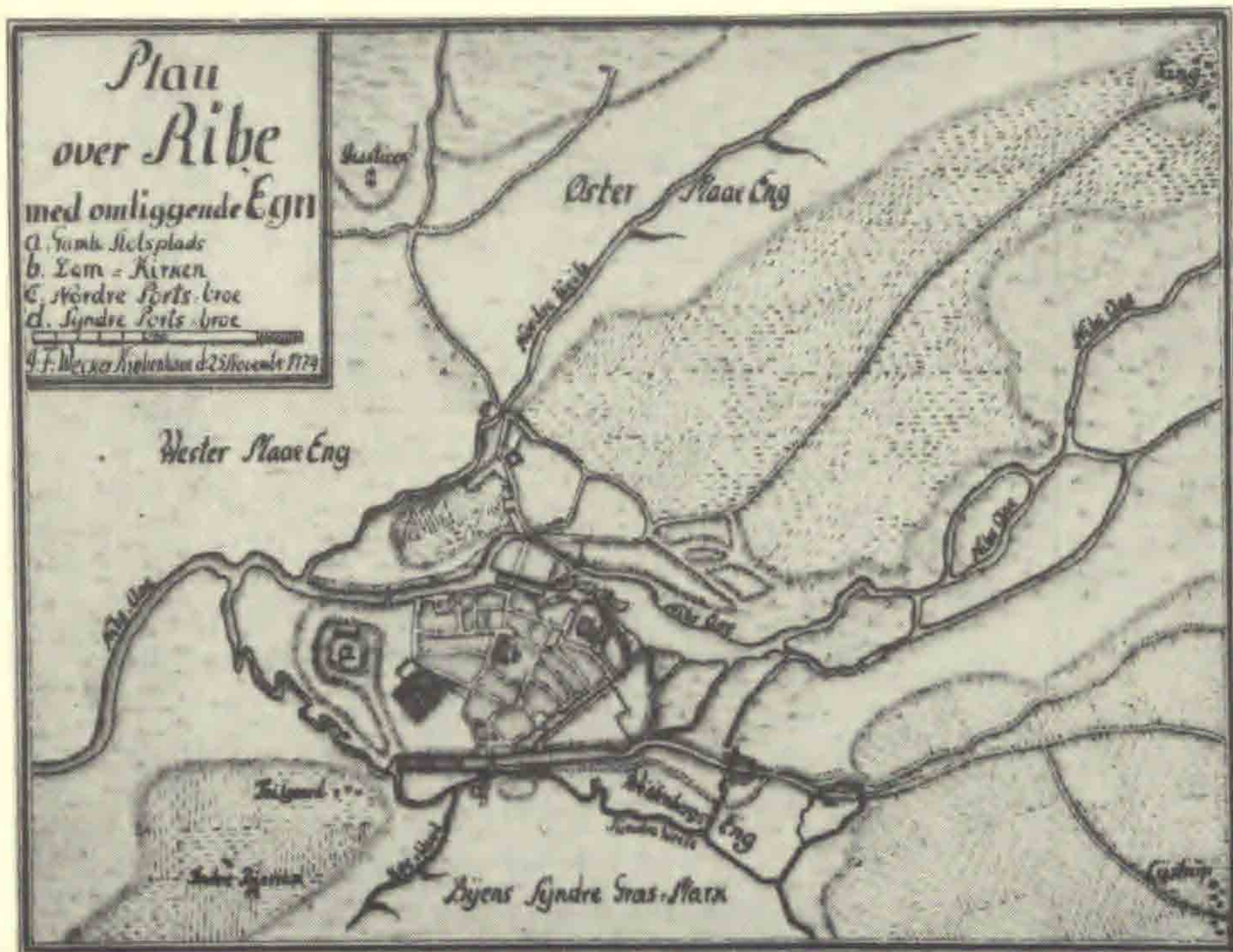
Erich Pontoppidans plan over Ribe fra 1768. Også her er Korsbrødregårds have meget fremtrædende i bybilledet, den eneste man har fundet værdig til afbildning. Den i Skovgades forlængelse meget senere anlagte Skt. Laurentilgade må i ca. halvdelen af sin (oprindelige) længde ligge netop hvor der var have i sin tid, hvis man ellers tør stole på nøjagtigheden. Slotsbanken synes således placeret lovlige fjernt. Nord nedad

med Holland og erhvervede sig haarlemmerløg af forskellig slags; i haven lod han opsætte følgende verslinjer: "Misund mig ej min lyst, tag selv din lyst for dig; jeg Floram elske vil, hun bedst behager mig", og "Her mætter øjet sig og blomster giver lugt, Pomona og med flid frembære skal sin frugt" (Matthiessen m. fl. s. 116); lægen dyrkede altså også frugttræer. Og over de lave skolelænger i Skolegade nær Grydergade bredte en lind sin kæmpekrone (Degn s. 196); men den faldt allerede før rektor Falsters tid (1712-52) (Matthiessen m. fl. s. 125).

Derimod var det gennemgående temmelig sparsomt hvad produktion af køkkenurter og frugt i Ribe på denne tid (1700-tallet) angår. En udtalelse i 1743 går ud på at "Her (i Ribe) ere vel Hauger og fleere har vaaren, nu en Deel af Vandfloder og en Deel ved sterke Vintere ruine-rede, saa her haves ikkun liden Frugt, men det meeste faaes fra andre Stæder" (Hermansen s. 489). Når der så alligevel skrives om "gardnere" i Ribe i samme kilde, så kan der deraf sluttes at det enten ikke har stået helt så slet til som citatet lader ane eller at disse "gardnere", blandt flere andre Nicolaj Sinecksen og Christian Brøer, der anføres at "ernære sig vel" (Hermansen s. 482), muligvis har passet de netop omtalte meget righoldige prydhaver. Oplysningen er interessant også derved, at vi nu igen træffer på betegnelsen gartner, første gang er formodentlig i 1646 (Kbh. Dipl. III 261). Det er en for landet ret ny betegnelse der nu helt har afløst de velkendte urtegårdsmand, podemester, humlemester; og som Tholle antyder må Ribe have været tidligt på færde (men altså ikke tidligst) med denne fra tysk stammende betegnelse (Tholle s. 549).

Humleavl i Ribe som vi hørte om ovenfor og som særlig udøvedes af sortebrødrene på Skt. Hansholm synes nu at være gået stærkt tilbage. Al humle, eller i det mindste praktisk taget al, bliver nemlig nu importeret, tilmed af faste fremmede, vel tyske humleprangere i Ribe, såkaldte humleførere. De må ikke rejse længere nord på end til Ribe og Kolding, men har åbenbart brev på at de "ved borgerlig Caution" må nedsætte sig fast i byen, hvis ellers følgende citat kan forstås som anført: "Levin Røhr, Ertman Bunis og Gert Sivers reyser Aar for Aar hertil og igiennem med deris Humble, contribuierer aarl. til Byen og ere forbundne med borgerl. Caution at svare alle kongl. Contributioner og at nedsette sig her i Byen" (Hermansen s. 487).

Oplysninger af den netop anførte slags er der ikke helt få af, således også om ejerskifter af tidligere haver eller andre grønne områder; men det har jo ikke så meget med havebrug og havebrugshistorie at gøre. Der kunne vel også anføres en hel del om nedlæggelse af tidligere haver og klosterområder og en mindre del om oprettelse af haver, men yderst lidt eller intet om hvad haverne indeholder:, og om havestil hører man ikke spor tale, kun f.eks. om "den sær dejlige lille have til den meget fornemme mandss og caniches Søren Vellejus" (Degn s. 197).

Johan F. Weckers plan over Ribe og omegn fra 1774. Mens hospitalets (tidligere sortebrødreklostrets) have har en signatur som engene uden for byen og derfor måske kun har ligget hen i græs, er Korsbrødregårds have markeret meget tydeligt med mørkegrøn farve. Haven er sandsynligvis gjort for stor

Alt i alt må oplysningerne om havebrug i Ribe i tiden op til ca. 1750 siges at være få og spredte. Et lyspunkt er Peder Terpagers noget ensidige behandling af emnet i første trediedel af 1700-tallet, en behandling der ikke er så forfærdelig meget andet end en række lyriske betragtninger over de klassiske landes oldtids- og Ribes moderne haver, og så en opremsning af navne. Disse må imidlertid, omtrent ligesom vore runesten (der fortrinsvis beretter om ukendte afdøde mænd der hyldes og mindes af andre ukendte mænd) betragtes som noget vi for alt i verden ikke ville undvære, jvf. P. G. Thorsens udtalelse om danske runeindskrifter, og som kan fortælle adskilligt af værdi om haveplantesortimentets status i Ribe kort før år 1736.

Om følgende liste se bemærkningerne ovenfor s. 22).

Terpagers (moderniserede) liste (s. 714-16) over planter dyrket i
Søren Seerups have bag "Liljebjerget"

A

- 1 *Hibiscus abelmoschus*, okro, spiselig hibiskus
- 2-3 *Artemisia abrotanum*, ambra
- 4 *Rumex acetosa* 'Hispanica' m.fl., havesyre
- 5 *Robinia pseudoacacia*, robinie, uægte akacie
- 6 *Acacia farnesiana*, akacie-art
- 7 *Eranthis hiemalis*, erantis, vinterblomme
- 8 *Adiantum capillus-veneris*, venushår
- 9 *Ilex aquifolium* 'Aureo-marginata', kristtorn-sort
- 10 *Rhamnus alaternus*, stedsegrøn vrietorn
- 11 *Agave americana*, almindelig agave
- 12 *Amaranthus paniculatus* ell. evt. *hypochondriacus*, amarant-art
- 12 a *Amaranthus gangeticus*, papegøjeamarant
- 12 b *Amaranthus caudatus*, rævehale-amarant
- 13 *Vitis repanda* ? (*Amomum bacciferum*)
- 14 *Anagallis* sp. ? (*Anagallis*)
- 15 *Laburnum anagyroides*, almindelig guldregn
- 16 *Anemone coronaria*, fransk anemone
- 17 *Archangelica officinalis*, kvan
- 18 *Antirrhinum majus*, løvemund
- 19 *Stapelia variegata*, ådselblomst, ordensstjerne
- 20 *Aquilegia coerulea*, akeleje
- 21 *Cercis siliquastrum*, judastræ
- 22 *Thuja occidentalis*, almindelig thuja, livstræ
- 23 *Zantedeschia æthiopica*, stuekalla
- 24 *Canna indica*, kanna
- 25 *Asparagus officinalis*, asparges
- 26 *Asphodelus albus* ell. nærstående art ? (*Asphodelus*)
- 27 *Aster amellus*, italiensk asters
- 28 *Hieracium pilosella*, håret høgeurt
- 29 *Primula auricula* ell. evt. *x hortensis*, (vild) aurikel

B

- 1 *Impatiens balsamina*, havebalsamin
- 2 *Anthyllis barba-jovis*, jupiters skæg, rundbælg-art
- 3 *Ocimum basilicum*, basilikum, se også O 2
- 4 ? (*Belle videre*)
- 5 *Bellis perennis* fl. pl., fyldt tusindfryd
- 6 *Berberis vulgaris*, almindelig berberis
- 7 *Betonica officinalis*, betonie
- 8 *Verbascum phoeniceum* ? (*Blattaria perennis*)
- 9 *Blitum capitatum*, purpurrod jordbærspinat

Rosa centifolia.

Ruta graveolens.

Centaurea benedicta.

Opiumvalmue (*Papaver somniferum*), centifollrose (*Rosa centifolia*), rude (*Ruta graveolens*) og korbendikt (*Cnicus benedictus*), henholdsvis P 1, R 9, R 18 og C 18 i Terpagers hovedliste (Kobberstik i Herbarium Pharmaceuticum I-III 1825)

- 10 *Borago officinalis*, hjulkrone
- 11 *Brassica oleracea* fol. var., brogetbladet kål
- 12 *Buxus sempervirens*, almindelig buksbom

C

- 1 *Dimorphotheca pluvialis*, regnviser
- 2 *Calendula officinalis* fl. pl., fyldt morgenfrue
- 3 *Caltha palustris*, engkabbeleje
- 4 *Anthemis nobilis*, romersk kamille
- 5 *Campanula persicifolia*, smalbladet klokke
- 6 *Campanula pyramidalis*, pyramideklokke, arons stav
- 7 *Lonicera caprifolium*, ægte kaprifolie
- 8 *Dianthus caryophyllus* 'Bizard' og 'Pikot', havenellike
- 9 *Aesculus hippocastanum* ? (*Castanea vulg. equina*)
- 10 *Cedrus libani*, libanonceder
- 11 *Cerasus acida*, surkirsebær
- 11 a *Cerasus avium*, fuglekirsebær ell. sorter af en af de to arter
- 12 *Chrysanthemum* sp.
- 13 *Cynara scolymus*, artiskok
- 14 *Ledum palustris*, mosepost, muligvis dog kun flg.
- 14 a *Cistus* spp., soløjetræ-arter
- 15 *Citrus medica* var. *bajoura*, cedrat
- 16 *Clematis flamula* ? (*Clematis sive Flammula jovis*)
- 17 *Clematis viorna* ? (*Clematis virginiana sive Jasminum indicum*)
- 18 *Cnicus benedictus*, korbendikt
- 19 *Cochlearia officinalis*, lægekogleare
- 20 *Colchicum autumnale*, tidløs
- 21 ? (*Colchicum vernale*)
- 22 *Colutea arborescens*, blærebælg
- 23 *Chondrilla juncea* ell. anden *cichorié* (*Condrilla*)
- 24 *Delphinium consolida*, korn-ridderspore
- 25 *Convolvulus* spp., snerle-arter
- 26 *Cornus mas*, kirsebær-kornel
- 27 *Fritillaria imperialis*, kejserkrone
- 28 *Crocus vernus*, vårkrokus
- 29 *Crocus sativus*, safrankrokus
- 30 *Cucumis sativus*, agurk
- 31 *Cucurbita pepo*, mandelgræskar-sorter
- 32 *Cupressus sempervirens* 'Stricta', pyramidecypres
- 32 a *Cupressus sempervirens*, ægte cypres
- 33 *Centaurea moschata*, duft-knopurt
- 34 *Cyclamen europæum* ? (*Cyclamen*)

D

- 1 *Datura stramonium*, pigæble
- 2 *Erythronium dens-canis*, hundetand
- 3 *Digitalis purpurea*, fingerbøl
- 4 *Artemisia dracunculus*, esdragon

E

- 1 *Diospyros ebenum* ell. *Ebenus cretica*, ibenholt
- 2 *Euphorbia* sp. ? (*Esula purpurea*), se også T 4

F

- 1-3 *Faba vulgaris*, hestebønne
- 4 *Adonis annua*, høstodonis
- 5 *Tagetes patula*, tagetes, fløjlsblomst
- 6 *Lobelia cardinalis*, kardinallobelle
- 7 *Cardamine pratensis*, engkarse
- 8 *Mirabilis jalapa*, vidunderblomst
- 9 *Passiflora coerulea*, passionsblomst
- 10 *Helichrysum monstrosum* ? (*Flos perpetuus*)
- 11 *Helianthus annuus*, solsikke
- 12 *Fragaria moschata* ?, spansk (?) jordbær (*Fragarius*)
- 13 *Dictamnus albus*, diktam
- 14 *Fritillaria meleagris*, vibææg
- 15 *Zea mays*, majs
- 16 *Corydalis cava* m.fl., lærkespore-arter

G

- 1 *Galega officinalis* ?, stregbælg (*Galega*)
- 2 *Genista hispanica*, spansk visse
- 3 *Gentiana lutea*, gul ensian
- 4 *Pelargonium* spp., pelargonie-arter
- 5 *Pelargonium grandiflorum* ? m.fl., engelsk pelargonie
- 6 *Erodium moschatum* ? (*Geranium creticum*)
- 7 *Gladiolus communis*, jomfrufinger
- 8 *Gnaphalium arenarium* ?, gul evighedsblomst (*Gnaphalium*), se også S 13
- 9 *Parnassia palustris*, leverurt

H

- 1 *Hedera helix* f. *arborea*, voksenform af vedbend
- 2 *Hedysarum coronarium*, hanekløver
- 3-3 a *Helleborus niger*, julerose
- 3 b *Helleborus viridis*, grøn nyserod
- 4 *Anemone hepatica*, blå anemone

Verbascum thapsus.

Berberis vulgaris.

Origanum vulgare.

Bryonia alba.

Filthåret kongelys (*Verbascum thapsus*), almindelig berberis (*Berberis vulgaris*), vild merian (*Origanum vulgare*) og enbo galdebær (*Bryonia alba*), henholdsvis V 2, B 6, O 3 i Terpagers hovedliste og B 12 i listen over vilde planter (Kobberstik i Herbarium Pharmaceuticum I-III 1825)

- 5 *Impatiens noli-tangere*, springbalsamin
- 6 *Salvia sclarea*, skarleje
- 7 *Hyacinthus orientalis* fl. albo, hvid hyacint
- 7 a *Hyacinthus orientalis*, hyacint
- 7 b *Hyacinthus orientalis* fl. pl., fyldt hyacint

I - J

- 1 *Othonna abrotanifolia* ? (*Jacobæa africana frutesc.*)
- 2 *Lantana africana*, ildkrone-art
- 3 *Jasminum sambac*, tempeljasmin
- 4 *Ludwigia* sp.
- 5 *Iris graminea* ell. *sibirica*, blommeiris ell. evt. sibirisk iris
- 6 *Iris xiphioides*, engelsk iris
- 7 *Iris xiphium*, spansk iris
- 8 *Iris germanica* ? (*Iris gloriosa*)
- 9 *Iris susiana*, sørgeiris
- 10 *Yucca gloriosa*, palmelilje-art

L

- 1 *Lathyrus tuberosus* m.fl., knold-fladbælg m.fl.
- 2 *Lavandula vera*, ægte lavendel
- 3 *Daphne laureola*, laurbærdafne
- 4 *Prunus laurocerasus*, laurbær-kirsebær
- 5 *Myrica quercifolia* ? (*Laurus africana*)
- 6 *Laurus nobilis*, laurbær
- 7 *Viburnum tinus*, vinter-snebolle
- 8 *Pistacia lentiscus* ell. *Schinus molle* (*Lentiscus*)
- 9 *Matthiola annua* fl. albo pl., fyldt hvid levkøj
- 10 *Leucojum vernum*, dorthealilje
- 11 *Ligustrum vulgare*, almindelig liguster, se også P 5
- 12 *Lilium candidum*, madonnalilje
- 13 *Lilium croceum*, brandlilje
- 14 *Convallaria majalis*, liljekonval
- 14 a *Convallaria majalis* fl. carneo, rød liljekonval
- 15 *Lunaria annua*, judaspenge
- 16 *Lupinus polyphyllus*, staudelupin
- 17 *Lychnis chalconica*, brændende kærlighed
- 18 *Lychnis coronaria*, fiksernellike

M

- 1 *Majorana hortensis*, havemerian
- 2 *Lavatera arborea*, poppelrose-art, uægte katost
- 3 *Malva verticillata* 'Crispa', kruset katost
- 4-5 *Althæa rosea*, stokrose
- 6 *Malva moschata* ? (*Malva hortensis*)

- 7 Citrus aurantium var. sinensis, appelsin
- 8 Citrus medica var. limonia, citron
- 9 Cydonia oblonga, kvæde
- 10 Prunus persica, fersken
- 11 Malus domestica, haveæble-sorter
- 12 Lilium chalcedonicum ? (Martagon constantinop.)
- 13 Lilium pomponium ? (Martagon pomponi)
- 14 Lilium martagon ? (Martagon maximum)
- 15 ? (Martagon virginianum)
- 16 Teucrium marum, vellugtende kortlæbe
- 17-18 Chrysanthemum parthenium, matrem
- 19 Melianthus major, honningblomst
- 20 Melilotus sp., stenkløver
- 21 Melissa officinalis ? (Melissa turcica)
- 22 Cucumis melo, melon
- 23 Mentha sp., mynte (Mentha maculosa anglica)
- 24 ? (Millium solis Indicum)
- 25 Allium moly, guldløg
- 26-33 Myrtus communis (Myrtus africana, M. boetica, M. cristata, M. latifolia, M. media, M. odore citri, M. odore nuci moschati, M. rosmarini folio)

N

- 1 Narcissus, diverse arter og sorter
- 2 Arnica montana ell. evt. Doronicum plantagineum
- 3 Tropæolum majus, blomsterkarse, tallerkensmækker
- 4 Nigella sativa, dudekorn
- 5 Juglans regia, valnød

O

- 1 Scrophularia nodosa, brunrod, også som albino
- 2 Ocimum basilicum, basilikum, se også B 3
- 3 Origanum vulgare, vild merian
- 4 Ornithogalum sp., snarest O. umbellatum, kost-fuglemælk

P

- 1 Papaver, diverse arter bl.a. P. somniferum, opiumvalmue
- 2 Scandix pecten-veneris, jomfrukam
- 3 Lonicera periclymenum, vild gedeblad
- 4 Petasites hybridus, rød hestehov, tordenskræppe
- 5 Ligustrum vulgare, almindelig liguster, se også L 11
- 6 Pimpinella anisum, anis
- 7 Pæonia corallina og officinalis ell. snarest P. x festiva-sorter
- 8 Lycopersicum esculentum, tomat
- 9 Primula farinosa, melet kodriver

- 10 *Primula veris*, *elatior* og/ell. *acaulis*, hulkravet, fladkravet og/ell. storkronet kodriver
- 11 *Prunus domestica* incl. *P. insititia*, diverse blomme-sorter
- 12 *Achillea ptarmica*, nyserøllike
- 13 *Pulmonaria officinalis*, vist to varieteter
- 14 *Pyrus communis*, diverse pæresorter

Q

Quercus robur, stilk-eg

R

- 1 *Rhodiola rosea*, rosenrod
- 2 *Ranunculus asiaticus*, haveranunkel-sorter
- 3 *Brassica campestris* var. *rapifera*, haverøe-sorter
- 4 *Rheum undulatum*, haverabarber
- 5 ? (*Rhus africana*)
- 6 *Ribes sativum*, *rubrum* og/ell. *petræum* ? ribs-arter ell. sorter
- 7 *Ricinus communis*, oljeplante
- 8 *Rosa moschata*, moskusrose
- 9 *Rosa centifolia*, centifolierose
- 10 *Rosa chinensis* var. *semperflorens*, månedsrose, ægte bengalrose
- 11 ? (*Rosa morlion*)
- 12 *Rosa centifolia* var. *muscosa*, mosrose
- 13 *Rosa pimpinellifolia*, klitrose
- 14 *Rosa foetida* var. *bicolor*, tyrkisk rose
- 15 *Rosmarinus officinalis*, rosmarin
- 16 *Rubus* sp., muligvis brombær (*Rubus*)
- 17 *Ruscus aculeatus*, musetorn
- 18 *Ruta graveolens*, rude

S

- 1-6 *Salvia officinalis*, lægesalvie (*Salvia latifolia*, *S. maxima*, *S. angustifolia*, *S. auriculata*, *S. macul. maj. min.*, *S. tricolor anglicana*)
- 7 *Sambucus nigra*, hyld, ell. *Viburnum opulus*, kvalkved
- 8 *Scabiosa maritima*, enkeblomst
- 9 *Sempervivum canariense* m.fl. sukkulenter
- 10 *Thymus vulgaris* ell. *serpyllum*, have- ell. smalbladet timian
- 11 *Solanum tuberosum*, kartoffel
- 12 *Aronia arbutifolia*, surbær
- 13 *Gnaphalium arenarium* ? (*Stoechas arabica citriniata*), se også G 8
- 14 *Syringa vulgaris*, almindelig syren, diverse sorter

T

- 1 *Taxus baccata*, almindelig taks
- 2 *Thalictrum*, sandsynligvis *T. flavum*, gul frøstjerne
- 3 *Iberis umbellata*, sløjfeblomst
- 4 *Euphorbia*, sandsynligvis *E. lathyris* m.fl. arter vortemælk
- 5 *Tulipa x gesneriana*, talrige tulipan-sorter, vel også *T. sylvestris*, vild tulipan

U - V

- 1 *Valeriana phu*, havebaldrian ? (*Valeriana græca*)
- 2 *Verbascum* sp., kongelys, sandsynligvis *V. thapsus*
- 3 *Veronica longifolia* fl. albo, hvid langbladet ærenpris
- 4 *Viburnum prunifolium* ? (*Viburnum americanum*)
- 5 *Vinca minor*, singrøn
- 5 a *Vinca minor* fl. albo, hvid singrøn
- 5 b *Vinca minor* 'Variegata', brogetbladet singrøn
- 6 *Viola odorata*, martsviol
- 7 *Cheiranthus cheiri*, gyldenlak
- 8 *Campanula medium*, marieklokke
- 9 *Hesperis matronalis*, aftenstjerne
- 10 *Solidago* sp., gyldenris
- 11 *Vitis vinifera*, diverse vinranke-sorter
- 12 *Umbilicus pendulinus*, navleurt
- 12 a *Hydrocotyle vulgaris*, vandnavle

Fra auktionsprotokollen over Søren Seerups dødsbo kan tilføjes følgende navne til planter der er blevet solgt og som ikke allerede er nævnt i foranstående liste fra Terpagers værk:

Stueplanter:

- Haworthia margaritifera*, søstjerne
- Hibiscus mutabilis*
- Punica granatum*, granatæble
- Rivina humilis*, ildbær
- Opuntia ficus-indica* ? (Coccenell Baum), figenkaktus

Frilandsplanter:

- Narcissus jonquilla*, sivnarcis, jonquil
- Ruscus hypoglossum* ell. evt. *hypophyllum*, tungeblad
- Castanea sativa*, ægte kastanie
- Tanacetum vulgare* 'Crispum' ? (fejlskrevet: *Tanath Ceth Crippin*), kruset rejnfan
- Ficus carica*, figen

Peder Terpager bringer også (på s. 718-722) en liste over vildtvoksende planter fra Ribes omegn; den er på ca. 330 arter. Hvorvidt planterne er rigtigt bestemt er vanskeligt at sige; der forekommer arter som man må undre sig over kan have været vildtvoksende. Man må derfor sætte spørgsmålstegn især ved følgende bestemmelser:

Smilax (sarasparil), *Trapa natans* (hornnød), *Delphinium staphisagria*, *Sison amomum*, *Siderites montana* (kortkrone), *Nicotiana* sp. (tobak) og *Aristolochia longa* og *rotunda* (lang og rund slangerod).

Derimod kan det her være på sin plads at fremhæve følgende plantebestemmelser som der er større grund til at fæste lid til. Det drejer sig om reliktplanter, hvoraf nogle som nævnt ovenfor stadig kan findes i Ribe. Men selv om der muligvis skal tages forbehold over for ganske enkelte, kommer man næppe uden om det faktum, at der må have været adskilligt flere kulturflygtninge end vi har i dag. De der må formodes at være sikre nævnes her efter samme principper som ovenfor.

A

- 1 *Artemisia absinthium*, havemalurt
- 26 *Anethum graveolens*, dild
- 30 *Apium graveolens*, selleri
- 32 *Aristolochia clematitis*, slangerod (sub nom. *A. vana*), stadig at finde

B

- 6 *Polygonum bistorta*, slangeurt, tvevreden pileurt
- 7 *Verbascum blattaria*, klase-kongelys
- 8 *Chenopodium bonus-henricus*, stolthenriks gåsefod
- 10 *Brassica oleracea* var. *rubra*, rødbladet bladkål
- 12 *Bryonia alba*, formodentlig fejlbestemmelse for *B. dioeca*, tvebo galdebær, som stadig findes i Ribe

C

- 2 *Acorus calamus*, kalmus, stadig at finde
- 3 *Cannabis sativa*, hamp
- 9 *Leonurus cardiaca*, hjertespannd
- 12 *Silybum marianum*, marietidsel
- 16 *Carum carvi*, kommen
- 28 *Chelidonium majus*, svaleurt, stadig at finde
- 30 *Cichorium intybus*, cichorie
- 40 *Cynoglossum officinale*, hundetunge

D

- 3 *Dipsacus silvestris* var. *fullonum*, ægte kardebolle

E

- 1 Sambucus ebulus, sommerhyld
4 Inula helenium, lægealant

F

- 1 Faba vulgaris, hestebønne
3 Fagopyrum esculentum, boghvede

H

- 15 Hyoscyamus niger, bulmeurt, findes stadig af og til
18 Hyssopus officinalis, isop

I

- 2 Iris germanica, haveiris

L

- 1 Lactuca sativa, havesalat
13 Linum usitatissimum, hør
14 Lunaria annua, judaspenge
15 Humulus lupulus, humle

M

- 4 Marrubium vulgare, kransburre
12 Mentha piperita var. crispula, krusemynte

P

- 4 Papaver nudicaule ell. Meconopsis cambrica
5 Papaver somniferum, opiumvalmue
8 Parietaria officinalis, springknap
10 Pastinaca sativa, pastinak
14 Petasites hybridus, rød hestehov, tordenskræppe
17 Sanguisorba officinalis, kvæsurt
24 Populus nigra, sortpoppel

R

- 2 Armoracia lapathifolia, peberrod
6 Rumex patientia, engelsk spinat, munkrabarber

S

- 2 Salix alba, hvidpil
4 Saponaria officinalis, sæbeurt
8 Phyllitis scolopendrium, hjortetunge

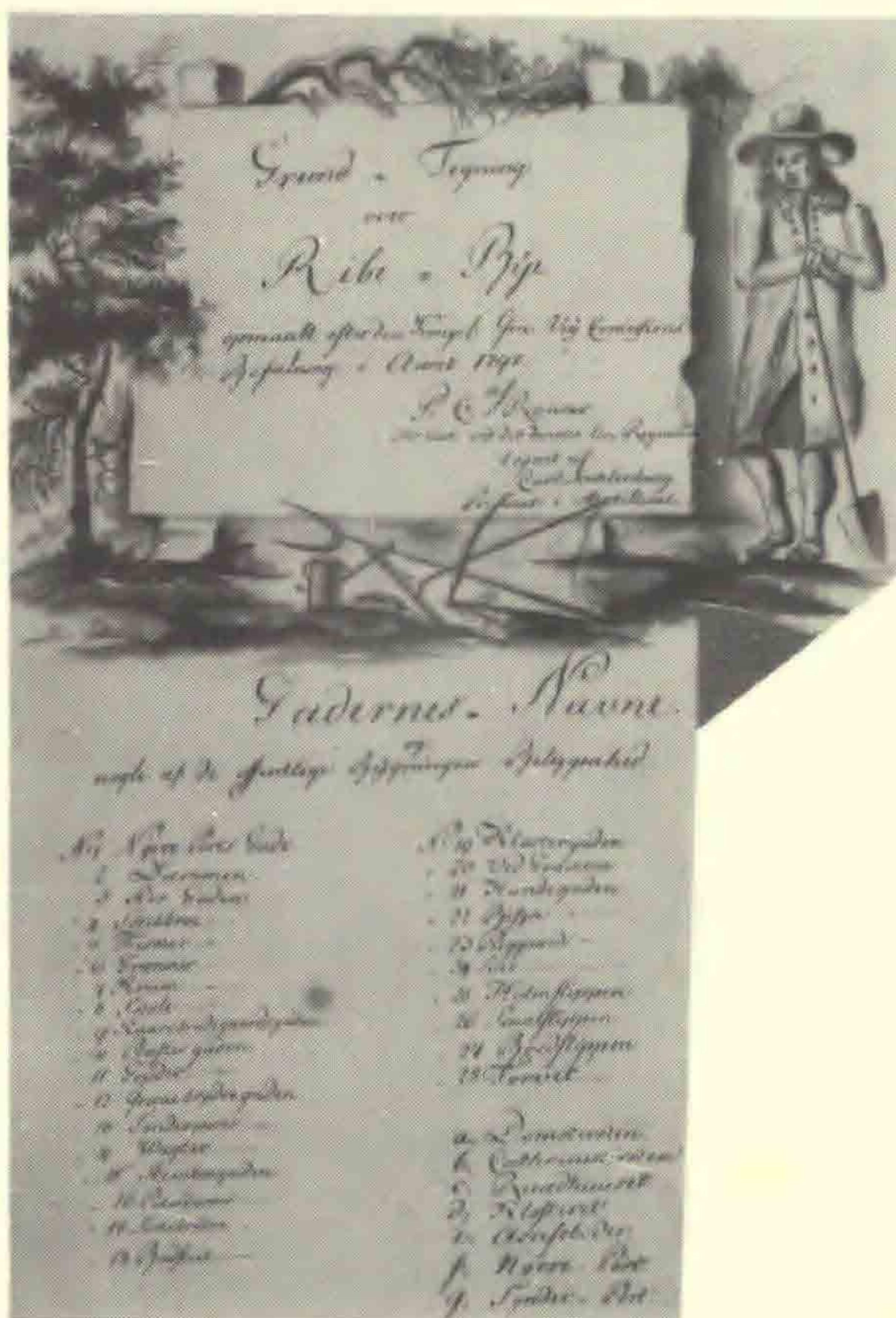
- 11 Sempervivum tectorum, husløg
- 18 Sinapis alba, gul sennep
- 28 Datura stramonium, pigæble

T

- 5 Thymus vulgaris, havetimian

V

- 3 Verbena officinalis, lægeverbena, jernurt
- 14-16 Ribes uva-crispa, stikkelsbær

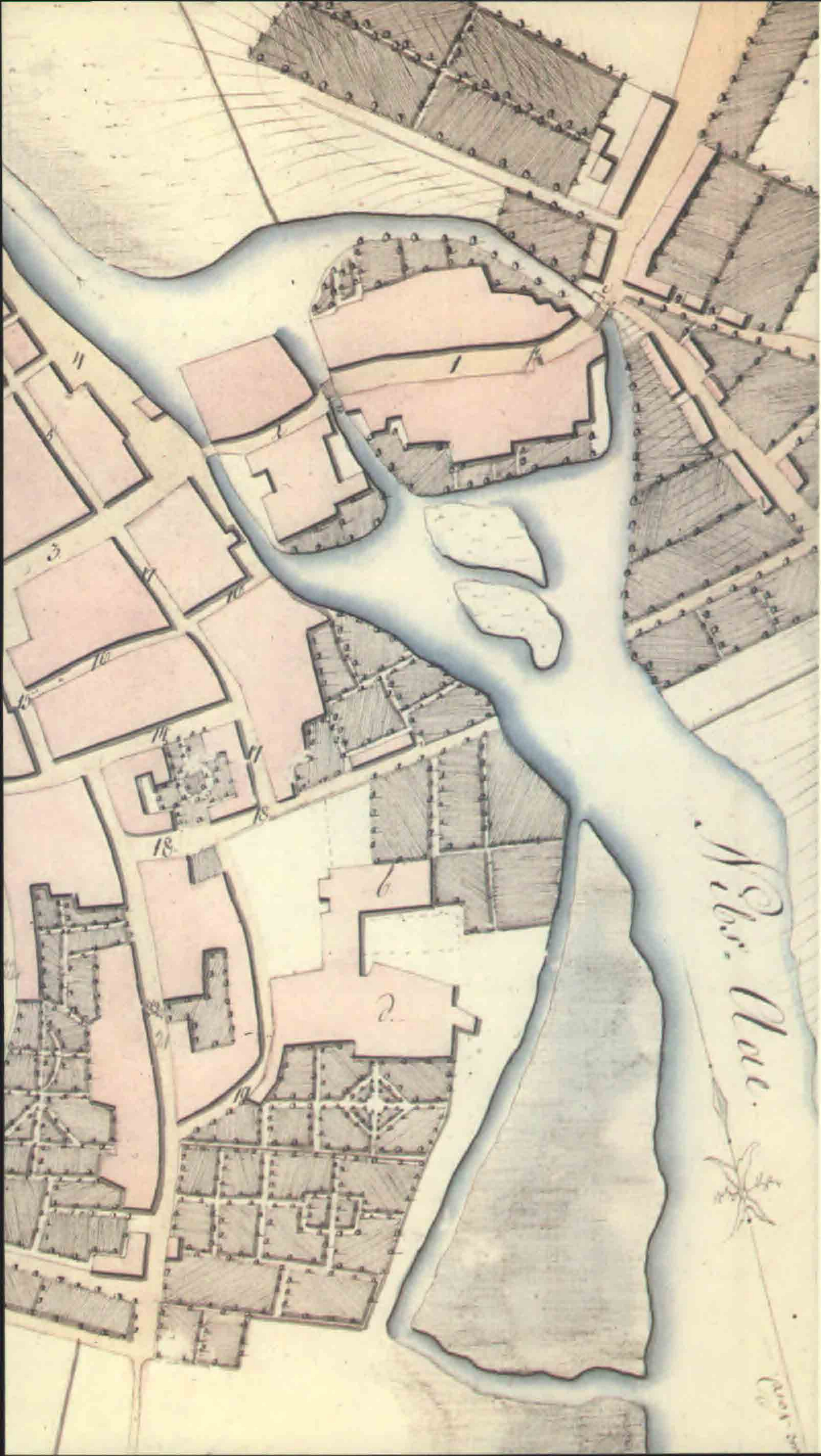

P. C. Rønners korts originale tekst

Figurtekst til omstående sider:

P. C. Rønners kort over Ribe 1797, det første (formodentlig) nøjagtige, bortset fra de mange træer der er anbragt med rund hånd langs alle gange og veje mellem haverne

N. S. E. W.

1791

Omtrent samtidig med at Søren Seerups have på Liljebjerget var i sin allerbedste stand, oprandt en tobaksdyrkningens æra i Ribe. Den varede mærkværdigt længe, vist nok især fordi regeringen kunstigt holdt liv i interessen helt op i 1770'erne. Men der kom vist aldrig noget virkeligt indbringende ud af det. Det må være begyndt før 1731; for i det år og senere hører vi at Jacob Collin indstævnes for retten for ikke at have betalt leje af den jord han dyrkede sin tobak på. I 1742 retter regeringen vist til de fleste byer i landet henvendelse med opfordring om at dyrke tobak. Men man er i Ribe kritisk over for henstillingen og erklærer at det er lige så umuligt at dyrke tobak som hamp og hør på grund af jordens store vandindhold og de hyppige oversvømmelser (Smith og Hermansen I s. 108).

I 1778 kommer der en ny henvendelse fra regeringen, nærmere betegnet "Kommercekollegiet" (underafdeling af handelsministeriet). Og denne gang lokker man med et gratis tobaksavlerkursus i København, hvor kursisterne yderligere vil kunne få 1 rigsdaler ugentlig til underhold. En velhavende organist ved navn Fr. Nissen melder sig som interesseret; men han synes hurtigt at glide ud af billedet. Derimod ved vi at en mand ved navn Chr. Grummesen drager til København for at blive undervist af de kongelige tobaksplantører, yderligere udstyret med en lærebog i tobaksavl, fremstillet på kommercekollegiets foranledning^x). Han kommer hjem med gode anbefalinger og forsynet med tobaksfrø, så han i Ribe kan begynde at undervise dem der var blevet "animeret til at befordre dette nyttige værk".

Det går åbenbart godt en tid, for så vidt som der i 1780 bliver anlagt en tobaksfabrik i Ribe, omtrent samtidig forberedes et 10 tdr. land stort areal til tilplantning med tobak; fabrikanten og "plantøren" Niels Ussing har dog kun planter til 6 tdr. land, bl.a. i Korsbrødregård's have, og nu begynder ulykkerne for alvor; for intet af betydning slår an og trives, og Ussing må købe tobak i Fredericia. Selv om fabrikken det år har en stor produktion af færdigvarer, ender det allerede året efter med en kæmpegæld: 20.000 gylden til van der Bergh i Amsterdam og pantsætning af både det ene og det andet. Tobakseventyret synes dog ikke at slutte hermed, for vi ved at der i 1820 findes endog 2 tobaksfabrikker i Ribe. Men så er der fremover stille omkring tobakken i Ribe.

Hvad gartnerernæringen angår er det formodentlig ikke blevet bedre siden der i 1743 skrives om kun to gartnere der "ernærer sig vel". Vi hører nu kun om én senere i århundredet, og han bliver indstævnet af rådmand Eskild Simonsen for restancer i lejen af Liljebjergets have, der tilhørte rådmanden. Desværre hører vi intet om hvad den berømmelige Liljebjergs-have nu bliver brugt til. Men det har åbenbart ikke været til overmåde indbringende afgrøder og næppe heller til

^x) Den forholdsvis lille pjece bærer den pompøse titel: Nogle Poster til Anviisning og Underretning angaaende Tobaks-Plantningen, Bekiendtgjort efter det kgl. General-Land-Oeconomie- og Commerce-Collegii Foranstaltning. Kbh. 1778.

en frodig botanisk have som i Søren Seerups tid, 50 år senere er denne have udslettet og området bebygget efter P. C. Rønners omhyggeligt udarbejdede kort at dømme.

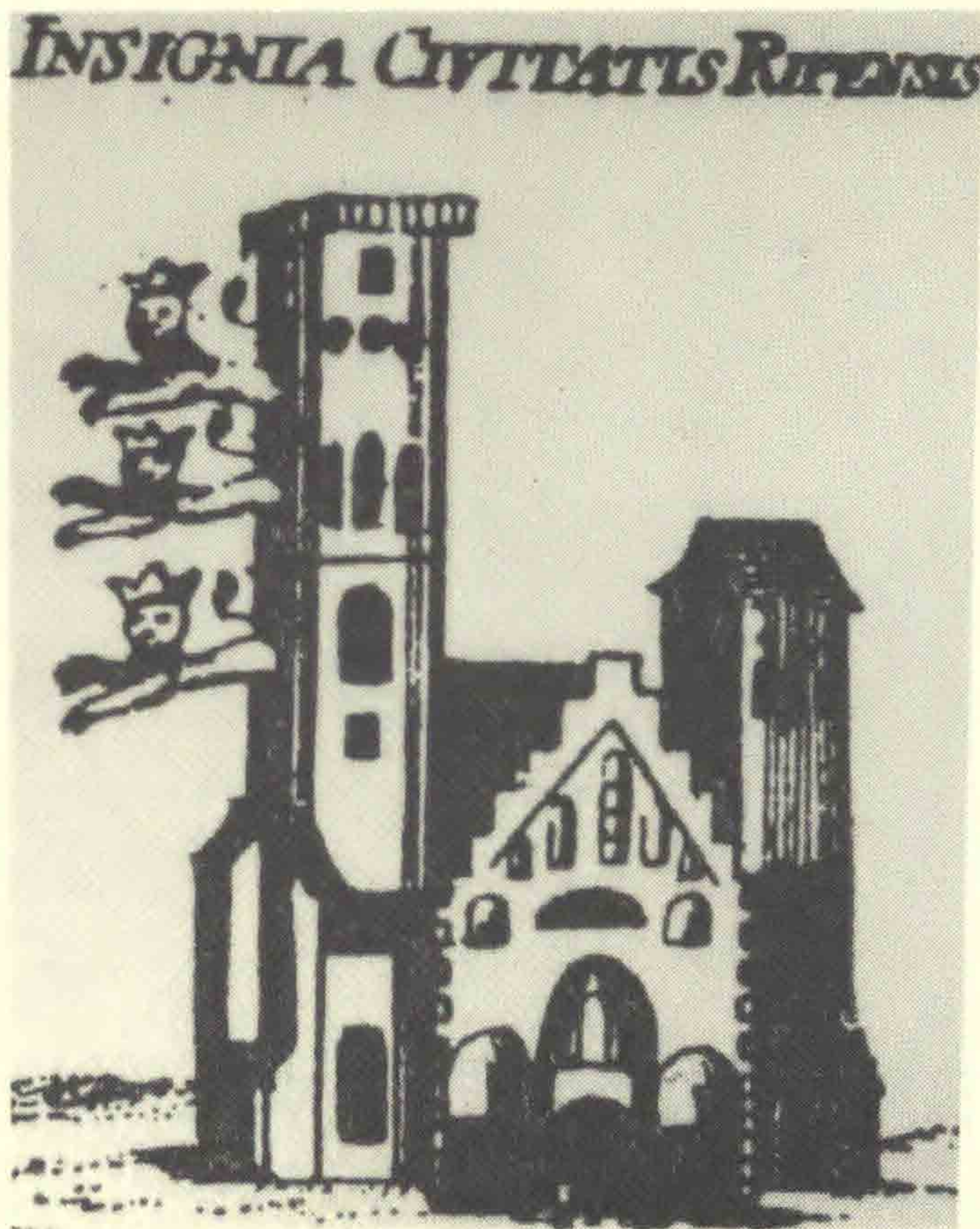
Dette i mange henseender oplysende og interessante kort synes at vise Ribes have-status ved slutningen af 1700-tallet meget klart. Bortset fra skibbro-området og strøget fra toldboden hen til Kølholtsslippe har der været store have-områder hele vejen rundt i udkanten af domkirke-øen. Af de vigtigere må til slut nævnes følgende, idet der begyndes ved Korsbrødregård og køres avet (venstre) omkring byen, og idet de helt eller (oftest kun) delvis eksisterende haver fremhæves med spatiering.

1. Korsbrødregårds have (bispegårdens have).
2. Slottets forlængst afhændede abildgård (villahaver i Albert Skeelsgade).
3. Horsgang-området.
4. Haverne omkring Kathedralskolen mellem Sviegade og Puggårdsgade.
5. Stiftamtmandshaven og haven ved Tårnborg.
6. Den gamle (katolske) bispegårds have (haverne mellem Hundegade og Bispegade).
7. Klosters store have.
8. Haverne på begge sider af Badstuegade nærmest åen.

Litteratur

1. Arkivregistraturer, De ældste danske, I-V₁-2 1854-1910.
2. Auktionsprotokol for Ribe 1682-1774, Gejstlig; Landsarkivet i Viborg C 36 A 10.
3. Bencard, Mogens, 1978: Ribe i tusind år.
4. Blatt, Franz, 1935-57: Saxonis Gesta Danorum. II. Ordliste.
5. Block, Hans Rassmussøn, 1647: Horticultura Danica.
6. Degn, Ole, 1971: Livet i Ribe 1560-1700.
7. Galthen, M., 1792: Beskrivelse over Købstaden Ribe.
8. Hatt, Gudmund, 1943: Jydsk Bondeliv i ældre Jernalder.
9. Helbæk, Hans, 1953: Sæddodder og Korn paa Bornholm i det 13. Aarh.; Bornholmske Samlinger 33.
10. Hermansen, Victor, 1926: Ribes Tilstand 1735 og 1743; Fra Ribe Amt bd. 6, 1923-27.
11. Hjelmqvist, Hakon, 1955: Die älteste Geschichte der Kulturpflanzen in Schweden; Opera Botanica I, 3.
12. Holmboe, Jens, 1921: Nytteplanter og ugræs i Osebergfundet; Osebergfundet V.
13. Jessen, Knud, 1933: Planterester fra den ældre Jernalder i Thy; Botanisk Tidsskrift, bd. 42.
14. Kinch, J., 1869: Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Reformationen (Kinch I).
15. Kinch, J., 1884: Ribe Bys Historie og Beskrivelse. Fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse 1536-1660 (Kinch II).
16. Lange, Johan, 1979: Hvad betyder Ribe? Ripenser-Bladet, bd. 8.
17. Linné, Carl von, 1756: Species Plantarum.
18. Matthiessen, Hugo, Otto Smith og Victor Hermansen, 1929: Ribe Bys Historie 1660-1730.
19. Nielsen, Ingrid, 1978: Puggårdsgade i Ribe - en arkivalisk undersøgelse; Mark og Montre.

20. Paulli, Simon, 1648: Flora Danica, Dansk Urtebog.
21. Ribe bys jordebog. Grundlagt i 1450'erne og videreført til omkring 1600. Ved Ingrid Nielsen 1979.
22. Roesdahl, Else og Jørgen Nordquist, 1971: De døde fra Fyrkat; Nationalmuseets Arbejdsmark.
23. Smith, Otto og Victor Hermansen, 1936-46: Ribe Bys Historie 1730-1820, I-II.
24. Sperling, Otto, 1642: Hortus Christianæus.
25. Terpager, Peder, 1736: Ripæ Cimbricæ.
26. Tholle, Johannes, 1927: Haver og Havebrug i Ribe Amt i gamle Dage; Fra Ribe Amt bd. 6, 1923-27.
27. Thorsen, P. G., 1864: De danske Runemindesmærker I.
28. Thorup, P. N., 1833: Efterretninger angaaende Byen Ribe; Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Ribe-Cathedralskole.
29. Ødum, Søren, 1978: Dormant Seeds in Danish Ruderal Soils.

HUMLEKULE

Af Ernst Floto¹⁾

Da jeg besøgte professor A. Pedersen under hans ophold som patient på Frederiksberg Hospital arbejdede han ivrigt med artiklen om humle, men han havde som anført i nr. 8 af Meddelelser fra Havebrugs-historisk Selskab 1978 ikke fuld klarhed over hvad begrebet humlekule dækker. Han stillede mig da også spørgsmålet: "Hvad er en humlekule". Det var jeg på daværende tidspunkt ikke i stand til at besvare. Skribenter, der i dag bruger betegnelsen, har heller ikke nogen helt tilfredsstillende klarhed om begrebet.

Som anført i artiklen i nærværende skrifts hæfte 1 for 1971 er humlekule betegnet som "en cirkelformet plantning af humleplanter" (De lollandske Vilkaar 1446). Ifølge den anden anførte forklaring, der gives i Ordbog over det danske Sprog er humlekule "En i jorden gravet kule, hvori humlerødder nedlægges". Ingen af disse forklaringer findes fyldestgørende, men de peger dog begge på noget i den rigtige retning.

I anden del af Carl Gottlob Rafn: Danmarks og Holsteens Flora fra 1800 findes en særdeles omfangsrig, grundig og interessant afhandling om humle, såvel rent botanisk som om plantens egenskaber og anvendelse, dyrkning m.m.

Ved læsning af Rafns vejledning i humledyrkning som den forhen blev praktiseret får man en klar forståelse af hvad en humlekule er. Om forberedelse til humledyrkning skriver Rafn følgende: "Om Efter-aaret graver man Huller til Humlerødderne, 6 til 8 Fod fra hinanden; de gøres efter Snoren, men i Forbind. Ethvert Hul bliver 1-2 Fod dybt og 18 Tommer i Gjennemsnit²⁾). Disse Huller fyldes med en Blanding af Gjødning og Muld. Naar de er fyldte, nedstikkes Rødderne og Fyldningen nedtrædes med Foden omkring enhver Plante især, hvorved Hullets Overflade bliver et Par Tommer lavere end den øvrige Overflade. I hvert Hul sættes 7 Planter eller Humlerødder, een sættes i Midten og de øvrige 6 danne, i lige Vide fra hinanden og fra Midterpunktet, en Kreds om den første, saaledes at disse sidste ligge 4 Tommer fra Hullets Rand. Da Hullets hele Gjennemsnit²⁾.er 18 Tommer, saa er Roden i Midten 14 Tommer fra Rødderne i Omkredsen, og disse ydre Rødder ligesaa 14 Tommer fra hinanden. Planterne lægges omtrent 2 Tommer dybt i den muldblandede Gjødning, saa at blot Spireøjnene staae over dem. Endelig bedækkes alle Planterne i Hullet med et Par Tommer almindelig Havejord, som strøes løs derover, at Hullet bliver lige med Overfladen".

Efter omtale af plantemateriale og gødning følger: "Altsaa, dersom man i Følge de bedste Forskrifter saavel af vore egne som fremmede Oekonomer, opfylder Kulen med (efter deres Udtryk) vel sammenbrændt Møg, d.e. Gjødning, som nu har naaet den Grad af Opløsning, at den deels besidder, deels i nogen Tid bestandig udvikler de for Planterne egentlig nærende Dele; saa vil Humlen i det første Aar faae mere Næring end den behøver, og Blandingen i Kulen vil derimod i det andet Aar ikke besidde nok af de Dele, hvilke udfordres til at give Plante den Styrke og Frugtbarhed, som den ved rigtigere Behandling kunde opnaae".

Hermed skulle det i artiklen i nr. 8 stillede spørgsmål angående humlekule være klaret. Hvornår betegnelsen først er brugt vil vel næppe kunne oplyses, ejheller hvem der har udviklet denne specielle form for humledyrkning.

Altså er en humlekule ifølge ovenstående citat (omsat til metermål): Et i to spadestiks dybde udgravet, en meter bredt, cirkelrundt hul fyldt med en blanding af gødning og muldjord og tilplantet med syv humleplanter, hvoraf den ene står i midten og de 6 andre i en kreds ca. 37 cm udenom den.

I dag vil næppe nogen humledyrker anvende en så kunstig fremgangsmåde som den skildrede.

Noter

1. Hortonom 1925, botanisk gartner med tilknytning til Københavns Universitets Botaniske Have fra 1925 til 1969, i tiden 1956-69 som overgartner.
2. Der må menes radius.

KVINDELIG GARTNERELEV 1914-17

Af Anna Weber

I marts 1914 kom jeg i gartnerlære. Der er grund til at spørge om, hvorfor jeg ville være gartner. Jeg holdt meget af blomster og meget af at være ude. Min interesse for blomster var nok en arv fra min mor, der var en stor blomsterelsker. Far, der var tømrermester i Roskilde, byggede i 1883 den villa, hvor far og mor flyttede ind som nygifte i marts 1884. Far var en praktisk mand, og det gav bl.a. det udslag, at der var mange indbyggede skabe og et godt badeværelse med både kar og bruse. I soveværelset var der en kakkelovn med kobberoverdel, og her blev fyret med brænde, når der skulle tages bad, d.v.s. far tog selv koldt styrtebad hver morgen året rundt.

Det var en sjældenhed den gang med badeværelse. Man ved, at Christian IX først fik badekar i 1890'erne, og det blev endda stillet op i hans soveværelse.

Det, at far var fremsynet og mor blomsterelsker, var nok medvirkende til, at jeg ikke havde vanskeligt ved at få lov at komme i gartnerlære.

Spisestuen havde på den ene langsideside foruden en række skabe et lille drivhus med glas mod syd og vest, "blomsterhuset", som vi kaldte det. Her havde mor på hylder mange potteplanter, som hun passede meget omhyggeligt, og af og til fik jeg lov til at være med til at passe dem. Særlig spændende var det, når mor om efteråret fik en stor kasse med løg hjem fra Holland. Så blev løgene lagt i urtepotter og skåle ude ved det store runde bord i haven. Jeg var en meget interesseret tilskuer og "hjælper". At jeg var tidligt med til dette, ved jeg, fordi jeg husker, at min elskede mormor hjalp med, og hun døde, da jeg var knapt 6 år.

Hvor stor indflydelse disse hollandske løg skulle få for mig senere, vidste jeg naturligvis ikke dengang, men jeg ved, at det fik mig til at ønske at komme til Holland engang, og det lykkedes mig at komme derned på studieophold, da jeg havde været et par år ved Statens plantepatologiske Forsøg i Lyngby. Senere har jeg været der 13 gange, oftest mest på ferie, men jeg har også hyppigt besøgt kolleger rundt om i landet.

Til villaen hjemme var der en ret stor have, der var delt i to. Den del der lå nærmest villaen havde en ret stor græsplæne med bede, mest med roser, men der var også en *Berberis vulgaris*; den blev naturligvis ryddet, da *Berberis*loven kom i 1903. I den ene side af haven

var der en jordbærkant, som aldrig blev fornyet, men dog gav nogle jordbær; og foruden roser var der her en mængde *Scilla italica*. De stammede fra løg, som først havde vokset i mors forældres have i Nørresundby; da min mormor som enke flyttede til Ålborg, kom de med dertil, og så tog mor dem med til Roskilde, og jeg har taget nogle med til Lyngby, så nu har de været i familiens eje i mere end 100 år.

I den anden side af denne del af haven var der træer og buske bl.a. flere syrener, en røn, en valnød, nogle nøddebuske og et ahorntræ.

I den øverste del af haven var der frugttræer, og her gik mors høns. Jeg holdt især af et stort sødkirsebærtræ, som havde en stor gren, jeg kunne ligge på og repetere lektier til eksamen, som dengang først sluttede 6. juli, og så var der dejlige kirsebær på træet.

I denne del af haven fik jeg et lille indhegnet stykke, hvor jeg dyrkede blomster og køkkenurter. Jeg husker endnu, at jeg den ene sommer havde 28 fine bønneplanter, og at jeg var meget både vred og ulykkelig, fordi nogle af disse bønneplanter var blevet ødelagt, da en mand havde sat en stiver til et pæretræ, der havde en meget velbesat gren, der rakte ind over min have. Jeg kunne jo ikke dengang indse, at dersom pæregrenen var knækket og faldet ned i mine bønner, var det gået mere ud over dem.

Jeg var 10 år, da jeg begyndte med denne have. Til min 11 års fødselsdag fik jeg min første havebog af en af husets venner, som også var meget haveinteresseret. Bogen hed J. Jenssen: "Havens pasning året rundt". Det er i øvrigt en fortrinlig lille bog.

En særlig glæde havde jeg sommeraftener, da jeg var blevet lidt større, ved at plukke blomster i den store have, især roser og arrangere dem på bregneblade. Af og til havde jeg også nogle blomster fra min egen have. Jeg gav så disse buketter til mennesker, jeg mente ville blive glade for dem. Jeg må indrømme, at mine buketter så mere dekorative ud, end de var praktiske, for sådan som roserne m.m. lå på bregnebladene, kunne de ikke sættes i vand.

Jeg husker endnu tydeligt en aften, da jeg nok var en 13-14 år og gik og plukkede blomster til buketter, at det slog ned i mig, at jeg ville være gartner. Jeg overvejede ikke, at det var noget andet at drive et gartneri og sælge produkterne, end det var at plukke blomster og forære dem bort. Så må jeg dog sige, at senere havde jeg lyst til forskelligt andet, men det blev gartneriet, der sejrede, dog ikke alene på grund af min første indskydelse, men også fordi jeg holdt af at have med jord at gøre, se planter vokse og nok allermest, fordi jeg holdt af at være ude.

Sidst på vinteren 1914 prøvede vi så at finde en læreplads til mig. Det var ikke nemt. På et kendt lærested ville gartneren ikke have piger; han holdt på, at dem fik man aldrig glæde af som fagfolk, de gik jo blot hen og giftede sig og forlod faget. Det lykkedes imidlertid for mig at få lov til at komme i lære hos handelsgartner Carl V. Lange i Frederikssund. Det var nærmest et tilfælde. Far fik nemlig en dag besøg

af tømmerhandler Holten Lange fra Frederikssund og så spurgte far, om han ikke kendte en gartner. Det har far nok spurgt adskillige om, men uden held, men her lykkedes det. Holten Lange var bror til Carl V. Lange, som på det tidspunkt havde Nordens største staudegartneri og en meget stor samling georginer. I et katalog, jeg har fra 1925, er der 125 georginesorter, og jeg mener vi havde mange flere, da jeg var der i 1914-1917. Desuden var der planteskole og handel med udplantningsplanter om foråret og frøsalg, så der var mulighed for at lære en del forskelligt. Gartner Lange havde aldrig før haft en kvindelig elev, og når han gik med til at tale med far og mig, skyldtes det nok, at far og Holten Lange handlede godt sammen.

Det var tidstypisk, at far og jeg kørte i gig fra Roskilde til Frederikssund, i alt 50 km, da vi skulle tale med gartner Lange og fru Hastrup (Aage Hastrups farmor). Fru Hastrup var enke, og hendes ældste datter boede hos hende, det var to prægtige mennesker, og her fik jeg et dejligt hjem i 3 år.

Carl V. Lange, Frederikssund 1920

Aftalen med gartner Lange blev, at jeg ligesom de to andre elever, to store flinke drenge, der var betydeligt yngre end jeg, skulle have 5 kr. om ugen det første år og så stige til 6 og 7 det andet og tredje år.

Jeg skulle have en uges sommerferie og blive der i 3 år og så finde en ny læreplads. Læretiden for en gartner var 5 år, og eleven skulle

være i 2 eller 3 gartnerier, derefter blev man medhjælper uden nogen prøve. Klasser for gartnere fandtes ikke på de tekniske skoler, teoretisk undervisning kunne man kun få på havebrugsskoler eller Landbohøjskolen, men det var kun de færreste, der fik det. Adskillige unge gartnere tog nogle år til udlandet, inden de begyndte eget gartneri.

Far betalte vistnok 45 kr. om måneden for mig hos fru Hastrup, men mere da krigen kom og satte priserne op. En del elever boede hos gartnere, og det var mere værd end den løn, vi fik i Frederikssund. De andre elever boede hjemme, og jeg kunne altså ikke klare mig uden hjælp fra mit hjem.

Hos gartner Lange var der foruden eleverne 3 arbejdsmænd, en medhjælper og om sommeren 2 lugekoner. Så vidt jeg husker fik arbejdsmændene godt 20 kr. om ugen, og medhjælperen noget mere og lugekonerne noget mindre. Det ser ud som om det var meget billig arbejdskraft, men gartner Lange, som selv arbejdede meget med, tjente ikke overvældende meget. Det kunne vistnok karakteriseres som en pæn, god forretning.

Da mor og jeg ikke kendte nogen kvindelig gartner, vi kunne rådføre os med, om hvordan jeg skulle udstyres med tøj, måtte vi selv finde ud af det. Resultatet blev, at der blev syet nogle store "busseronner" af tykt mørkeblåt bomuldsstof med lange ærmer og store lommer. Jeg lærte hurtigt, at der skulle en klap for dem, thi de blev fyldt med jord, når jeg stod ved et plantebord og arbejdede med jord ved potning af planter el. lign. Under busseronnen havde jeg om vinteren ulden sweater og tyk ulden nederdel, godt og vel fodfri, og så tykke uldne strømper og altid træsko. Varmt og godt, men ikke fikst. Om sommeren var påklædningen noget lettere. Der var ikke tale om at gå med benklæder eller knækort nederdel. Nej, det var ikke passende.

Jeg husker, da jeg en gang måtte bøje mig langt frem for at sætte nogle planter ned i en drivbænk, at nederdelen gled op, måske til knæhasen, men absolut ikke længere. Så kom der straks fra den ikke videre fine medhjælper en bemærkning: "Nå, der er vel nok udsigt". Dengang var mænd nøjsomme med at se kvindeben!

Så 1. marts 1914, som var en mandag, kørte en af fars kuske mig i en let arbejdsvogn til Frederikssund med kommode, kuffert og cykel. Nå, det var nu mig, der kørte. Gartner Lange var meget overtroisk, så han ville ikke have, jeg begyndte en mandag. Senere sagde han af og til, at når det var gået så godt for mig i gartneriet, var det fordi jeg ikke var begyndt en mandag. Hertil sagde jeg altid, at jeg var da begyndt en mandag hos fru Hastrup, og det var da også gået udmærket; hertil havde han ingen forklaring.

De første dage sad jeg og puttede frø i frøposer. Jeg fik lidt senere at vide, at den første dag var en medhjælper, Blunch, fra et andet gartneri kommet ned i gartneriet her for at se denne mærkelige fremtoning, en kvindelig gartner elev; han blev nu skuffet, for han kunne ikke finde noget påskud til at gå op på det lille frølager, som var i et lille

hus, hvor jeg sad alene, undtagen når gartner Lange af og til kom og så til mig og arbejdet. Selskab havde jeg dog ofte, men det var af mus. Blunch kom dog ofte senere i gartneriet og det morede mig, at jeg i 1943-44 fik hans søn, Tage Blunch, nuværende stadsgartner i København, som elev i plantepatologi på Vilvorde.

Snart kom staudehandelen i gang, og så kom jeg til at arbejde sammen med alle de andre, og samarbejdet var altid udmærket; jeg mindes aldrig rigtige skænderier, af og til kunne medhjælperen dog være efter os med eller uden grund. Den ene lugekone var svensk, hun udmærkede sig ved at have en flaske med kærnemælk med brændevin i, og hermed styrkede hun sig i dagens løb, hun arbejdede udmærket.

Den ene arbejdsmand, Niels Peter var næsten analfabet; han fortalte, at han kun havde skrevet ét brev, medens han var gift, og det havde han nok været i over 20 år. Læse kunne han næsten ikke. De andre drillede ham af og til lidt, når de, der ikke kunne nå hjem og spise, sad sammen i planteskuret, så spurgte de Niels Peter om han ville låne en avis. Det sagde han så ja til, vel fordi han ikke ville være ved, at han ikke kunne læse. Så lod han som om han læste, og selv om de havde givet ham noget af en avis, hvor der ikke stod noget om krigen, der jo var begyndt det første efterår, jeg var i Frederikssund, så sagde han næsten altid: "Det er skrækkeligt som de slås, de serkere og monte-grinere".

Gartner Lange havde et meget smukt katalog over stauder og georginer på godt papir med gode billeder. De fleste ordrer kom skriftligt fra hele landet og også fra Norge, især fra Christiania (Oslo) kommune og fra Sverige.

Når ordrene var kommet, skrev vi sedler med snor i og med ordrens nummer, navn og antal på de bestilte planter. Så blev sedlerne lagt ud på det store bord i planteskuret, således at f.eks. Phlox var samlet for sig, riddersporer for sig o.s.v., og de blev lagt efter, hvor i gartneriet planterne voksede. Derefter blev vi sendt ud for at grave planterne op. Var der mange og store ordrer arbejdede to sammen, idet den ene gravede op, den anden satte sedlerne på og bar stauderne i kurve, som vi selv lavede om vinteren af pilevidjer fra pil, der voksede ude på strandloden i gartneriet. Jeg husker, at jeg ikke var videre dygtig til at lave kurve, men heldigvis kunne jeg godt bruge en lidt skæv kurv. Inde i planteskuret blev planterne så sorteret efter ordrer og pakket i papæsker med tørvestrøelse eller i store kurve.

Så snart, det blev lyst nok dertil, begyndte vi klokken 6, arbejdede så til kl. 8, havde fri til 8.30 og igen fri fra 12 til 13 og arbejdede så til 18. Flere boede langt fra gartneriet, så de blev og spiste i planteskuret. Jeg cyklede hjem til min bopæl, selv om den halve tid gik. Det var nu rart nok, at få maden i en varm stue og ikke i planteskuret. Det var altså 10½ times arbejde om sommeren, men betydeligt mindre om vinteren. Dog måtte vi så komme tidligt på skift for at passe fyret.

De 10^{1/2} time om sommeren slog ikke til i den travle tid med staude-ekspedition, idet vi fra ca. påske til pinse havde 1-2 timers overarbejde hver aften, d.v.s. i gennemsnit 12 timers arbejde. Jeg tror nok, medhjælperen fik noget for dette, lugekonerne arbejdede ikke over og så vidt jeg husker havde arbejds mændene heller ikke overarbejde. Vi elever fik ikke noget for det, men jeg mindes ikke, at nogen gjorde vrøvl mod overarbejdet, vi tænkte ikke på at strejke, og dengang var det vist ikke "opfundet", at man kunne afspadsere overarbejde, vi fik ikke mere end en uges sommerferie.

Kaffepauser havde vi ikke, men når vi kunne se, at der var udsigt til lang overarbejdstid, bad vi den, der kørte til banen med de først pakkede ordrer, om at købe 2-øres basser til os. Efter hvor meget overarbejde vi skønnede, der ville blive, bestilte vi 2-5 basser. De var mere tunge end lækre, men når de blev skyllet ned med vand, blev sulten godt bremset.

På søndagene mellem påske og pinse var der dog også næsten altid arbejde, men da fik vi lov "at sove længe". Vi skulle først møde klokken 7, men så var der heller ingen frokostpause, og vi fik som regel lov at gå hjem ved middagstid.

Kristi Himmelfartsdag og Store Bededag var fridage, hvis man altså ikke havde vagt. Det havde eleverne og medhjælperen på skift. Vi skulle da passe de 3 drivhuse, drivbænken og hesten. Meget af dagen kunne gå med disse arbejder, men nogen fritid blev der dog.

Arbejdet gik med liv og lyst, meget hjalp det, at gartner Lange selv arbejdede med hele tiden, ja mere end det, når vi kom klokken 6 om morgenen, havde han ofte stået og ordnet ordresedler fra klokken 5. Og om aftenen skrev han ofte regninger.

Denne tid med overarbejde var streng, men jeg klarede det godt, og som pige gjaldt det om at være med hele tiden uden nogen form for beklagelser.

Det var også nok af værdi for mig, at jeg var vant til at far om sommeren altid kunne give sine folk besked, når de kom klokken 6, om hvilket arbejde, de skulle lave. Ja, og så var far også som regel to timer på kontoret om aftenen og mor var også meget flittig i huset. Så det var derfor ganske naturligt for mig at tage de lange arbejdsdage.

Ekspeditionstiden var ikke det mest trættende, det værste for mig var lugearbejdet. I den tid vi havde pakket ordrer, var der ikke tid til at luge for andre end lugekonerne, men de kunne ikke overkomme det hele, så der var godt med ukrudt, når den travleste ekspeditionstid var overstået. Så begyndte vi at luge, i begyndelsen dog afbrudt med at ordne nogle sent ankomne staudeordrer. Senere lugede vi ofte hele dagen fra 6 til 18, altså lå på knæ i 10^{1/2} time. Stauderne stod på bede, der, som vi sagde, var 2 alen brede og så og så mange meter lange. Nu har man jo altid planter i rækker, så man kan radrense mellem dem. Beddenes bredde passede, så når vi lå to over for hinanden, kunne vi lige nå at luge hele beddet. Vi lå som regel med knæene på et

sammenlagt stykke gammelt sækkelærred og lugede næsten altid med en lugegaffel. Jeg husker det væmmelige svup, det sagde en dag, da jeg var kommet til at stikke lugegafflen gennem en stor skrubbtudse, der havde gemt sig i jorden mellem nogle planter. Jeg kylede den spiddet på min lugegaffel, over til min makker og sagde: "Slå den ihjel, slå den ihjel". Det gjorde han så også med sin lugegaffel.

Det var meget belastende for knæene at ligge så længe på dem, jeg fik ondt i dem. Muligvis er grunden her lagt til den slidgigt i knæene, jeg nu døjer med på mine gamle dage.

Jeg ville gerne vide, hvordan det er gået lugekonerne, som lugede hele sommeren, men dem har jeg aldrig truffet senere. Jeg misundte altid arbejdsmændene, hvis job det var at skuffe og rive i gangene mellem bedene, hvor vi havde luget, men at bede om at bytte arbejde med dem kunne der selvfølgelig ikke være tale om; som pige beder man ikke om lettelser.

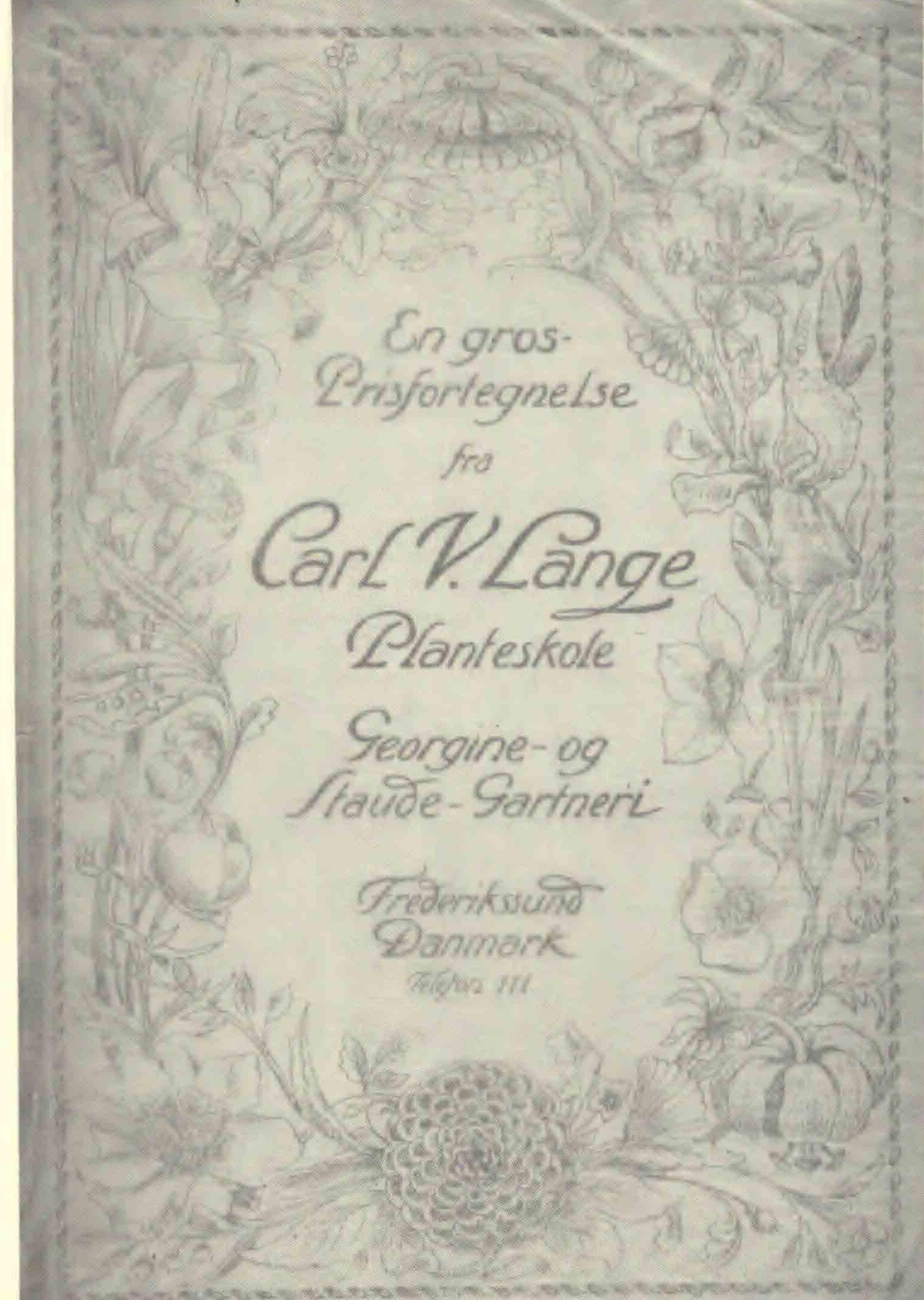
Naturligvis var der også andre arbejder i årets løb, f.eks. såning og omplantning af stauder og opbinding af dem, opformering i drivhusene af georginer og visse stauder, f.eks. frilandschrysanthemum, okulering af roser og frugttræer og podning af frugttræer og udtynding af druer, vi havde i et drivhus. Om vinteren gik vi flere gange georgineknoldene efter, så alt dårligt blev fjernet.

Alt i alt var det et dejligt arbejde under gode forhold. Af og til morede jeg mig stille, når den ene arbejdsmand Andersen sagde, at han ikke kunne forstå, at jeg ville gå der og slæbe i det, jeg kunne da gå hjemme og have det meget bedre. Han troede nok, at far var så rig, så jeg aldrig behøvede at tjene penge selv.

Det har senere været af stor værdi for mig, at jeg ikke var bange for lange arbejdsdage og også ofte nyttigt, at have haft så meget praktisk arbejde. Et stort gode var det også for mig, at jeg befandt mig så godt hos fru og frk. Hastrup.

Om sommeren cyklede jeg ofte lørdag aften de 25 km til mit hjem i Roskilde og tilbage søndag aften. Jeg husker, at jeg en lørdag aften, hvor vi havde slæbt med at plante store stedsegrønne træer om, var så træt, at jeg ikke havde cyklet ret langt, før jeg havde lyst til at vende om og gå i seng; men så "vinkede" mit hjem og en ridehest til mig, så trådte jeg særlig hårdt i pedalerne, og det gik så godt, at jeg cyklede hjem på rekordtid.

Da de 3 år var gået, fik gartner Lange mig ind i Det kongelige Haveselskabs Have på Frederiksberg. Der fik jeg 14 kr. om ugen og lidt kortere arbejdstid end i Frederikssund. Det bedste var dog, at overgartner Jens K. Jørgensen både var en vidunderlig gartner og et dejligt menneske. Han var barnløs. Han omfattede sine folk, ikke mindst os 3 elever, 2 mandlige og mig, med stor forståelse og kærlighed. Hvordan tonen var der, fik jeg indtryk af den første dag, da jeg stod inde i et drivhus, og overgartner Jørgensen kaldte på "Dengse". Jeg ventede at se en lille dreng, men der kom en stor sjællandsk bonde-

87a

En gros-
Prisfortegnelse

fra

Carl V. Lønge

Planteskole

Georgine- og
Staude-Gartneri

Frederikssund
Danmark

Telefon 111

Udgave for 1912 - 13

dreng, som jeg hurtigt blev ven med. Der var en stor svensk lugekone, hun hed søster, men da jeg kom blev hun kaldt "store søster", fordi jeg så kunne være "lille søster".

Der var dengang et paradehus, hvor det nye hus nu ligger; og et andet hus mest til formering af potteplanter lå langs med muren ud til Frederiksberg Runddel, dog med en lille gård mellem muren og drivhuset, mellem disse to huse var der drivbænke. Haven strakte sig til den lille dam og stenhøjen, men gik så ikke længere mod syd. - Ved siden af de små private haver, var der et areal til opformerings af stauder m.m. Når jeg kommer ind i haven, nikker jeg til nogle ret store sten, som min far sendte ind til haven, fordi han syntes, at de sten, der lå på stenhøjen, var så små.

At vande med latrin var et helt kapitel for sig. Jeg husker, da jeg en dag i begyndelsen stod med J.K. Jørgensen i drivhuset med potteplanter, at han pegede på nogle småblomstrede cinerarier, som midt på midterskuddet blev tykkere, og så sagde han: "Her er Dengse begyndt at vande med latrin, det elsker han". Det syntes jeg var en underlig lyst, men jeg lærte at forstå den.

Vi vandede meget med latrin; det havde vi meget af takket være, at der holdt taxaer ude på Runddelen, og imellem drivhuset og muren ud til Runddelen var der to gammeldags toiletter, nå, det er nok en for fin betegnelse at bruge om dem; de havde træsåder og tremmer for dørene. Dem benyttede chaufførerne sig af og forsynede os dermed med gødning. Ude ved drivbænkepladsen var der en firkantet cementbeholder i jorden. Den var delt på midten med et stærkt ståltrådsnet. Latrintønderne blev tømt i den ene beholder og så blev der hældt vand derpå, og det løb over i den anden beholder og deraf tog vi så "suppen" og fortyndede den passende. Da det blev mit arbejde at passe det hus med cinerarier m.m., vandede jeg også med glæde med latrin, fordi jeg så en herlig vækst af planterne deraf. Der var faktisk kun en ubehagelig ting ved dette, nemlig, at der var nogle høje hængehylder og det var vanskeligt at vande planterne der uden at spilde, så det løb ned.

Det var Jens K. Jørgensen, der fik mig til at gå på Landbohøjskolen. Han var selv havebrugskandidat, og han syntes, at han slet ikke kunne have undværet den viden, han derved havde fået. Jeg kan endnu med stor taknemmelighed tænke på den måde han talte med mig derom, ikke alene med stor forståelse af studiets værdi, men også med dyb forståelse af mig.

Heldigvis viste mine forældre sig også forstående, og i september 1917 kom jeg på Landbohøjskolen, hvor studiet var interessant og kammeratskabet godt. I oktober 1919 blev jeg færdig på Landbohøjskolen som havebrugskandidat, det, der nu hedder hortonom. Jeg kom straks ud til Statens plantepatologiske Forsøg i Lyngby, hvor jeg godt og vel fik 44 gode arbejdsår som plantepatolog.

Når jeg forlod det praktiske gartnerarbejde, som jeg havde været så glad for, skyldtes det i første række professor Kølpin Ravns glimrende forelæsninger om plantesygdomme, som vakte min interesse derfor, og så havde jeg også på anden vis fået interesse for videnskabeligt arbejde. Jeg havde ingen lyst til at blive handelsgartner, da jeg ikke troede, jeg egnede mig særlig godt til handel.

Jeg har ofte følt, at det har været værdifuldt for mig, at jeg har arbejdet praktisk med gartneri.

Nu jeg er nået hen mod vejs ende, er det naturligt at tænke på, om jeg traf det rigtige valg, da jeg gik i gartnerlære. Jeg tror godt, jeg kunne være blevet glad for noget andet, men jeg har aldrig fortrudt mit valg. Mit arbejde har givet mig megen arbejdsglæde, omend jeg ikke kom til at arbejde som gartner, men brugte min uddannelse på anden vis.

I mange år har jeg haft en have, og især har jeg lagt vægt på at have mange blomster, jeg kan plukke næsten hele året. Jeg kan derved praktisere min barndomsfornøjelse at give blomster til mange mennesker, bl.a. til ældre, der ikke selv har have mere, og til at pynte op med blomster ved sammenkomster af forskellig art. Blomster, der gives "i utide", ikke som forventet ved fødselsdage o.lign. skaber ofte særlig glæde.

Jeg tænker af og til på Jens K. Jørgensens smukke ord "Vorherre har givet os lov til at beholde blomsterne fra Paradisets have".

FORSØG MED JORDBÆRSORTER I 100 ÅR

Af Knud Nordgaard¹⁾

"Jordbærblomst, Du yndige! Du viser dig,
og vellyst og himmelske anelser
gennemstrømmer mig".

Chr. Winther: "Blomstersproget", 10. opl. 1898.

En varm juldag 1878 kan man forestille sig, at handelsgartner D. T. Poulsen (den senere så kendte planteskoleejer) har besøgt Landbohøjskolens have og truffet docent J. A. Dybdahl i jordbærhaven. Docenten har vel modtaget ham hjerteligt og måske sagt: "Goddag og velkommen og til-lykke hr. handelsgartner!" D. T. Poulsen havde netop d. 21/6 s.å. etableret sig som handelsgartner ved Roskildevej i København. Men samtalen har, kan man forestille sig, drejet sig om jordbær og frugtbuske. "Nu gælder det manuskriptet til bogen" må Dybdahl have sagt eller tænkt.

Det vi med sikkerhed ved er, at manuskriptet til en bog om "Jordbær- og Frugtbusk-arter" var færdigt, da Dybdahl døde d. 25/5 1879, og D. T. Poulsen, der havde været assistent ved Landbohøjskolen fra 1. okt. 1874, havde lovet Dybdahl at besørge udgivelsen af bogen. Den udkom også i 1879.

Den 6. juli 1978 udkom den indtil videre sidste meddelelse om sorts-forsøg med jordbær fra Statens Planteavl-forsøg. Dette gav mig lyst til at skrive lidt om forsøg med jordbærsorter i 100 år, give en slags oversigt over forsøgene og bringe spredte træk af jordbærsorternes historie.

Oversigten omfatter 14 danske forsøg^{x)} + Dybdahls iagttagelser. Der er i alt afprøvet ca. 220 sorter, deraf de 99 af Dybdahl. Nogle få sorter af hans sortiment er senere afprøvet i egentlige forsøg.

x) Ved "forsøg" forstås en forsøgsserie, d.v.s. at der som regel har været flere forsøgssteder eller flere forsøgsværter, men med samme eller nogenlunde samme forsøgsplan på ca. samme tid. F.eks. var sorts-forsøget 1967-69 anlagt ved Blangstedgård, Hornum, Spangsbjerg og Virum forsøgsstationer efter samme plan og kaldes derfor her i artiklen for et forsøg.

JORDBÆR-

og vore vigtigste

FRUGTBUSK-ARTER,

gjennemgaaede med Hensyn til

deres **Udvikling, Betydning, Varieteter, Dyrkning paa Friland,**
Sygdomme m. m.

af

J. A. DYBDAHL,

Docent ved den kgl. Veterinær og Landbohøiskole,
Red. af «Tidssk. f. Havevæsen».

Med en Deel Træsnit og 6 Tavler med kolor. Afbildn.

KJØBENHAVN.

FORLAGT AF G. E. C. GAD.

S. L. MØLLERS BOGTRYKKERI.

1879.

De fleste jordbærsorter er kun afprøvet i ét forsøg, formentlig fordi disse sorter er fundet uegnede under danske jordbunds- og klimaforhold eller af for ringe kvalitet. De 12 sorter, som har været med i 3 eller flere forsøg er i kronologisk orden samlet i tabel I. I tabellen ses, hvornår sorterne er afprøvet, og den genspejler udviklingen i jordbærsortimentet. Nye sorter er kommet til og gamle er gået fra.

Jordbærsorter 1866-77

J. A. Dybdahls bog havde efter tidens skik et indholdsrigt titelblad: "Jordbær- og vore vigtigste Frugtbusk-arter, gennemgående med Hensyn til deres Udvikling, Betydning, Varieteter, Dyrkning paa Friland, Sygdomme m.m. Af J. A. Dybdahl, Docent ved den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, Red. af "Tidssk. f. Havevæsen". Med en Deel Træsnit og 6 Tavler med kolor. Afbildn. København. Forelagt af G. E. Gad. 1879".

Efter bogens 389 tekstsider følger 36 sider med "en tabellarisk sammenstilling af iagttagelser" af dyrkede jordbærsorter. Der berettes om sorterens frugtbarhed, frugternes størrelse og kvalitet (points 1-5); der er noteret om modnings-datoer, blomstringens begyndelse, frugtsætning, blomsterskaftets længde, blade og udløbere, plantens frodighed m.m. (points 1-3). Det er disse sider med tabeller, der kan sammenlignes med nutidens forsøgsberetninger.

Docent Jens Andreas Dybdahl var i 1863 blevet ansat som den første lærer i havebrugsfag ved Landbohøjskolen og allerede fra 1866 findes der 14 notater om jordbærsorter. Det er dog mest fra årene 1872-77 der er omfattende notater, således blev i 1874 iagttaget 95 sorter og i 1877 i alt 47 sorter, medens 1875 og 76 kun noterer sig for 5 og 7 sorter. Nogle sorter er iagttaget 5-6 gange, andre færre gange, helt ned til et enkelt år.

Lad mig her fremdrage enkelte karakteristiske sorter.

En af datidens hovedsorter var 'Atkinson'. Den skal være tiltrukket i 1820 i England. Det var en frodig, middelstor, hårdfør plante, velegnet for svær jord og med sine dybtgående rødder også for forholdsvis let jord. Den fik højeste points for frugtbarhed (5-4½), men tallene for kvalitet lå mellem 2 og 4; karaktererne går også her fra 1 til 5. "Man begår ofte den fejl at plukke frugterne for tidligt", skrev Dybdahl.

'Rosenjordbær' opnåede p.g.a. god kvalitet ca. 20 pct. højere pris end 'Atkinson' ved torvehandel. Dets noget ejendommelige frugter var kegleformede og med tydelig udviklet hals, temmelig mørkt rødt. Points for frugtbarhed svinger mellem 2 og 5. 'Rosenjordbær' blev tilfældigt fundet i 1808 under en rosenbusk hos haveyrker Davidson i Aberdeen, Skotland; deraf sortens navn.

Nævnes må også det oprindelige 'Ananasjordbær', hvis navn kan føres tilbage til 1760, men som i Dybdahl's notater findes under synonymet 'Old Carolina'. Ananasjordbær var også en fællesbetegnelse for storfrugtede jordbærsorter, der var fremkommet ved krydsninger mellem flere *Fragaria*-arter.

Tabel I. Jordbærsorter i forsøg i de med — markerede år.

Forsøgsår	1866	1910	1911	1912	1915	1914	1921	1926	1945	1957	1961	1965	1967	1972	1975	
	- 77	- 11	- 14	- 14	- 16	- 18	- 23	- 30	- 47	- 58	- 63	- 67	- 69	- 74	- 76	
Medd. nr.							108	174	411	619	734	986 I	986 II	1362	1431	
Sort																
Vicomtesse	—	—		—	—											
Lucida perfecta	—	—		—		—										
Jucunda	—			....		....	—				—					
Sejrherren		—	—	—												
Deutsch Evern		—	—	—	—	—		—	—	—						
Abundance		—		—	—	—	—	—		—			—			
Späte v. Leopoldshall				—		—		—								
Königin Luise				—		—					—					
Weserruhm				—		—					—					
Dybdahl				—	—		—		—	—	—	—	—			
Senga Sengana										—	—	—	—	—	—	—
Zefyr												—	—	—	—	—

En af disse sorter var 'Délicieuse', antagelig tiltrukket 1851 i Belgien. Planter af denne sort blev leveret til Landbohøjskolens have af den ivrige plantesamler plantør Hans Jacobsen (1815-91), Heseede. Den fik høje points for både frugtbarhed og kvalitet gennem flere år. 'Délicieuse' blev af Dybdahl betegnet som velegnet til handelsbrug, men manglende "rødme" i spidsen og på skyggesiden "selv om de er fuldkomment modne".

Tre af Dybdahl's sorter holdt sig så længe, at de senere kom med i forsøg. 'Jucunda' blev iagttaget i årene 1872-73-74 og 77. Frugtbarheden blev de fleste år vurderet højt, 4½-5 i points. Kvaliteten svingede mellem 3 og 4; smagen "synes at være god eller lidt fløv", skrev Dybdahl. 'Jucunda' blev afprøvet i statsforsøg så sent som i 1961-63, og af 16 sorter blev den nr. 13 m.h.t. ydeevne (kilo bær pr. 100 m²).

I 1914-18 blev i statsforsøg medtaget en sort under navnet 'Henriette Nimb'. Om denne skrev forstander Edv. Christiansen i beretningen (nr. 144): "Henriette Nimb er for øvrigt så lig Jucunda, at de vanskeligt kan skelnes fra hinanden". Og videre: "I 1890 fremkom to nye sorter, Walluf og Ehlers Fruchtbare. Det viste sig dog snart, at begge var synonyme med Jucunda, og det samme synes at være tilfældet med Henriette Nimb". Derfor er i tabel I markeret forsøg med punkterede linjer ud for 'Jucunda', hvor det har været 'Henriette Nimb', som lagde navn til.

Også jordbærsorten 'Amazone' er synonym med 'Jucunda' (187. beretn.). For øvrigt er den ægte 'Jucunda' tiltrukket i England og bragt i handelen 1854.

Den anden af Dybdahl's sorter, der har været med i senere forsøg er 'Vicomtesse', hvis fulde navn er 'Vicomtesse Héricart de Thury'. Dybdahl's points gennem 5 år er med en enkelt undtagelse høje. "Middelstort bær af fortrinlig smag" skriver han. 'Vicomtesse' angives at være tiltrukket 1849 i Frankrig og blev på Dybdahl's tid "dyrket efter en meget stor målestok" i Paris' omegn. Også i København spillede den "en anseelig rolle som torvejordbær".

I mere end 60 år holdt 'Vicomtesse' sig som jordbærret over alle jordbær, helt til efter 1909 da sorten 'J.A. Dybdahl' fremkom. Dette fremgår også af Gartnerforeningens tre forsøg i årene 1910-16. Her brugte man almindelige karakterer til kvalitetsbedømmelser, og næsten overalt fik 'Vicomtesse' rent ug; i alt 9 gange ug, 1 gang ug = i handelsværdi og i 1915-16 mg i fasthed, langt foran sine konkurrenter. Men i udbytte, der i forsøgene var rene vejetal, kunne den som regel ikke klare sig.

Den tredje sort fra Dybdahl's notater er 'Lucida perfecta'. Det er vel nok den morsomste af alle jordbærsorter. Dybdahl har iagttaget den i 3 år og med vidt forskellige points. Men d. 26/7-73 noterer han: "1. kvalitet, smukt rund, lyst brunrød frugt", og 1874 tilføjer han: "Frugten holder sig kun et par timer efter at være plukket". I beskrivelsen hedder det, at "kødet er udmærket aromatisk, sødt men tillige vinsyrligt".

'Lucida perfecta' var sent moden, i 1874 fra 14/7 til 8/8. Planterne af L.p. beskrives som meget kraftige og længelevende. "Den har en lav vækst, bladene hæver sig kun lidt over jorden, henad hvilken de ofte ligger . . . . . en meget ejendommelig bladudvikling". (Beretn. nr. 144 fra statsforsøg bruger ordene "næsten tiltrykt vækst").

'Lucida perfecta' er tiltrukket i 1861 i Frankrig som en krydsning mellem *Fragaria lucida* og en sort ved navn 'British Queen', angiver Dybdahl. I de forsøg den er afprøvet, sidst i statsforsøg 1914-18, har den på ingen måde klaret sig.

Dybdahl lagde megen vægt på sortsbeskrivelser for at være sikker på sortsægthed hos de planter, han iagttog, og for øvrigt som almindelig oplysning.

Alm. dansk Gartnerforenings forsøg

Der er et mærkeligt langt spring i tiden fra J. A. Dybdahl's notater og points til egentlige forsøg med jordbærsorter. Springet er mærkeligt, for når arbejdet var sat i gang ved Landbohøjskolen, ville det have været naturligt at videreføre og videreudvikle det.

Her kan anføres, at sorten 'Abundance' blev indført til Danmark i 1884, men dens oprindelse er for øvrigt ukendt (beretn. nr. 144). 'Abundance' blev i årtier en af hovedsorterne i dansk jordbæravl. Den kaldes et syltebær, hvad den også er med sine ret små, faste, mørkerøde frugter. Men har man smagt et af de først modne, ret store nyreformede bær, når det er helt modent og varmt af solskin, direkte plukket fra planten, så glemmer man det aldrig. 'Abundance' har jordbærsmag så det forslår.

Tilløb til forsøg har der været flere gange. Det jyske Haveselskab, stiftet 1873, anlagde straks en frugthave ved Århus og senere 20 andre såkaldte "forsøgshaver", men det blev så vidt vides ved frugttræerne. Det kgl. danske Haveselskab begyndte i 1889 en planmæssig prøvedyrkning med nye planter. Alm. dansk Gartnerforening gik i 1902 ind for tanken om "sammenlignende kontroldyrkningsforsøg med forskellige stammer af de vigtigste køkkenurter", men først i 1908 blev der bevilliget penge dertil. Som forsøgsleder antoges handelsgartner P. Jensen, Stege, men jordbær har kun været en brøkdel af alt det P. Jensen og mange andre med ham måtte arbejde forsøgsmæssigt med.

Allerede i 1909 blev ved Odense anlagt forsøg med jordbærsorter hos 4 værter. Her og i alle senere forsøg (navnlige statsforsøgene) er udbyttet af modne bær blevet omhyggeligt vejjet for hver af sorterne. Disse udbytte-tal har i forbindelse med kvalitetsbedømmelser af forskellige art været de nøgne fakta, som forsøgene førte frem til, og jordbær dyrkerne kunne bruge ved valg af sorter.

Udbyttet i Odense-forsøget blev vejjet i 1910 og 11, og der blev foretaget kvalitetsbedømmelse i 1911. I forsøget deltog 12 sorter. Her møder vi to sorter, der længe blev hovedsorter i dansk jordbæravl: den ovenfor nævnte 'Abundance' og den tidlige, lyserøde 'Deutsch Evern',

tiltrukket af J. Böttner, Frankfurt a. d. Oder. Begge var i forsøget de højstydende henholdsvis med 10.220 pund og 9.870 pund pr. td. land i gennemsnit af 1910-11. En anden af tidens favoritter var 'Sejrherrén' med 6.510 pund bær og middelgode points for kvalitet. Den lave placering vakte forundring blandt jordbæravlere, som udtrykte det i artikler i Gartnertidende.

Man må heller ikke tro, at fordi en sort klarer sig dårligt i forsøg, så forsvinder den straks hos avlerne. Efter et i 1920 udsendt spørgeskema var 'Sejrherrén' endnu blandt de 6 alm. udbredte sorter ud af 28 (187. beretn.). Jeg husker den tydeligt fra min elevtid i 20'erne. I mindre omfang blev sorter som 'Lucida perfecta' og 'Vicomtesse' dyrket endnu i 1920; den sidste mest til "privat brug".

Et eksempel på en helt naturlig udvikling for en god jordbærart har man i sorten 'J. A. Dybdahl'. Den er tiltrukket af H. H. Larsen, Rislund v. Århus. Da Gartnerforeningen afholdt et nyt sortsforsøg i 1912-14 var 'Dybdahl' med. I dette forsøg deltog 21 sorter, hvoraf de fleste blev afprøvet 3 steder, nemlig på Emdruphøj, N. for København, ved Stege og ved Horsens. 'Dybdahl' var med sine "gennemgående store, klart røde bær" den førende sort i kvalitet (efter 'Vicomtesse', naturligvis) og med pæne udbyttetotal, 15.820 pund pr. td. land ('Vicomtesse' 8.680 pund, 'Abundance' 22.260 pund). 'Dybdahl' er senere afprøvet i forsøg efter forsøg helt frem til 1969. I 1948 skrives om denne sort: ". . . . . lægger antagelig beslag på ca. 60-80 pct. af jordbærarealet her i landet" (medd. 411).

Selv om det ligner en simpel opremsning af sortsnavne, så bør fra forsøget 1912-14 nævnes syltebærret 'Weserruhm' (17.370 pund pr. td. land), den storfrugtede 'Späte v. Leopoldshall' og 'Königin Luise' med runde faste bær. De to sidstnævnte havde dårligt udviklede støvdrage-re, og derfor svingede udbyttet efter år, dyrknings- og bestøvningsforhold.

I årene 1915-16 blev gennemført et nyt, tredje forsøg med 11 sorter, denne gang hos P. Jensen, Stege, på lermuldet jord og ved Orebygård, Falster, på mosejord. En af sorterne var 'King George V', der lignede 'Dybdahl' overmåde meget. Den var i 1912 udstillet (nyhed) på en havebrugsudstilling i London, så det må have været vågne folk, som tog den med i Gartnerforeningens forsøg 1914.

Vi er så vante til, at jordbær er røde (vel helst mørkerøde) og faste i kødet, at der kan være grund til at nævne sorten 'Aurora' med store runde frugter. "Farven mat rosenrød, på skyggesiden næsten helt hvid. Kødets farve klart hvid, frugten løs og saftig og af fin krydret aroma, der minder en del om smagen hos Lucida perfecta. Bærrene er meget uholdbare" (beretn. 187). 'Aurora' var i Stege den fjerdebedste i udbytte, ved Orebygård den næstbedste.

Ud fra forsøgsresultaterne i 1915-16 kan man se, hvor vanskeligt det er at overføre erfaringerne til praktiske formål. Udbyttet blev opgjort i pund pr. 100 alen af jordbærplanter. På lerjord gav 'Abundance'

Jordbærsorterne J. A. Dybdahl, Deutsch Evern, Königin Luise, Abundance, Alpejordsbær og Lucida perfecta, malet af Ellen Backe allerførst i 1930'erne.
Landbohøjskolens havebrugsinstitut

150 pund og 'D. Evern' 172 pund, altså var 'D. Evern' klart den bedste. Men på mosejord gav 'Abundance' 84 pund mod 'D. Evern' 52 pund. Bortset fra det meget lavere udbytte var rækkefølgen vendt om. Lignende eksempler findes i flere senere forsøg; og det er vist for øvrigt almindeligt anerkendt, at jordbunden kan spille en rolle for mange sorters trivsel.

Statsforsøgene

Siden 1915 har der ved Statens Planteavlsvforsøg været arbejdet med jordbærsorter dels gennem sortsforsøg dels ved forædlingsarbejde (tiltrækning af nye sorter). Oversigten her omfatter 11 forsøgsserier (8 meddelelser og 1 beretning).

Som en foreløber for Statens Havebrugsforsøg var der i Spangsbjerg ved Esbjerg anlagt forsøg bl.a. med jordbærsorter. Forstander Niels Esbjerg var den ledende her ligesom senere ved Blangstedgård, Odense. Forsøget strakte sig over 3-4 år (1911-14), og det er bemærkelsesværdigt at udbyttet til sidst var "omtrent lige stort for hver af de 5 sorter" i forsøget.

De egentlige statsforsøg kan inddeles i tre perioder:

1. 1914-30 med 4 forsøg, alle uden smagsbedømmelse
2. 1930-52 - 1 - , - - -
3. 1952-78 - 6 - , - med -

Den sidste periode kunne kaldes Senga Sengana-tiden.

1. Uden smagsbedømmelse. Allerede i 1914 var under Niels Esbjergs ledelse et sortsforsøg i gang, der i 1915 blev overtaget af staten sammen med forsøgsstationen Spangsbjerg. Tilsvarende forsøg blev iværksat på Blangstedgård 1915-18.

Der var tale om rigtige forsøg med mange fællesparceller, værne-rækker, omhyggelige vejninger, nøjagtige tællinger og notater ledet af professionelle forsøgsfolk.

For at finde de "til dyrkning bedst egnede og mest værdifulde" sorter undersøgte man "ydeevne (udbytte), modningstid, bærenes størrelse og evne til at tåle transport" samt afhasning og planternes modstand mod sygdom og tørke (144. beretn.). Der var, selv om man ikke havde smagsbedømmelser, mange kvalitetsegenskaber til undersøgelse.

Nye og bedre sorter fandt man dog ikke i dette forsøg. 'Deutsch Evern' og 'Abundance' stod klart i spidsen ved Spangsbjerg og på Blangsteds svære, rå markjord klarede 'Späte v. Leopoldshall' sig bedst.

På de samme to forsøgsstationer blev afholdt forsøg i 1921-23 og 1926-30 med nogle nyere sorter sammenlignet med de gamle. 'Abundance' trivedes nu bedre ved Blangsted og blev i 1927-28 klart nr. 1 i udbytte. I meddelelsen om forsøget blev brugt "forholdstal for udbyttet" ved siden af det egentlige vægtudbytte i kilo pr. 100 m² (medd. 174). Forholdstal giver bedre oversigt over sorternes ydeevne. Fremgangsmåden er den, at udbyttet af en målesort sættes til 100 og de an-

dre i forhold dertil. 'Abundance' ved Blangsted fik 122, langt foran de fleste andre.

Som målesort brugte man for øvrigt en helt ny sort: 'Spangsbjerg 5', som man ventede sig meget af, og den var den bedste ved Spangsbjerg forsøgsstation i 1926-30 og havde "store til meget store frugter, aflange, faste og af en stærk, klar rød farve", men havde en "noget melet og tør smag" (174. medd.).

'Spangsbjerg 5' var en sort, der efter afstamning og habitus nærmest hører til i periode 2, var en slags foreløber for denne periode.

2. De hjemmeavlede sorter. Forstander Edv. Christiansen, Spangsbjerg forsøgsstation, der i mange år stod for såvel tiltrækningen som sortsforsøgene, skrev i 1946: "For tiden går interessen mest i retning af sorter, der enten er udpræget store spisebær eller faste, små, mørkerøde syltebær. Sorter, der indtager et mellemstadiet, har mindre interesse" (Havebrugsleksikon). Sorten 'Spangsbjerg 5' var et typisk eksempel. I ovennævnte forsøg var vægten af 100 bær helt oppe på 990 g, hvor f.eks. 'Deutsch Evern' lå på 580 g (174. medd.).

Forædlingsarbejdet ved Spangsbjerg havde et betydeligt omfang. 'Deutsch Evern' x 'Späte v. Leopoldshall' gav en frøplante nr. 7441, der blev krydset med en sort ved navn 'Culver'. Efter udsæd fra krydsningen fik man mange frøplanter og "i denne serie af frøplanter har ca. 10.000 enkelte planter været under kontrol" (411. medd.).

I 1945-47 kom 5 numre fra dette forædlingsarbejde til afprøvning i et forsøg og tre havde fået regulære sortsnavne. Denne gang var forsøgsstederne: Blangsted, Spangsbjerg, Hornum i Himmerland og Virum N. f. København. Nogle af resultaterne fremgår af tabel II.

'Ydun' blev i nogle år meget dyrket; alle ville prøve den.

3. periode. Senga Sengana-tiden. For omtrent 30 år siden kom fra R. v. Sengbusch, Hamburg, en lang række Senga-sorter. I forsøg 1957-58 var den nu så velkendte 'Senga Sengana' langt den bedste; den er siden blevet dyrket overalt i Danmark, og den har været med i alle senere forsøg, i alt 6.

Tabel II. Tre nye, ydedygtige sorter.

Sort	100 bær gns. gr.		Forholdstal for udbytte, begge år	
	1. høstår	2. høstår	I alt	Fejlfri
J. A. Dybdahl	730	652	100	100
Deutsch Evern	622	516	108	101
Nr. 338 Freja	684	544	210	214
Nr. 516 Ydun	668	678	271	268
Nr. 839 Rubin	736	620	226	221

Alle disse forsøg er gennemført efter et nogenlunde ensartet skema. Udbyttet er anført som gennemsnit af 2 eller 3 års høst. Tidligheden er udtrykt ved udbyttet i første trediedel af plukkeperioden, bærstørrelsen som vægten af 100 bær. Så følger en række egenskaber, også smag og farve, der er bedømt ved points fra 1-10, 10 = bedst. Plukkepræstation for de forskellige sorter er noteret som min./kg eller kg/time. Konserverings- og husholdningstekniske egenskaber er bedømt på forskellige måder. Alt i alt er der tale om fyldige og vel gennemførte forsøg.

I de 6 forsøg i tidsrummet 1957-1976 er afprøvet i alt 72 sorter + 2 kloner af 'Dybdahl' x). Det sidste forsøg havde to forsøgssteder nemlig Blangsted og det nærliggende Årslev og lederen var lic. agro. Axel Thuesen. I 1965 kom en ny sort, 'Zefyr', i handelen fra Spangsbjerg. Den modner tidligt, giver ret stort udbytte, er god til drivning i kold mistbænk og har pæne smagspoints. 'Zefyr' har deltaget i fire forsøg. Det er forståeligt, at de gamle sorter er fortrængt af nye, først og fremmest af 'Senga Sengana'. I 1967-69 var 'Abundance' endnu med, men opnåede i gennemsnit af 4 forsøgssteder kun 96 kg/100 m² mod 'Senga Sengana' 181 kg/100 m² og smagspoints henholdsvis 3,4 og 5,9.

'Senga Sengana' bliver dog mod slutningen af perioden stærkt trængt af nye sorter, 'Cambridge Vigour', 'Aroma', og i det sidste forsøg 1975-76 blev 'Senga Sengana' kun nr. 8 ud af 12 sorter m.h.t. udbytte, men i smag og farve tilsammen holdt den sin førsteplads.

For at anskueliggøre forskellen på sorterne i dette sidste forsøg kan nævnes at 'Dulcita' gav 25,1 tons/ha i gns. af 2 års høst, 'Litessa' gav 25,0 og 'Senga Sengana' 18,5 tons/ha. Både 'Dulcita' og 'Litessa' er storfrugtede sorter; det giver store plukkepræstationer i kilo pr. time, men bærrerne får "let trykskader efter transport" (medd. 1431).

Over sigter

I følgende tre tabeller er nogle hovedpunkter søgt belyst for at vise lidt af udviklingen gennem 100 år som et resumé og supplement.

Mange problemer med jordbærsorter er kun overfladisk berørt i denne artikel (plukkepræstationer, bærrernes fasthed og transportevne, C-vitaminindhold, botaniske kendetegn o.s.v.). Det var heller ikke tanken at give en fuldstændig redegørelse, og bærrerne er stadig røde, saftige, velsmagende og sunde.

x) Alle jordbærsorter er naturligvis kloner; der er her tale om to fremavlede kloner ("stammer") af Dybdahl.

Tabel III. Eksempler på bærudbytte i udvalgte forsøg. Atkinson beregnet efter 1 års høst, opgivet af Dybdahl.

Sort	År	Udbytte, gns. af 2 års høst	
		Pund/td.l.	kg/100 m ²
Atkinson	1877	6900	63
Vicomtesse	1910-11	8610	78
Deutsch Evern	1910-11	9870	90
Abundance	1910-11	<u>10220</u>	93
-	1957-58		108
Dybdahl	1957-58		108
Ydyn	1957-58		185
Senga Sengana	1957-58	18,4 tons/ha	184
Dulcita	1975-76	25,1 tons/ha	251

Tabel IV. Forskellige måder for point-givning.

	Points-skala	Bem.
J. A. Dybdahl	1-3; 3 = bedst	Frodighed m.m.
-	1-5; 5 = bedst	Frugtbarhed, kvalitet, bær st.
Gartnerforeningen	ug, ug-, mg+ o.s.v.	Smag, fasthed, plukning m.m.
-	1, 2, 3 o.s.v.; 1 = ug	Smag og handelsværdi
Statsforsøg	1-10; 10 = bedst	Smag, farve m.m.
-	+, ++, +++	Meldug; +++ = stærkest modtagelig

Tabel V. Smagsbedømmelser; ang. points se tabel IV.

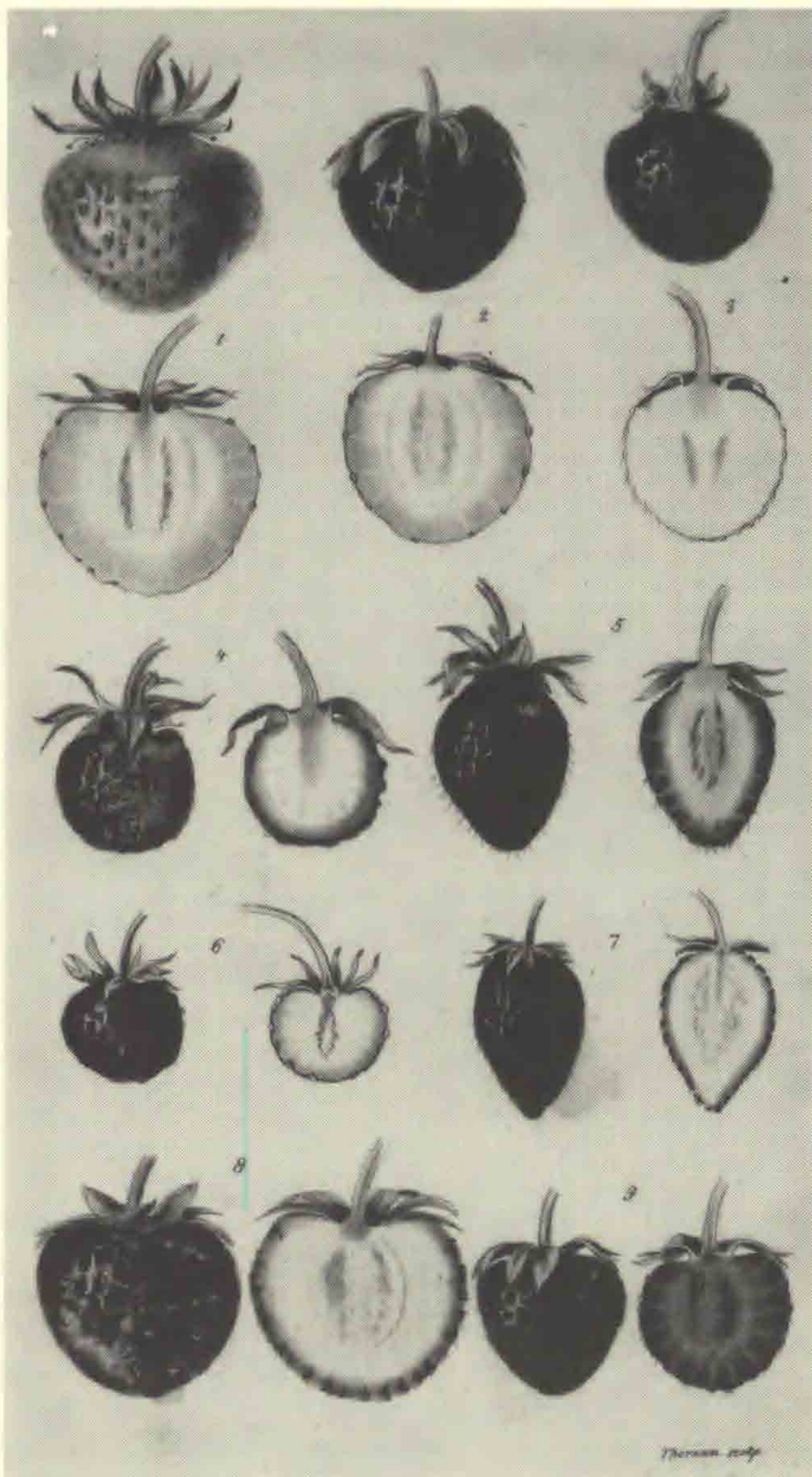
År	1870-77	1910-11	1912-14	1915-16	1957-58	1961-63	1965-67	1967-69	1972-74	1975-76
Sort										
Vicomtesse	4 1/2	1 = ug	ug	ug						
Deutsch Evern		2	ug-	g	6,2					
Abundance		6	g+	tg	4,7			3,4		
Dybdahl				mg	7,8	7,0	6,3	6,0		
Senga Sengana					6,3	6,7	5,7	5,9	7,2	7,2
Dulcita										7,2
Litessa										5,0

Litteratur

Esbjerg, Niels: "Havebrugets Forsøgsvæsen" i Nord. Ill. Havebrugsleksikon 3. udg.
Nordisk Illustreret Havebrugsleksikon 5. udg.: Artikler om jordbær og personalhistorie.
Pedersen, A.: "Forsøg med Køkkenurter" i Aarboeg for Gartneri 1920.
Statens Planteavlsforsøg: Beretning nr. 144 og 187; meddelelse nr. 108, 174, 411, 619,
734, 986, 1362 og 1431.

Noter

1. Hortonom 1931, overgartner ved Skt. Hans Hospital ved Roskilde indtil 1970, en tid konsulent for Kolonihaveforbundets Københavnskreds.

JENS K. JØRGENSEN SOM LÆREMESTER

Af Grethe Clausen¹⁾

Billedet af Jens K. Jørgensen er taget i forsommeren 1929 i en periode, hvor han havde det ret godt. Tøjet var splinternyt, lysegråt med højtknappet vest, sådan som han altid brugte det. Det var en slags uniform og forresten slet ikke så lidt og bevidst lapset. Han havde netop vendt og drejet sig for vore beundrende blikke og henrykt indkasseret vores anerkendelse. Hans små kloge øjne lyste gavtyveagtigt, og alle smilerynkerne gjorde hans ansigt netop så mildt, som vi helst husker det – for hvor så vi det dog ofte fortrukket af smerte, når hans sygdom gjorde dage og nætter til en pine.

Vi hans elever var hans "børneflokk" – andre havde Vorherre jo ikke givet ham, men overfor denne karrighed trøstede han sig med, at han jo da i det mindste havde de unges fortrolighed, og hvor mange forældre har i grunden den?

Jens K. Jørgensen, fotograferet i 1929 i Haveselskabets have ved Frederiksberg Runddel

Og hvilken samling elever havde han ikke omgivet sig med! Nerve-svækkede han hjalp på fode ved at lade dem gå i fred mellem blomsterne, sinker han lod tulle rundt og gøre nytte efter fattig evne og roste, så de strålede derved, og så naturligtvis en flok normale drenge og især piger, for han var vel blandt de første, der turde tage kvindelige elever. "En kvinde har store betingelser for at blive en god gartner, hun har det moderlige instinkt, som betyder så meget for børn og blomster . . . . og hun har de nænsomme hænder, den dybe kærlighed til alt, hvad der er småt og hjælpeløst, hun er hurtigere i opfattelseevnen og for det meste et par år forud for drengene i sin udvikling". Sådan sagde han engang i et interview, og vi piger labbede det i os som fløde og strengede os yderligere an.

Formodentlig fra herregårdstiden havde han den vane at sige han og hun til os, og vi ønskede det ikke anderledes. Elever var nemlig for ham ikke et nødvendigt onde eller billig arbejdskraft, men først og fremmest mennesker. Han lagde større vægt på vores sjælelige udvikling end på den faglige uddannelse, sagde han engang, men tro ikke derfor, at han var ligeglad med det faglige, for han elskede jo selv at være gartner og gjorde det for os til noget meget fornemt. Størst inspiration var det dog at se ham selv arbejde – hans hænder havde en usædvanlig nænsomhed og dygtighed, fingrene var spidse som priklepinde – det var som fandt de altid frem til det, planten stod og ønskede, som den fødte sygeplejerske straks ved, hvordan puden og tæppet skal lægges, så man hviler godt, og imens han puslede og beskar, pottede om og bandt op, talte han med sin stille, lidt tørre stemme og forklarede, at man skulle snakke med planterne, så groede de meget bedre. Han sagde det lidt undskyldende, for selvfølgelig var det noget sludder, men alt groede og lykkedes for ham, de mærkeligste planter befandt sig vel i hinandens selskab, helt tossede farver klædte hinanden, og som han nød at være troldmand!

Journalister sværmede altid i haven i det håb at indfange ham til en samtale, og når han var rask morede det ham også meget at filosofere lidt. Til en af dem fortalte han engang: "Da min mor lå i barselseng efter min fødsel, kom nabokonerne, sådan som skik var, med barselmad, men den stakkels madam Joachim, der var fremmed på egnen – hun var nede fra det slesvigske – havde ingen rar mad, for hun var fattig og havde en stor flok børn, men hun havde blomster i vinduerne, og det var der ingen andre, som havde. Hun kom og forærede min mor en Fuchsia, og med den kom den første blomst ind i mit barndomshjem. Den drog alle andre med sig, så gården senere fyldtes med blomster – og derfor blev jeg gartner".

Det skal nok være en legende, men den passer nu så kønt på ham, så lad os alligevel tro på den.

Jens K. er jo kaldt gartner-digteren og vel nok med rette. Udover det rent faglige skrev han utallige små poetiske historier om markens og havens blomster, d.v.s. skrive kunne han nu næppe – i hvert fald da

ikke stave – så hans små historier blev især på regnvejrsdage digtet og dikteret til elever, der var bedre hjemme i ortografien end han. At blive hentet op i hans stue for at tage diktat var en herlig oplevelse. Kongerøgelse blev lagt på ovnen, far selv placerede sig i en stor stol på forhøjningen, og man fik ordre til at være musestille og til på ingen måde at gengive ord og ordsammenstillinger, som var forkerte, hvad han godt vidste de ofte var, men i farten finde brugbare erstatninger – et ikke ringe krav. Og så kom ordene fra ham stille og jævnt. Når han omsider tav, lød der kort efter fra stolen et: Læs! Og så havde man at foredrage historien med følelsesfuld stemmeføring og de rette understregninger, og dette lykkedes naturligvis hverken første eller anden gang – "mere patos om jeg må be" lød der fra stolen, og så kløede man på engang til, indtil dommen lød: Se nu er det fint, nu går det i folk! Og da blev man rasende, for var det hele da bare et stort nummer, eller var han virkelig så forfængelig? Men manér eller ægthed, det gik i folk, og ved redaktør Kaj Flors mellemkomst blev "Dagens Blomst" i Berlingske Søndagsavis af sagkyndige betegnet som "vignetter, der ikke blot tegnede blomsten med nænsom hånd, men også åbenbarede dens sjæl".

I 1930 kom bogen "Blomster ved Alfarvej" skrevet i samarbejde med provst Knud Hee Andersen. De to have- og blomsterelskere – ja også naturelskere, fandt her hinanden i et lykkeligt samarbejde. Bogen er kønt illustreret af Aage Jørgensen og blev en meget fin ting, som han var stolt af og glad for.

Det daglige samarbejde med den alt andet end sarte og poesifyldte undergartner Peter Andersen, var en kilde til megen glæde for dem begge og for os. Her mødtes i sandhed modsætningerne, men som de to kunne løse opgaverne med små midler – den evigt øldrikkende og skrående "Petermand" forstod til punkt og prikke at gøre arbejdet, netop som Jens K. ønskede det. Deres samtaler var ikke sarte i ordvalget, men de var festlige, og vi så jo resultaterne og havde da også hele tiden været aktive enten ved beplantningerne eller i hvert fald som håndlangere. Mange lo ad, at man var begyndt sin læretid i den børnehaven, som haven regnedes for at være; betragtningsmåden var ganske forkert, det var netop det ideelle lærested – et blandet herregårdsgartneri, hvor lederne gik med i alt og satte en ære i at give deres kunnen videre til eleverne. Det var ikke blot tempo og produktion det gjaldt, vi "spildte" megen tid med at gå rundt og se til tingene i husene og haven. Under en sådan rundgang fik han et sandt raserianfald, fordi en elev var sat til at grave skvalderkålen op i et busket, for det var jo den allerbedste bunddækkeplante, vi havde. Ved spejldammen, som havde voldt mange kvaler, forklarede han, at han havde måttet hjælpe Vorherre lidt, så hans dejlige himmel kunne spejle sig bedre i vandet. "Jeg kom lidt blåsten i, og det hjalp". "Og hvorfor tror hun, jeg har plantet Azalea mollis rundt om? Jo, for de er skønne to gange om året, først når de blomstrer, siden når løvet gløder i de varmeste efterårsfarver". Det huskes let 50 år efter.

I årene 1928-30 var der en del fester på Københavns Rådhus, hvor Den kgl. Porcelainsfabrik, Amagertorv, leverede porcelainet og Jens K. Jørgensen pyntede borde og lokaler med blomster, torvebetjentene, der jo også var rådhusbetjente, havde indkøbt. Det var store dage for en lille elev at være med der og opleve mesteren dirigere en stab af dygtige bindere, som sommetider var ved at gå ud af deres gode skind over hans utraditionelle sammenstillinger, men som altid tilsidst måtte erkende, at resultatet var mere blændende end nogensinde. På vej hjem fik Jens K. ofte det indfald at gå ind i den katolske kirke i Stenosgade for at sætte en blomst til Jomfru Marie. Måske måtte han hvile sig, måske var atmosfæren, farverne, røgelsesduften noget der talte til hans skønhedssans, måske var det hans sælsomme religiøsitet, men det skete også sommetider midt på dagen, at han kom og skulle have følgeskab ned til Jomfru Marie. Jomfru Marie og Frelsens Hær²⁾ – nej, almindelig det var han ikke.

Jens K.'s lærer i skolen derhjemme i Gundsømagle var den kendte pomolog, C. Matthiesen. Udover måske at have øget den begavede drengs interesse for havebrug, må han have været en ynder af udenadslære, for det var et rent ud fabelagtigt fond af vers, Jens K. øste af. Særlig huskes dage hvor "Den to gange hængte tyv" blev reciteret, sommetider efterfulgt af et væld af salmer. Han arbejdede glimrende til rytmen og lo lyksaligt over sin eminente hukommelse og vores undren.

Under hans sidste hospitalsophold var han skuffet og bitter, både havens og hans egne midler var fortvivlende små; han påstod at gadefejeren på Frederiksberg Runddel havde mere i gage end han. Tænkeligt nok var han ikke aldeles klar med al den morfin, han fik for de vilde smerter, men hans elever kunne vel ikke bedømme det, vi var vant til at gøre alt, hvad han ønskede og finde det rigtigt. Hans ordeer blev returneret, vrede breve skrevet, men endelig fik han da fred og alt blev glemt.

Den 6. november 1930 bisattes han fra Bispebjerg Kapel. Kun hans kone, niecen Esther, Peter Andersen og alle hans elever og medhjælpere var med. En gammel pastor emeritus Lassen talte, for han var et af de medlemmer af Haveselskabet, Jens K. havde talt mest med den sidste tid. Der var ikke en eneste blomst, og han ville ned under en græstørv i de ukendtes plæne. Var det bart? Nej, egentlig ikke, for der fulgte ham noget meget smukkere end kranse og buketter, en helt og fuldt ægte sorg. Drenge og piger, gamle og unge var opløst i gråd, for til hvem skulle vi nu gå med alle vore sorger og glæder.

Noter

1. Hortonom 1934, indtil 1978 forsøgsleder ved Statens Væksthusforsøg i Virum og der især ledet prøvedyrkningerne af en række prydblanteslægter.
2. Jens K. Jørgensen var en årrække officer i Frelsens Hær.

SMÅ MEDDELELSER

THE GARDEN HISTORY SOCIETY

I de senere år har man kunnet konstatere en stigende interesse for havebrugshistorie i de vesteuropæiske lande.

Det har ført til stiftelse af flere selskaber, der dyrker emnet, for eksempel i England og Danmark. – Fornylig er desuden i England udkommet et nyt bemærkelsesværdigt og stort værk om havebrugshistorie: *An Illustrated History of Gardening* af Anthony Huxley^{x)}, – udgivet i samarbejde med The Royal Horticultural Society i 1978.

Her skal fortælles lidt om det eksklusive engelske The Garden History Society, der blev stiftet i 1965 efter tilskyndelse af den engelske haveentusiast Peter Hunt. Til selskabets første formand valgte man enstemmigt den kendte landskabsarkitekt C. F. Clark, der var lektor i have- og landskabsplanlægning ved Edinburgh's universitet. C. F. Clark er udenfor England bl.a. kendt for sin brillante bog: *The English Landscape Garden*. – Efter C. F. Clark's alt for tidlige død i 1971 var landskabsarkitekten Miles Hadfield formand til 1978. Også han er kendt udenfor England ved sin meget læste bog: *A History of British Gardening*. – Siden 1978 er dr. William Stearn formand.

Selskabet blev straks fra starten en stor succes, hvilket dog ikke er så mærkeligt, da man i England næsten altid har betragtet tidligere tiders værdifulde have- og parkanlæg som hørende til den nationale arv!

Man har forlængst passeret de første 1000 medlemmer, og blandt dem er mennesker fra alle fag: have- og landskabsarkitekter, bygningsarkitekter, byplanlæggere, kunstnere, historikere, professionelle gartnere, kunst- og kulturhistorikere og andre haveinteresserede. Ikke så få af medlemmerne bor i andre europæiske lande og i U.S.A. Selskabets formål er at fremme studiet af tidligere tiders haver og parker og have- og plantedyrkning, at udsende et tidsskrift viet til dette studium og at registrere "relevant historisk materiale og lokaliteter". – Endvidere er målet at opbygge og vedligeholde et bibliotek af relevante dokumenter, planer, tegninger, kataloger, breve m.m., der har at gøre med havehistorie, og som bliver betroet eller erhvervet af selskabet. – Her kan det også nævnes, at man for at sprede kendskabet

^{x)} en kendt engelsk havebrugsforfatter, som døde i 1978.

til havehistorie ud i bredere kredse, har ladet fremstille nogle lysbilledserier om emnet. Disse lysbilledserier udlejes til interesserede selskaber og foreninger – med eller uden foredragsholder.

Endelig er selskabets formål selvfølgelig at samarbejde med Royal Horticultural Society og lignende organisationer i England og andre lande for bevaring og restaurering af historiske haver og parker. Til dette formål har man nedsat en bevaringskomité.

For at fremme forståelsen for havekunstens og havebrugets historie afholder man i årets løb weekend-kurser, seminarer, et specielt forårssymposium, samt arrangerer ekskursioner til historiske haver overalt i England og andre lande. Endelig gennemføres hver sommer den årlige konference, hvorunder der behandles et bestemt afgrænset emne indenfor havehistorien. – I forbindelse med denne konference holdes selskabets generalforsamling.

Som nævnt arrangerer selskabet næsten hvert år rejser til andre landes mere eller mindre kendte historiske haver og parker, – ofte med meget stor tilslutning.

Man har været i Tyskland – Frankrig – Italien – Holland – Spanien og i Indien (for at studere de berømte mogul-haver). Af skandinaviske lande har man indtil videre besøgt Sverige. – Alle disse studierejser har efter referaterne at dømme været vel forberedte og yderst vellykkede. Man har fået adgang til offentlige og private haver, parker, arkiver og samlinger af tegninger og planer, som normalt ikke er tilgængelige for private.

Ekskursionen til Sverige vil jeg gerne omtale særligt, fordi begivenheden ikke før er blevet omtalt i Danmark. Turen, som fandt sted fra 24/6-6/7 1975, blev en så stor succes, at den ifølge referatet stadig mindes som noget ganske særligt!

Man besøgte Skabersjö – Övedkloster – Sturefors og Sandmar. Sidstnævnte gjorde et særlig stærkt indtryk, og blev af deltagerne klassificeret mere som italiensk end fransk i sin karakter. – I Stockholm besøgte man Haha-parken og Drottningholm-parkerne, og i Uppsala Linneaneum'et – Linné's botaniske have. Det var turens højdepunkt at man fik lejlighed til at studere den botaniske have ved det Kgl. Videnskabernes Akademi, samt i det nationale kunstmuseum at se på arkitektur- og havetegninger fra 1650-1750 af Tessin (den yngre) og Hårleman. Endelig studerede man selvfølgelig med ganske særlig interesse – i det Kgl. Kunstakademi F. M. Pipers tegninger fra hans Englandsrejse. – Ekskursionens sidste programpunkt var besøget på Sofiero ved Hälsingborg.

Angående tidsskrift udsendte man i begyndelsen trykte meddelelser (Newsletters) til medlemmerne. Disse nyhedsbreve kom efter behov, men fra september 1972 blev det til et regelmæssigt tidsskrift, som kom med 2-4 numre om året, det hedder The Journal of the Garden History Society. – Udstyret og trykket (rotaprint) er ikke særlig smukt, og tegningerne og illustrationerne er noget grumsede, men

det er billigt og fyldt med artikler, afhandlinger og oplysninger om historiske haver, om plantehistorie og om banebrydende gartnere. Endvidere bringes referater af møder og ekskursioner m.m. - Tidsskriftet redigeres med stor dygtighed af Christopher Thacker, som er professor i fransk ved universitetet i Reading. Christopher Thacker præger i høj grad journalen med sine åndefulde og inspirerende redaktionelle forord og mange artikler, som det her vil føre for vidt at opremse. - Een af hans artikler må dog kort omtales. I tidsskriftets årgang I nr. 1 offentliggør han sit fund i Bibliotheque Nationale (Cabinet des Estampes Va 362 vol. 1.) af kong Louis XIV's egen håndskrevne instruks ("guidebog") til omvisning af besøgende i Versailles haverne. Den er betitlet: La Manière de montre les Jardins de Versailles - og er dateret 19. juli 1689 kl. 8 (20)! - Der er flere andre anvisninger, lidt varierede og med andre håndskrifter, men alle følger de kongens forlæg. Disse manuskripter har ifølge Christopher Thacker været upåagtede siden den store revolution. Disse anvisninger understreger ganske tydeligt den dominerende rolle, kong Louis XIV har spillet ved skabelsen af det samlede Versailles anlæg, og den hansigt han havde med dem. - Tidsskriftet viser planerne og bringer oversættelse af den originale franske tekst til engelsk.

Mange af medlemmerne foretager grundige studier af deres lokale haver, parker og arkiver, og finder derved detaljer frem, som ikke har været kendte. Mange fejlagtige oplysninger bliver reviderede og nye ukendte detaljer findes frem. - Betydningsfulde personer indenfor havekunstens- eller havebrugets historie, som i tidernes løb af en eller anden grund er blevet glemt, trækkes frem igen og gives deres rette plads i udviklingen. - Alle disse oplysninger, som på denne måde er kommet frem ved medlemmernes initiativ, og publicerede af dem i journalen, vil sikkert senere finde frem til kommende bøger om havehistorie, og derved revidere eller nuancere vor viden om emnet. - Således bliver tidsskriftet et værdifuldt kildeskrift. Det må også nævnes at tidsskriftet jævnligt bringer lister over personer og deres forskningsspecialer, således at der kan komme udveksling af informationer i gang mellem dem. - En anden værdifuld ting er tidsskriftets anmeldelser af faglitteratur om havehistorie. Ingen bog fra det engelsktalende område om emnet - lades uomtalt, og anmeldelserne kommer hurtigt efter at bøgerne er kommet frem. Ofte oplyses også om fremtidige bøger.

I sommer afholdtes i Victoria and Albert Museet i London en stor og omfattende udstilling om engelsk havekunst og havekultur. Garden History Society var en af hovedarrangørerne af denne.

Samtidig udsendte professor Christopher Thacker et stort, velillustreret værk *The History of gardens*.

Personlig er jeg meget glad for i mit forskningsbibliotek at have alle de komplette årgange af *The Journal of the Garden History Society*.

Selskabet er undertiden selv forlægger, idet man udgiver gamle planteskole- og gartnerkataloger i facsimile. Disse gamle kataloger har ofte plantehistoriske oplysninger af stor interesse. - Ved juletid lader man fremstille interessante og smukke kort med have- og plantefremstillinger. Disse kort kan erhverves af medlemmerne.

Endelig må det også nævnes at selskabet ihærdigt arbejder for at registrere alle billed- og fotosamlinger af ældre havefremstillinger.

Selskabets succesfulde udvikling har ført til, at det allerede nu er meget velfunderet. Det regnes for en af Englands vigtige kulturorganisationer, der som en selvfølge tages med på råd, når der skal tages stilling til fredning - rekonstruktion eller restaurering af bygninger og deres omgivende have- og parkanlæg.

Man kunne sagtens ved lidt agitation tredoble medlemstallet, men det er man lidt betænkelig ved, da det vil kræve et meget større fast personale.

Medlemsskab i The Garden History Society står åbent for alle, der er interesserede i have- og havebrugshistorie, og kontingentet er £4.0.0 - indbefattet tidsskriftet. Adressen er:

Garden History Society
Bayford
116 St. Paul's Road East,
Dorking
Surrey PH4 2HR
England.

Asger Ørum-Larsen

BOGANMELDELSE

V. J. Brøndegaard
Folk og flora 1-4. Rosenkilde og Bagger
Pris indb. kr. 900,00

Foreløbig er udkommet de 2 første af de planlagte 4 bind af Folk og flora.

Som undertitel har værket "Dansk etnobotanik", og det er resultatet af mange års indsamling af oplysninger om folks anvendelse af, tro om og omtale af ca. 500 danske plantearter.

Litteraturlisten på over 1000 numre, hvoraf mange hver omfatter adskillige bind eller årgange af blade og tidsskrifter, viser grundigheden af indsamlingen.

Kilderne til de forskellige arter er selvfølgelig meget varierende. Omtalen af vort nationale træ, Bøg, fylder således inklusiv illustrationer 40 sider, medens f.eks. Trævlekrone kun fylder 1/2 side. Omtalen af de enkelte arter omfatter en række afsnit behandlende:

1. En kort beskrivelse, som muligvis kunne være undværet, da illustrationerne som regel giver tilstrækkelig oplysning om artens udseende. Ofte er beskrivelsen ikke særlig tilfredsstillende og f.eks. størrelsesangivelser er hyppigt lidt utypiske, f.eks. "Engblomme bliver indtil en halv meter høj".

2. Kort oversigt over navne anvendt gennem tiderne. Ofte væsentlig et kort og i denne sammenhæng dækkende resumé af omtalen i J. Lange: "Ordbog over Danmarks plantenavne".

3. Evt. dyrkning, høst og anvendelse.

4. Lægemedel. Dette afsnit giver oplysning om artens omtale i de gamle lægebøger: Harpestreng, Henrik Smid, Christiern Pedersen, Simon Pauli m.fl., samt omtale og brug i nyere folkemedicin. Teksten er kortfattet, men med hensyn til kildeangivelser særdeles fyldig og som sådan af enestående værdi for dem, der på en nem måde vil studere det nærmere. Yderligere er den særdeles fornøjelig at læse. Det er utroligt hvad folk har brugt mod de forskellige sygdomme. Ganske vist er de nu alle døde, men nogle må dog være sluppet levende over behandlingen - undertiden endda som helbredte.

Brøndegaard undlader principielt kommentarer til de bragte oplysninger, men hans omtale af planterne som lægemidler, må være et fortræffeligt og nemt tilgængeligt udgangsmateriale for et studium af

V. J. BRØNDEGAARD

FOLK og FLORA

DANSK ETNOBOTANIK

sammenhængen mellem arternes anvendelse og deres indhold af virksomme stoffer. Det sidste falder uden for etnobotanikken men kan findes andre steder.

5. Overtro, varsler, eventyr, sagn, gåder, børnelege, talemåder, ordsprog o.s.v. er overskrifter for andre afsnit. Disse fornøjelige afsnit giver et væld af interessante beretninger om folks forhold til arterne. Oplysninger, der kan anvendes i anden sammenhæng, er f.eks. navne på træer. Bare af Eg og Bøg er opført over 500 navngivne træer og også andre omtalte arter har fået navne. Der er således et rigt materiale, der også statistisk kunne bruges til typer af trænavne (efter personer og deres stilling, steder, overtro m.v.).

Som helhed må siges, at værket er særdeles velskrevet og fornøjeligt – det kan læses som underholdning. Det er tillige fyldt med interessante oplysninger, som man via kildeangivelser kan supplere og kontrollere, hvis man har brug for det. At det folk har ment tidligere langt fra altid er rigtigt er i denne sammenhæng uvæsentligt, det etnobotanikken skal skildre er folks opfattelse, og det får vi et detaljeret kendskab til. Forhåbentlig vil vi efterhånden se behandlinger af dette rige materiale, som sammenfatter specielle forhold. Ud over de ovennævnte eksempler (lægeplanter og trænavne) vil materialet kunne give stof til utallige sammenfattende arbejder.

Et andet stort plus ved værket er de særdeles gode illustrationer. Moderne fotografier og tegninger samt et væld af gamle billeder (kalkmalerier, træsnit, tegninger, malerier o.s.v.) illustrerer anvendelse m.v. af arterne.

Lidt malurt vil jeg dog gyde i bægeret – selv om jeg derved risikerer at blive citeret i afsnittet "poesi og prosa" under Have-Malurt.

Bogen er ordnet efter "det botaniske system". For botanikere, der som jeg nærmer sig pensionsalderen, og ældre er Warmings nu forladte system velkendt, og vi kan se meningen i rækkefølgen, men for de fleste af den nye generation vil rækkefølgen være uden mening^{x)}. En inddeling i familier og disse ordnet alfabetisk ville have været langt at foretrække.

Litteraturhenvisningerne er gode, men noget kringlede. Der er flere lister over litteraturhenvisninger for hver art. Hver liste omfatter numre, der så henviser til nye numre, som man så kan finde i den fælles litteraturliste (-nøgle) i bd. 1.

^{x)} Ikke helt få gængse værker ud over den udødelige "Rostrups Flora" følger samme rækkefølge som Brøndegaard; endnu flere standardværker, også nyudkomne som f.eks. Flora Europaea har flyttet de enklimbladede hen i slutningen af systemet. Men bortset herfra er der ingen forskel. "Warmings nu forladte system" burde derfor ikke være uden mening for den nye generation, hvis den da overhovedet slår op i andre bøger end den moderne lærebog som de studerende får serveret. Mellem sådanne nye bøger er der til dels store systematiske divergenser.

red.

Et så stort værk kan ikke undgå fejl. F.eks. er billedet på s. 45 i bd. 1 ikke Ørnebregne. Morfologisk-botaniske udtryk kan også være særegne, men sjældent uforståelige, som f.eks. "frugthobe" for sporehushobe, "frøkapsler" o.s.v. Lignende gælder nogle latinske navne på kulturplanter.

Afsnittet "roer" bd. 2 s. 235 burde nok være bragt under Turnips og ikke under Kålroe, idet de gamle roer: Barderwigske og Botfeldske er sorter af Turnips. De Majroer, der nu dyrkes i køkkenhaverne hører ligeledes til samme underart som Turnips. I forbindelse med omtalen af Ager-Kål savnes olieplanten Rybs. Det er mærkeligt, at denne slet ikke er omtalt i litteraturen. For det er vel ikke sådan, at Harpestrengs og Chr. Pedersens dyrkede "agher kaal" er Rybs og ikke som anført af Joh. Lange og Brøndegaard Svinesennep? Mange mener nu, at den Ager-Kål, der i dag er ukrudt på markerne er en forvildet Rybs, og ikke den vildtvoksende Ager-Kål.

Disse og sikkert mange andre småting er imidlertid ubetydelige i forhold til det enorme materiale, der er samlet om det danske folks forhold til planter gennem tiderne. At dette materiale så bringes i en letlæselig form og i en veltilrettelagt og velillustreret udgave gør, at man varmt kan anbefale værket både som oplysende og underholdende.

Vald. M. Mikkelsen

MEDLEMSFORTEGNELSE PR. 1/10 1979

*) betyder livsvarigt medlem

1. Abel, Jette, lektor, Thorsmindevej 12, 2720 Vanløse
4. Adolphsen, Hanne, gartner, Ålborgvej 20, Knudstrup, 8620 Kjellerup
3. Afdeling f. Have & Landskab, Rolighedsvej 23, 1958 Kbh. V
5. Ahlefeldt-Laurvig-Bille, Nonni, grevinde, Egeskov, 5772 Kværndrup
7. Alver, Bente, magister, Kleiva 10, 5063 Kråkenæs i Fana, Norge
286. Amagermuseet, Hovedgaden 12, 2791 Dragør
8. Amsen, M. G., forsøgsleder, Statens Væksthusforsøg, Kristinebjergvej, 5792 Årslev
9. Andersen, Arne Skytt, lektor, Thorvaldsensvej 40, 1871 Kbh. V
10. Andersen, Gunhild, overlærer, Hanebjerg Skovvej 26, 3210 Vejby
11. Andersen, Hjørdis Hall, indretningsarkitekt, Lindbjergvej 61, 2750 Ballerup
12. Andersen, Hovmark, gartner, Ingersvej 1, Sengeløse, 2640 Hedehusene
13. Andersen, Jens P., konsulent, Munke Søvej 22, 4000 Roskilde
14. Andersen, John Hall, fabrikant, Lindbjergvej 61, 2750 Ballerup
15. Andersen, Poul, anlægsgartner, Sankt Knuds Vej 48^I, 1903 Kbh. V
16. Andersen, Vagn, gartner, Johansens Planteskole, 7080 Børkop
17. Andersen, Aage, lektor, Birkeengen 9, 2740 Skovlunde
18. Andersen, Aage, registrator, Sortebrødregade 7, 6760 Ribe
19. Andersson, Sven-Ingvar, professor, Øster Søgade 8, 1357 Kbh. K
20. Ankjær, Arne, Stenløkken 56, 3460 Birkerød
21. Apelt, Manfred, læge, Åbjergvej 19, 2720 Vanløse
22. Arboretet på Milde, N 5067 Store Milde, Norge
23. Arentoft, Aase, fru, Toppen 20, 2860 Søborg
24. Asby, Jens, fabrikant, Postbox 1056, 1008 Kbh. K
25. Asby, Sidy, civiling., dr., Krogholmen 9, 2840 Holte

26. Balle-Petersen, Poul, mag. art., Sølvgade 30^{III}, 1807 Kbh. K
27. Beder Gartnerskole, 8330 Beder
28. Bernhard, Ole, cand. hort., Søndre Paradisvej 6, 2840 Holte
Bibliotekscentralen, Telegrafvej 5, 2750 Ballerup – friabonnement
29. Biologisk Samling, Håbets Allé 5, 2700 Brønshøj
30. Bjargum, Nanna, cand. mag., Soldugvej 29^{II}, 2770 Kastrup
31. Bjargum, S., fabrikant, Timianstien 7, 2770 Kastrup
32. Bjerggård, Andreas, konsulent, Bygårdstræde 3, 2700 Brønshøj
33. Bjerregård, Grethe, hortonom, Borgevej 41A, 2800 Lyngby
34. Blankholm, Ejnar, forsøgsleder, Ågård, 6040 Egtved
35. Bonnevie, O. Rørdam, sognepræst, Farum Hovedgade 65A, 3520 Farum
36. Borgen, Annemarta, fru, 1678 Rød i Hvaler, Norge
37. Botanisk Centralbibliotek, Gothersgade 130, 1123 Kbh. K
38. Botanisk Institut, Rolighedsvej 23, 1958 Kbh. K
277. Bro, Lise, fru, Esplanaden 26^{IV}, 1263 Kbh. K
39. Bruun, Andreas, landskabsarkitekt, Bagsværdvej 4, 2800 Lyngby
40. Bruun-Møller, Poul, viceforstander, Gotfred Rodes Vej 6, 2920 Charlottenlund

41. Carøe, J. F., hotelejer, Meulenberg, 3000 Helsingør
43. Centralbiblioteket, 8800 Viborg
- *) Christensen, Annie, hortonom, fru, Chr. Winthersvej 84, 4700 Næstved
44. Christensen, F. Günther, lektor, forstkand., Lystrupvej 47, 3550 Slangerup

45. Christensen, Paige, fru, Åtoften 18^{II}, 2990 Nivå
 46. Christensen, Røcken, Borgmester Godskesens Plads 3, st., 2000 Kbh. F
 47. Christensen, Tove, stadsgartner, Rahbeks Allé 2A, 1801 Kbh. V
 255. Clausen, Grethe, forsøgsleder, Hjertebjergvej 4, 2830 Virum
48. Dahlbeck, Nils, fil. dr., PI 868 Palebo, S 43050 Kållerød, Sverige
 49. Dahlerup, Joost, landskabsarkitekt, Slettevej 16, 2860 Søborg
 50. Danmarks Veterinær- & Jordbrugsbibliotek, KVL, Bülowsvej 13, 1870 Kbh. V
 6. Dansk Erhvervsgartnerforening, Anker Heegårdsgade 2, 1572 Kbh. V
 259. Delcomyn, E. Th., anlægsgartner, Magnoliavej 38, 2500 Valby
51. Eerslew, Mogens, værkfører, Strødamvej 40, 2100 Kbh. Ø
 91. Enevoldsen, A., fru, Silkeborgvej 311, 8230 Åbyhøj
 52. Eriksen, Erik Nymann, lektor, Rolighedsvej 23, 1958 Kbh. V
 53. Eriksen, Kirsten, fru, Horntoft, Sennels, 7700 Thisted
 54. Eriksen, U., fru, Skolebakken 45, 2830 Virum
 55. Esbjerg Hovedbibliotek, Centralbiblioteket for Sydvestjylland, 6700 Esbjerg
 56. Esbjerg Museum, Finsensgade 1, 6700 Esbjerg
58. Falmer-Nielsen, A., kirkegårdsinspektør, Vestre Kirkegård, 2450 Kbh. SV
 59. Floto, Ernst, overgartner, Brovænget 11, 2700 Brønshøj
 60. Fogmoes, Claes, kirkegårdsinspektør, Figenvej 109, 4700 Næstved
 61. Folsach, Caritas, kammerherreinde, Gjessinggård, 8900 Randers
 62. Fox Maule, A., lektor, Rosenvængets Allé 22, 2100 Kbh. Ø
 (63.) Frederiksberg Komm. Biblioteker, Solbjergvej 25, 2000 Kbh. F
 64. Frederiksen, Merete Dilling, hortonom, Rektorparken 1, vær. 1009, 2450 Kbh. SV
 65. Friis, Einar, overgartner, Arnestedet 7, 2720 Vanløse
 66. Frilandsmuseet, Kongevejen 100, 2800 Lyngby
 264. Fuglebæk, Jette, fru, Jansvej 16, I, 2300 Kbh. S.
67. Gentofte Kommunebibliotek, Østergårds Allé 7, 2900 Hellerup
 68. Gladsaxe Biblioteksvæsen, Stengårds Allé 204, 2860 Søborg
 281. Gram-Hanssen, Gudrun, fru, Lyngparken 7, 2800 Lyngby
 69. Gronenberg, Grethe, frk., Lundby gl. realskole, 4750 Lundby
 70. Gudme, H. de Hemmer, fru, Snekkeled, 5330 Munkebo
 71. Gylling, Aage, konsulent, Elverdalsvej 19, 8270 Højbjerg
 72. Göteborgs Botaniska Trädgård, Carl Skottbergs Gatan 22, S. 413 19, Göteborg
 73. Götke-Hansen, Gitter, fru, Præstegården, 5450 Otterup
75. Hansen, Anders, gartner, Parkvej 174, I.tv., 4700 Næstved
 76. Hansen, Helge, Skuderløsevej 5, 4690 Haslev
 77. Hansen, Nanny Juel, fru, Egehøjgård, 3460 Birkerød
 78. Hartvigsen, Børge, overgartner, Haven, Bülowsvej 13, 1870 Kbh. V
 79. Haslev Folkebibliotek, Præstevænget, 4690 Haslev
 80. Hasner, Gunnar, civilingeniør, Ryvangs Allé 48, 2900 Hellerup
 81. Haugland, Marie, hortonom, Birkebakken 42, 3460 Birkerød
 82. Heede, Edwin, bogtrykker, Stengårds Allé 190, 2860 Søborg
 83. Helsingør Kommunes Biblioteker, Katalogafd., Lundegade 13, 3000 Helsingør
 276. Henriksen, H., disponent, Strandboulevarden 38, 2100 Kbh. Ø
 84. Hermansen, A. E., frk., Frederiksberg Allé 78^V, 1820 Kbh. V
 85. Hermansen, Vibeke, lærerinde, frk., Frederiksberg Allé 78^V, 1820 Kbh. V
 270. Hiort, Esbjørn, arkitekt, Parkvej 6, 2960 Rungsted Kyst
 86. Hjerl Hede, inspektør Withusen, 7830 Vinderup
 87. Hjæresen, Gunnar, distriktsgartner, Engblommevej 43, 2400 Kbh. N
 88. Holbæk Bibliotek, Nygade 9-11, 4300 Holbæk
 89. Holm, Jørgen, konsulent, Sundby L., 4800 Nykøbing Falster
 90. Hoppe, Thorleif, læge, Danskavægen 62, S 22239 Lund, Sverige
 92. Hyttel, Jørgen, boghandler, Støden 3^{III}, 4000 Roskilde

93. Inspektoratet for de kgl. Haver, Frederiksberg Runddel 3A, 2000 Kbh. F
 94. Institut for Middelalder-Arkæologi, Moesgård, 8270 Højbjerg
95. Jacobsen, Børge, forstkand., Langerødvej 2, 3480 Fredensborg
 282. Jacobsen, Rasmus, anlægsgartner, Ellegårdsvænge 13, 2820 Gentofte
 96. Jensen, Anne Marie, konsulent, Sønderstrupvej 162, 4360 Kirke-Eskilstrup
 263. Jensen, Birgit, frk., Bellahøjvej 100^{IV}, 2720 Vanløse
 97. Jensen, Erik W., museumsgartner, C. F. Holbechs Vej 13, 2800 Lyngby
 98. Jensen, Frits, gartneriejer, Rymosevej 7, 2620 Albertslund
 99. Jensen, Gerda Povl, fru, Mindevej 18, 2860 Søborg
 100. Jensen, Hans Arne, afd.leder, Valmuevej 3, Slagslunde, 3660 Stenløse
 101. Jensen, Jørgen, lektor, Rolighedsvej 23, 1958 Kbh. V
 102. Jensen, Jørgen Nilas, lektor, Øster Farimagsgade 2C, 1353 Kbh. K
 103. Jensen, Poul, gartneritekniker, Fyrrevænget 2, Sdr. Nærå, 5792 Årslev
 104. Jensen, Tove Sylvest, fru, Åbakken, 5631 Ebberup
 105. Jepsen, Mogens, inspektør, Manenvej 25, 3460 Birkerød
 109. Johansen, Poul, slagtermester, Bredgade 36, 8340 Malling
 110. Juhl, Mogens, Bakkedraget 8, 3460 Birkerød
 111. Jydske Haveselskab, Det, Åby Bækgårdsvej 6, 8230 Åbyhøj
 112. Jørgensen, Astrid, konsulent, Tystrupvej 41, Vinstrup, 4250 Fuglebjerg
 113. Jørgensen, Erik, gartnerformand, Rolighedsvej 23, 1958 Kbh. V
 114. Jørgensen, Johannes, dyrlæge, 7741 Frøstrup
 115. Jørgensen, Jørgen P., handeleggartner, Østerlund, Gammellosevej 306, 2880 Bagsv.
 116. Jørgensen, Knud, Anders Rasmussensvej 30, Ejby Strand, 4070 Kirke-Hyllinge
261. Kaper, Anne, hortonom, Frederikssundsvej 123, D 8, 2700 Brønshøj
 117. Kjær, Arne, landskabsarkitekt, Gl. Præstegård, Stepping, 6070 Christiansfeld
 118. Klint, Gerda, bibliotekar, Vestre Paradisvej 42, 2840 Holte
 119. Klint, Karsten, overgartner, Hobrogade 6^{IV}, 2100 Kbh. Ø
 120. Klougart, Asger, professor, Rolighedsvej 23, 1958 Kbh. Ø
 121. Klougart, Bent, redaktør, Villa Bo, Beder Landevej 76, 8330 Beder
 122. Knudsen, Torben, Skørengen Øst 12, 4660 Store-Heddinge
 123. Knuth, Adam, greve, Knuthenborg, 5951 Bandholm
 124. Koch, Anna Marie, overlærer, Hartmannsvej 21, 2900 Hellerup
 125. Koch, V. Clausen, Mimosevej 10, 3450 Allerød
 126. Kofoed, Niels, møbelfabrikant, Solgårdsvej 16, 8543 Hornslet
 127. Kolding Kommunebiblioteker, Fredericiagade 1, 6000 Kolding
 280. Kongelige danske Haveselskab, Det, Frederiksberg Runddel 1, 2000 Kbh. F
 128. Krath, John, hortonom, Højlundsvej 1, 8462 Harlev J
 129. Kristensen, Ernst M., overgartner, Fuglsang, 4891 Toreby, Lolland
 130. Kristensen, Oluf, gartneriejer, Ny Kastrupgård, 2770 Kastrup
 272. Kristensen, Vagn, læge, Gl. Slimmingevej 3, 4100 Ringsted
 274. Kunstakademiet, Landskabslaboratoriet, Peder Skrams Gade 2D, 1054 Kbh. K
 131. Københavns Kommunes Biblioteker, Hovedbibl., Kultorget 2, 1175 Kbh. K
 132. Københavns Universitets Botaniske Have, Øster Farimagsgade 2B, 1353 Kbh. K
133. Landsforening af danske Anlægsgartnere, Linde Allé 16, 2770 Vanløse
 134. Langballe, Hans, arkitekt, Asmildhøjen 15, 8800 Viborg
 269. Lange, Bente, arkitektstud., Strandboulevarden 32, 2100 Kbh. Ø
 135. Lange, Drude, bibliotekar, Moltkesvej 55, 2000 Kbh. F
 *) Lange, Johan, professor, Moseskrænten 39, 2860 Søborg
 136. Lange, Risse, overlærer, Moseskrænten 39, 2860 Søborg
 137. Larsen, Egon, konsulent, Askærgårdsvej 54, Sig, 6800 Varde
 138. Larsen, Jens Jørgen, hortonom, Lilleskovvej 73, 4350 Ugerløse
 139. Larsen, Kaj W., anlægsgartner, Lyacvej 14, 2800 Lyngby
 140. Larsen, Niels Erik Benner, landskabsarkitekt, Thorsgade 20, mezz. tv., 2200 Kbh. N
 142. Larsen, Ruth, fru, Frimestervej 44, 2400 Kbh. NV
 144. Laursen, Bodil Breum, hortonom, Hovedgaden 14, 4652 Hårlev

145. Laursen, Bodil Busk, museumsinspektør, Overdammen 10, 6760 Ribe
 283. Leegaard, Grethe, fru, Istedgade 99^{II}, 1650 Kbh. V
 146. Lemvig Bibliotek, Vasen 8, 7620 Lemvig
 147. Lillelund, Nan, fru, Travervænget 6, 2920 Charlottenlund
 148. Lindgård, Eigil C., plantør, Helgesvej 17, 4200 Slagelse
 149. Lolland-Falsters Stiftsmuseum, Jernbanegade 22, 4930 Maribo
 169. Lollesgård, Marianne, hortonom, Strøby Bygade 26, 4671 Strøby
 275. Looft, Henning, hortonom, Hostrupsvej 20^{II.th}, 1950 Kbh. V
 150. Ludvigsen, Edith, billedhugger, Lille Strandvej 15, 2900 Hellerup
 151. Lundstein, Anna Sophie, konsulent, Rostrupsvej 4, 8000 Århus C
 152. Lyngby-Tårnbæk Kommune, Rådhuset, 2800 Lyngby
 153. Lægård, Anne Margrethe, fru, Østergård, Kildevangsvej 22, Gøderup, 4000 Roskilde
 154. Lægård, Simon, lektor, Vårgyvelvej 2, 8462 Harlev J
278. Madsen, Erik, vid.ass., dr. agro., Svaleøvej 26, Veddelev Strand, 4000 Roskilde
 155. Madsen, Rigmor Vinge, læge, Rosenvangs Allé 11, 8260 Viby J
 156. Mathiesen, Hans, konsulent, Opnæsgård 7, 2970 Hørsholm
 157. Mayntzhusen, Gerda, konsulent, Byvolden 34, 4000 Roskilde
 158. Medicinsk-historisk Museum, Bredgade 62, 1260 Kbh. K
 159. Melkær, Søren, gartner, 4340 Tølløse
 160. Menighedsrådet i Nykøbing F, Kongensgade 9, 4800 Nykøbing F
 161. Michelsen, Torben, akademigartner, Sorø Akademi, 4180 Sorø
 162. Mikkelsen, Gerda, fru, Willemøsegade 23, 2100 Kbh. Ø
 163. Mortensen, Per Stenderup, hortonom, Slettensvej 216, 5493 Søhus
 164. Mose, Arne, gartneriejer, Lundekærgård, 5681 Bellinge
 *) Mose, Poul, gartneriejer, Krengerupvej, 5620 Glamsbjerg
 165. Mosegaard, H., konsulent, Præstegårds Allé 26, st., 2700 Brønshøj
 166. Mosegaard, Jørgen, konsulent, Elmedals Allé 33, 5250 Fruens Bøge
 167. Mühlenfeldt, Ellen, fru, Granbakken 8, 8860 Ulstrup
 168. Møller, Erik, ingeniør, Halvdamsvej 10, 3080 Tikøb
 170. Mørch, Gudrun, kommunelærer, Stenstrup, 4360 Kirke-Eskilstrup
 171. Mørch, Søren, lektor, Odense Universitet, 5000 Odense
172. Nationalmuseet, Bibliotekstjenesten, Ny Vestergade 10, 1471 Kbh. K
 173. Neergård, Paul, forstander, Ryvangs Allé 78, 2900 Hellerup
 254. Neumann, Bodil, fru, Hyrdevangen 55, 2400 Kbh. NV
 174. Neumann, Helge Chr., gartner, Hyrdevangen 55, 2400 Kbh. NV
 *) Nicolaisen, Stina, sekretær, Classensgade 19^{II}, 2100 Kbh. Ø
 175. Nicolaisen, Åge, stadsgartner, Classensgade 19^{II}, 2100 Kbh. Ø
 176. Nielsen, Henrik, inspektør, Vandværksvej 3, 4300 Holbæk
 178. Nielsen, Ole Rud, cand. mag., Vähämalminkatu 4, SF-26100 Rauma 10, Finland
 179. Nielsen, Peder Velling, Byleddet 12, Over Hornbæk, 8900 Randers
 180. Nielsen, P. Chr., lektor, Folehavevej 21, 2970 Hørsholm
 181. Nielsen, Torben Koch, konsulent, Nørregade 8, 4863 Eskilstrup
 182. Nordgård, Knud, overgartner, Fynsvej 42, 4000 Roskilde
 183. Nordjydske Landsbibliotek, Det, Teknisk afd., Hadsundvej 35, I, 9000 Ålborg
184. Odense Centralbibliotek, Tidsskriftafd., Klosterbakken, 5000 Odense
 257. Odsherred Folkemuseum, 4500 Nykøbing Sjælland
 185. Ohlsen, Jørgen, grosserer, Søllerødvej 15, 2840 Holte
 186. Olesen, Mogens Nygård, direktør, Kelleriisvej 64, Toelt, 3490 Kvistgård
 187. Olsen, Jørgen, planteskoleejer, Kongevej 9, 3460 Birkerød
 *) Olsen, Ole, overgartner, Bystævneparken 11, Hasselbo 127, 2700 Brønshøj
 189. Olsen, Poul W., kirkegårdsinspektør, Frederiksberg Allé 63, 2000 Kbh. F
 190. Olsen, Sven-Erik Sandermann, apoteker, Vesterbrogade 72, 1620 Kbh. V
 192. Ousager, Bent, museumsinspektør, Sundvej 1 A, 8700 Horsens

194. Pedersen, Bo, stud. hort., Nørre Farimagsgade 25 A^V, 1364 Kbh. K
 195. Pedersen, Ida Vestergård, konsulent, landskabsarkitekt, Bøgevang 25, 2830 Virum
 196. Petersen, Hans, konsulent, Ved Kagså 56, 2730 Herlev
 197. Petersens Planteskole, Plantevej 3, Løve, 4270 Høng
 198. Petersen, Karen, frk., Allégade 23 A^I, 2000 Kbh. F
 199. Plum, Peter, forstkand., Ny Sebervej 36, 8723 Løsning
 200. Poulsen, Siewerts, SP. Finmekanik, Møllevangs Allé 165, 8200 Århus N
201. Randers Centralbibliotek, Stemannsgade 2, 8900 Randers
 284. Rasmussen, Benthe, fru, Godsbanegade 2, st., 1722 Kbh. V
 202. Rasmussen, Erik, overlæge, Dronning Margrethesvej 29, 4000 Roskilde
 203. Rasmussen, Henning, havearkitekt, 4734 Allerslev
 204. Rasmussen, Mona, stud. mag., Bogensegade 3, st.th., 2100 Kbh. Ø
 205. Rastad, Lise, lektor, Vidnæsdal 18, 2840 Holte
 265. Ratjen, Thomas, hortonomstud., Bülowsvej 44, 1870 Kbh. V
 206. Raun, Joy, tegner, Carl Bernhards Vej 17, 1817 Kbh. V
 207. Reisæter, Oddvin, professor, Inst. f. Dendrologi, 1432 Ås, Norge
 209. Rohde, Elly, lektor, Vagtelvej 66, 2000 Kbh. F
 210. Rona, Sonja, bankfuldmægtig, Lille Færgevej 8, 3600 Frederikssund
 211. Roskilde Bibliotek, Dronning Margrethesvej 14, 4000 Roskilde
 212. Røllum-Larsen, Claus, stud. mag., Dronning Ingeborgs Vej 21, 4000 Roskilde
 213. Raae, Wisti, slotsgartner, Rendelæggerbakken 3, 3400 Hillerød
214. Schmidt, Arne, overlæge, Kanslergade 2, 2100 Kbh. Ø
 215. Schmidt, Bodil, hortonom, Mafiendalsvej 54^{IV.th}, 2000 Kbh. F
 216. Scientia, Mikkel Bryggers Gade 5, 1460 Kbh. K
 217. Seeberg, Hanne, socialrådgiver, Asmildkloster, 8800 Viborg
 *) Seidenfaden, Alix, fru, Vestagervej 26, 2900 Hellerup
 218. Sell, Erik, hortonom, Kysthospitalet, 4400 Kalundborg
 219. Sell, Henry, cand. theol., Dalsvinget 1, 4400 Kalundborg
 220. Silkeborg Bibliotek, Hostrupsgade 41 A, 8900 Silkeborg
 221. Skive Museum, Havnevej, 7800 Skive
 222. Skolebotanisk Have, Mørkhøj Bygade 10, 2860 Søborg
 223. Skov, Ove, forstander, 8680 Ry
 224. Slagelse Bibliotek, Stenstuegade 3, 4200 Slagelse
 225. Solvang, J. C., hortonom, Svendborgvej 1, 5540 Ullerslev
 267. Solvig, Svend, Vitus Berings Allé 5, 2930 Klampenborg
 226. Stadsbiblioteket i Lyngby, Læsesalen, Lyngby Hovedgade 28, 2800 Lyngby
 227. Stahlschmidt, Birgit, hortonom, Vindingevej 5, 2700 Brønshøj
 Statsbiblioteket, 8000 Århus C
 228. Steding-Jensen, H., dyrlæge, Toftevej 6, 7840 Højslev
 229. Stephensen, Lulu Salto, kunsthistoriker, stud. mag., Lindevej 5, 3000 Helsingør
 230. Surlykke, Marie, hortonom, konsulent, 6383 Rinkenæs
 231. Svendborg & Omegns Museum, Grubbemøllevej 13, 5700 Svendborg
 232. Svendsen, Kaj, laboratoriebetjent, Ågerupvej 33, 2700 Brønshøj
 233. Sønderjydske Landsbibliotek, Det, Sønderport 47-49, 6200 Åbenrå
 234. Sørensen, Carl Åge, landskabsarkitekt, Snekkerup, 4200 Slagelse
 235. Sørensen, Finn, lic. agro., Højstrupvej 124, 2700 Brønshøj
 236. Sørensen, Marie, fru, Bjerres Mølle, 8763 Rask Mølle
266. Thorsen, Eyvind, statskonsulent, Hjortekærbakken 34, 2800 Lyngby
 285. Thorsen, Niels, frugtavlser, Rødbyvej 160, 4900 Nakskov
 237. Thorsen, Valdemar, overgartner, Søndre Fasanvej 27^V, 2000 Kbh. F
 238. Tillge, Lise, lic. agro., Æbelholtsdamvej 15, 3320 Skævinge
 240. Tybjerg, Hans, lektor, Inst. f. Planteanatomi, Sølvgade 83, 1307 Kbh. K

271. Vejle By og Amts Bibliotek, Vester Engvej 55, 7100 Vejle
 241. Vembye, Grethe, konsulent, Bentvedgård, Næsbyhoved Broby, 5270 Næsby
 273. Vesterholt, Jørgen, arkitekt, Ved Stranden 16, 1061 Kbh. K
 242. Villadsen, Bodil, fru, Skovvej 21, 2950 Vedbæk
 243. Villerslev, Jørgen, lagerforvalter, Klintemarken 17, 4623 Lille Skensved
 244. Vilvorde Havebrugshøjskole, Vilvordevej 70, 2920 Charlottenlund
245. Waaben, Lucia, fru, Flensborggade 35, 1669 Kbh. V
 279. Weber Anna, plantepatolog, Boulevarden 12^{IV}, 2800 Lyngby
 246. Weisæth, Gunnar, docent, Parallellen 7, 1430 Ås, Norge
 239. Wicksell, Ulla, hortonom, Oldvejen 9, Lønholt, 3480 Fredensborg
 258. Winther, Mette, konsulent, Nybro Vænge 80, 2800 Lyngby
247. Odum, Søren, dendrolog, Marianelundsvej 13, 3460 Birkerød
 248. Ørsted, H.D., kirkegårdsinspektør, Jernbanegade 19, 4300 Holbæk
 249. Ørum-Larsen, Asger, landskabsarkitekt, Sverrigsgade 6 B^I.tv, 2300 Kbh. S
 260. Østerby, Mette, konsulent, Stenbæksvej 1, Skullerup, 4330 Hvalsø
 250. Østifternes Haveselskab, Københavns amts afd., Rolighedsvej 26, 1958 Kbh. V
 251. Østifternes Haveselskab, Rolighedsvej 26, 1958 Kbh. V
262. Aakjær, Anker Nielsen, Bygaden 100, 2600 Glostrup
 252. Århus Kommunes Biblioteker, Mølleparken, 8000 Århus C
 253. Århus Kommunes Parkvæsen, Viborgvej 144, 8000 Århus C

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab

9. årgang - 1979

Udgiver: Havebrugshistorisk Selskab

Rolighedsvej 23, 1958 København V.

Redaktør: Johan Lange

Ekspedition: Havebrugshistorisk Selskab, kassereren,

Lise Tillge, Æbelholtsdamvej 15, 3320 Skævinge

giro 4169476

Abonnement tegnes kun gennem medlemskab p.t. kr. 50,00 om året;

medlemmer kan erhverve tidligere meddelelser,

der hidtil er kommet med ét nummer årligt, til nedsat pris,

indtil videre 35,00 pr. stk.

INDHOLDSOVERSIGT

Johan Lange: Havebrug i Ribe indtil ca. 1800	7
Ernst Floto: Humlekule	45
Anna Weber: Kvindeligt gartner 1914-17	47
Knud Nordgaard: Forsøg med jordbærsorter i 100 år	57
Grethe Clausen: Jens K. Jørgensen som læremester	71
Små meddelelser	75
The garden history society	75
Boganmeldelser	79
Folk og flora 1-4	79
Medlemsfortegnelse pr. 1/10 1979	83